Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag

til

EN DANSK PRÆSTE OG SOGNEHISTORIE

(Kirkelig Geografi)

1849–1949 (1967)

Samlet og udgivet af

PAUL NEDERGAARD

Sognepræst

IX

RIBE STIFT

Hefte 3

Meddelelserne på bagsiden bedes venligst læst!

KØBENHAVN 1967

ger og ved folkemøder, havde en stor hist viden, hans indflydelse var stærkest, da han boede i Vejen-L. Han var dybt skuffet, baade 1885, da det mislykkedes at faa gennemført en ordinær finanslov, og 1886, da han blev vraget som landstingsmand. Derefter tog han kun sjældent ud for at holde foredrag, han følte sig forladt af sine gamle venner, forholdet til Askov blev køligt, han ældedes, og kom ikke til at betyde noget særligt i Holsted. Da han døde, flyttede familien tilbage til Vejen. (Begtrup: Minder fra gl gr hj, I, 1922, s 122–30).

IM fik tidligt indpas i Holsted. Allerede 1880 var der et IM smf, som samledes til møder. En af de lægmænd, der betød meget, var *Jes Lorenzen Georgsen* († 1896), som samlede til møder i sit hjem. En ung, troende mand, Jens Christensen, som havde været sømand og videnom, kom hertil i disse aar, han sang godt, og bragte de engelske og amerikanske vækkelsessange, (især Sankeys sange) og kom til at betyde meget baade her og Lunde-O, se der. Den gl pastor *Chr. Christensen,* der senere virkede i USA, har i IM tid 1961, s 527 fortalt om IM i Holsted 1888–90. Han var læselysten og videbegærlig, havde ikke lyst til landbrug, men blev ansat paa herredskontoret, hvor han var til 1890, da han rejste til USA. Han fortæller om det »skønne og minderige« hellige samfund i Holsted, hvor han særligt mindedes den gamle missionær *Jakob Jensen,* skomagerne *Peter Jensen* og *Thyge Holt,* gartner *Poulsen* som de bærende. Men gdjr *Laur. Mikkelsen,* Lykkesholm, *Lund,* Laurup, skrædder *S. Larsens* og *Emilie Poulsen* (fra Harboøre) var ogsaa ivrigt med. Der var stærk modstand mod IM, og CC gengiver en politisag fra 13. juni 1889, hvor en arbejdsmand anklagede nogle unge missionsfolk (»Missionærer« kaldes de) for at have overfaldet hans 16-aarige søn, som ikke ville gaa til missionsmøde. »De tog fat i ham, holdt ham fast, prædikede for ham i flere timer og tvang ham til at knæle for at tilbede stjernerne til kl 3,30 om natten«. Det viste sig at være løgn altsammen, idet drengen havde været fuld og var bange for at faa bank af sin fader, og saa opfandt han historien om de helliges forfølgelse af ham. Dommeren gav ham nogle skænd og sendte ham hjem. Men sagen forøgede modstanden mod IM, og det var navnlig de ivrige unge IMs folk, der var genstand for haan. Men IM havde slaaet fast rod, og 27. maj 1889 indviedes *missionshuset* i Holsted by. Pastor *M. C. Madsen,* Andsager, talte. Samme aar havde de gr ordnet et større møde i forsamlingshuset, hvor en dansk præst fra USA, *Pind,* talte for en stor forsamling. Men han talte saa alvorligt om frelse og fortabelse, at formanden for fh, møller *Jørgensen,* fandt det for groft og brød ind i hans tale for at standse ham. Det var for missionsk. Men pastor *Pind* lod sig ikke forbløffe. Han oplyste effektivt mølleren om, at »hvis han ikke var Guds barn, var han djævelens barn« (smst s 528). En af de allerførste ynglingeforeninger stiftedes i Folding-Holsted 22. febr 1880 med 13 medlemmer, og de var meget nidkære (IMs hist 1912, s 205 f), og en af de første missionsuger blev holdt i Holsted 25. nov–2. dec 95. Det er interessant at se, hvad en navngiven indsender skrev derom i »Kolding avis«: »Det er noget, som sjældent falder i min lod at sige noget anerkendende om IM. Maa jeg derfor ikke nok faa lov til det nu, hr redaktør, da jeg har trang dertil. Der er i disse aftner holdt taler, foruden af vor egen præst, af 6 tilrejsende IMs præster. Jeg hørte nu kun de 5 af dem, men for hvad jeg hørte, bringer jeg missionsfolkene i Holsted og de hrr præster en rigtig hjertelig tak. Det er længe siden, at jeg dage i træk har modtaget en saadan hjælp til mit kristelige livs bestyrkelse i vækst i tro, haab og kærlighed, som jeg modtog ved disse møder. Dette er nu noget, som jeg ikke tror, at et eneste troende menneske af dem, som var tilstede, vil modsige...« (jvf Alm kirketid 185, s 81). Søndagsskolen begyndte i H by 1886, i H st by 1891, KFUK 1890, Jens M. Nielsen har skrevet missionshusets historie 1888–1938 (IM tid 1939, 601 f).

Indtil Sct Peders kirke blev bygget, var IM mindre kirkeligt betonet og samlede sig især om missionshuset. Efter kirkens opførelse, har kirken faaet en central plads i befolkningens bevidsthed (»vor egen kirke«) og IM blev mere kirkelig. Der har selvfølgelig været visse brydninger, men i de senere aar aftaget. Der blev bygget nyt mh i H stby 1952, indviet af pastor *C. Bartholdy.*

De største kirkelige begivenheder i sognet, var sogneudskillelsen 1917 og kirkeindvielsen 1928 i stationsbyen og den gl kirkes store restaurering 1950, samt indvielsen af det ny mh i stationsbyen 1952.

Pastor *J. Sørensen* (1917–25) mindes som en stout, retlinet personlighed, han nød stor respekt, og mange ville gerne høre ham, ogsaa IM. Han havde som ung haft sit aandelige hjemsted i Vartov, var gr præget men fælleskirkelig som sp. Hans artikler i H kirkeblad viser hans nidkærhed og maalbevidsthed: »Hvad vil præsten egentlig? Han vil hjælpe mennesker frem i lyset fra Gud, saa at de kan sige: I al sin glans nu straaler solen ... ogsaa for mig!« ... »Naar døren gaar op i kirken under prædikenen, vender folk sig uvilkaarligt for at se, hvem der nu kommer ind. Bed for jeres præst, at han maa faa lykke til at lukke en dør op for mennesker ind til Gud!«... »Vort løsen i Holsted maa være: Det koste, hvad det vil, jeg vil høre Jesus til!«... »Hvad man siger i Holsted: Tror du ikke, at der er andre, der bliver frelst end missionsfolkene? – Jo, det ved du godt. Alle, der er omvendt til Jesus og har faaet deres synders forladelse af ham, dem skal han nok frelse, naar de kun holder fast ved ham!»...

Pastor *K. Nielsen Bonde* (1925–54) oplevede en stærk udvikling, hvad de ydre forhold angik. I Holsted by kirke samledes en kirkebevidst menighed, hvortil ogsaa IM hørte. I stationsbyen var mh som nævnt midtpunkt for det meste bevidste kristelige liv, men ret ukirkelig. Nu skete der en forandring. Den ny kirke blev indviet 1928, og den drog snart alt trosliv til sig som troslivets midtpunkt, bortset fra de ret faa, der ikke ville have med kirken at gøre. Der blev

to selvstændige kirkemgh i sognet, kirkerne blev midtsamlende uden at missionshusene blev overflødige. IM var aktiv, initiativrig og offervillig.

Desuden var der fra gl tid en levende grundtvigsk bevægelse, der fik sit udtryk i en ret stærk kreds af KS 98, for nogle tillige med tilknytning til Askov og paavirkning derfra. Ved opførelsen af den ny kirke 1928 og ved restaurationen af H bys kirke 1950 var der udbredt interesse og offervilje uanset kirkelig retning. Skellet ml IM og grundtvigske førte til, at de gr afholdt særlige regelmæssige gudstjenester med senere biskop H. Dons Christensen som prædikant. Dette ophørte 1955.

Pastor Nielsen Bonde skriver: »Det forekommer mig nu ved at se tilbage, at tiden fra 1917, da Holsted blev et selvstændigt embede, og til den 2. verdenskrig, var kirkeligt og kristeligt en god tid: God kirkegang, stigende antal altergæster. Efter at lærer *Ejler Læssøe,* der havde haft en god trop af FDF var rejst fra sognet – blev FDF nedlagt. Nogle aar senere startedes KFUM og KFUK spejdere. I nogle aar trivedes disse godt – især saalænge de havde samlingssted i pgd. Paavirkning af Oxfordbevægelsen mærkedes især blandt de unge, der til de regelmæssige maanedlige ungdomsmøder i pgd med iver og interesse deltog i diskussion m m.

DMS kvindekreds, Kr Lytterforening m m vidnede om kr aktivitet, ligesaa KFUM og K og søndagsskole. En betydelig personlighed af gr støbning var *N. J. Jørgensen,* fmd for byens mgkr, ligesom hans betydelige datter *Bodil Pedersen* var fmd for stationsbyens mgkr«.

Besættelsestiden prægedes af, at tyskerne beslaglagde en del af skolernes lokaliteter, missionshuset osv. Men forøvrigt forløb tiden ret roligt – uden større episoder. Senere kom flygtninge til. Baade disse og enkelte soldater opsøgte sp som sjælesørger og enkelte deltog i søndagsgudstjenesten, ligesom der blev holdt særlige gudstjenester for flygtningene dels af deres egne præster dels af sp.

Pastor *F. Riber Jensen* har virket her siden 1955. Han er vist den eneste danske sp, som tillige er sogneraadsformand.

Blandt de lægfolk, som har været med til at præge det kirkelige liv, kan nævnes den skarptskaarne *Jens Staal,* leder af stationsbyens IM, den elskelige, milde gartner *Poulsen,* fmd for IM i H by, karetmagerne *Tandskov* og *N. P. Nielsen.*

Desuden kan fra IM nævnes: Indremissionær *Jakob Jensen* († 1921). Han blev 88 aar, en rigtig lun jyde, missionær siden 1877, virkede flere steder, men længst tid i Holsted. Uhyre beskeden, absolut kirketro.

Senere har der været andre indremissionærer i Holsted: *B. Bojesen, Rasmus P. Hansen.*

I IM nævnes tillige: Ldmd *Jak. Olesen,* Lykkeskær, skrædder *Joh. Johansen,* hmd *A. Søndergaard,* boghdlr *Kirk, Broder Jepsen, M. Nissen* (om missionshusets festlige 75 aars jubilæum, se IM tid, 1964, s 574).

Gdjr *Johs. P. Hansen* († 1965, 77 aar) trofast i mh, initiativrig og dygtig paa flere omraader.

IMs fmd nu er savskærer *Nissen,* H by, og rejsesekretær *Robert Hansen,* H st.

Nævnes bør ogsaa den litterært interesserede og meget belæste og selvstændige skrædder *N. C. Johansen,* der flyttede til Kbhvn og døde der. Engang ved et møde i mh sagde han: »Ja, I tror, det er faa som bliver salige – jeg tror, det er mange. Ellers kunne vi jo lige saa godt synge: Den lille hvide flok vi se som Skamlingsbanken fuld af sne.«

Hans lærling og arvtager *Joh. Johansen* var ogsaa kulturelt interesseret og betød meget som leder af sangkor og orkester. Fmd mh.

Dommer *A. C. Frost* († 1931) var den stærke og myndige fmd for KS, en enfoldigt troende mand, der tog sin kristendom med dyb alvor. Han betød meget her.

Kirkeligt samfund ledes af gdjr *E. Fink,* Gørklint, her nævnes ogsaa gartner *J. Schmidt,* Skyggedal, og lærer *Petersen,* Lintrup.

Forstander *A. Grand* og hustru, der i mange aar ledede Holsted ungdoms- og friskole, betød meget her, skolen trak før genforeningen mange sønderjyder hertil.

Sydvestjysk Ungdomskostskole har været ledet af forstander *S. Friborg,* nu: *A. Hyldkrog.*

Fra *kommuneskolen* nævnes bl a lærerne *Chr. Søgaard* (lærer i H, ftm 1918–29) virksom for opførelse af stationsbyens kirke. *Chr. Søgaard* en dygtig og myndig lærer, trofast kirkesanger i H by. Som folketingsmand passede han hver søndag sin kirketjeneste som kirkesanger. Hans søn Carl Søgaard efterfulgte ham baade som leder af skolen og som en god kirkesanger – en dygtig lærer. Førstelærer *K. K. Krogh,* * 84, lærer her 21, fmd mghr.

Skoleinspektør *Orla Nielsen* blev skoleinspektør her ved centralskolen efter at have været skoleleder i Grønland. Han blev 1964 skoleinspektør i Thisted. Derefter: Skoleinspekinspektør *P. V. Andersen* (* 20).

Maleren **Kræsten Iversen,** er født i Holsted 1886, død 1955, prof v Kunstakademiet 30 (har malet altertavlen her, i Zions k, Esbjerg, glasmalerier i Risskov k, Holbæk og Sct Nicolai k, Svendborg). Hans fader var bygmester i Holsted og byggede H kirke.

Dramatikeren, prof jur **Sven Clausen** (* 1893 Holsted, † 1961) var søn af herredsfuldmægtig, jstrd C. H. Clausen, H.

1923 oplyses: God kkg, hørelyst, 2 IM smf, KS (70), KFUM og K, 2 DdU, flere sale. 1931: Kkg 12 og 10 pct, ret rolige, 2 IM smf, DdU, KS (70), 1943: Kkg 10 pct, en del venlig ligegyldighed, ret rolige, 2 IM smf (80 og 50), KS (70), enk adventister og pinsefolk. 1951: En del kirkelig interesse, et vidt forgrenet arbejde i gang, dog for tiden præget af nogen stilstand, velvilje, 2 IM smf (70 og 60) DdU, KS (70). 1963: Kkg 5 pct, jævnt god kirkelig interesse, 2 IM-kr, mghm og konfirmandklub i pgd, 2 sdsk, spejdere, KFUM og K, 2 DdU, KS (70), kirkeblad. 1966: Do.

Holsted gamle kirke, fra 13. aarh, laa lidt vest for byen, bestod af skib, kor, taarn. Den var af kamp, havde c 150 sd. Kirken blev for lille, og efter mange forhandlinger blev man enig om at rive den gamle kirke ned og bygge en ny inde i byen. Den gamle kirkegaard opretholdes. Her er et kapel.

Holsted kirke, smukt beliggende ved H aa, indviet 18. juli 1886, arkit Olivarius, er opført af røde mursten paa granitsokkel af kvadre fra den gl kirke, i romansk stil. Bestaar af skib, kor, taarn med pyramidetag, skifertækt, bjælkeloft. Over et vindue i gavlen en sten fra den gl kirke med en figur (Bjøv-

lund-trolden), højere oppe en sten med runer. Taarnrummet er indgang. Fra den gl kirke medførtes malmstagerne, prædikestolen (barok), den romanske døbefont med fad. Altertavlen var ny med et billede af paaskemorgen. Kirken var bygget i en fattig tid, og 1950 blev den omfattende restaureret, saa den nu fremtræder som ny og smuk. Især blev koret ændret. Det præges nu af 3 smukke vinduer med glasmalerier (Bibelske motiver), udført af maleren Kræsten Iversen (født her), hvis fader har bygget kirken. Det største vindue mod øst er skænket af Kræsten Iversen selv (de to andre er ogsaa skænket). Paa altret anbragtes foran glasmaleriet en figurgruppe, fra den gl kirke, udskaaren i træ: Et krucifix og ved siderne Maria og Johannes. Skriftsted paa alterbordets to sider. 300 sd. Orgel.

Mackeprang, s 166, 408, Kolding folkebl, 20. juli 86, D, runemindesm. 48, Jul i Vestjylland 1939, 40 f.

Holsted stationsbys kirke (Sct Peders kirke), indviet 23. sept 1928, arkit Axel G. Jørgensen. Allerede 1906 opstod tanken om at bygge kirke her. Kbmd **N. K. Hansen** fik sm m borgerforeningens fmd **M. Graff** nedsat et udvalg, men sagen blev stillet i bero. 1911 foretoges et nyt fremstød, men krigen standsede arbejdet. Efter krigen tog man fat igen, fik en centralt beliggende grund, og der blev bygget et kapel, indviet 21. okt 1923. Kirkegaarden var allerede taget i brug. Sognets unge skænkede en mindre kirkeklokke (Ved gry og kvæld: søg livets væld, skrevet af pastor J. Sørensen, staar der paa den). Indvielsen af kirken 1928 var vist en af de sidste kirkelige handlinger biskop Olesen foretog, før sygdommen ramte ham. Kirken er i romansk stil, som en typisk landsbykirke, bestaar af skib, tresidet kor, svært taarn med sadeltag. Den er hvidkalket, rødt tegltag. To søjlerækker skiller de to sidegange fra midtskibet (minder om basilikastil), tøndehvælvinger, trefløjet altertavle, malet af Kræsten Iversen: Peders fiskedræt, ny granitfont. Ved døbefonten Thorvaldsens Kristus i marmor. Prædikestol med lydhimmel. Foruden klokken fra kapellet en ny, større klokke (indskrift: Lovsang ringer jeg, mørket tvinger jeg, naade bringer jeg, indskrift fra Frederiksborg slotskirke). Byggesum c 100,000 kr. 350 sd. Orgel. Tøndehvælving.

Folketal: 1850: 577, 1901: 1773, 1925: 2592, 1965: 2670.
Altergang: 1922: 894, 1930: 1000 og 500, 1942: 766 og 632, 1950: 857 og 699.
Menighedsraad 1922: 6 gr, 2 IM, 1930: 7 gr, 4 IM, 2 soc, 1942: 5 gr, 4 IM, 2 soc, 2 rad, 1950: 7 gr, 4 IM, 2 soc, 1 rad, 1961: 8 gr, 4 IM, 2 soc, 1965: valg, 9 gr, 5 IM.
Kommunevalg: 1958: Soc 385 (2), IM: 98 (0), resten upol lokallister. Fmd gdjr G. Knudsen. — 1965: Soc 190 (1), 8 valgt paa upol lister.
Fmd: Sognepræst F. Riber Jensen (sogneraadsmedl 60).

Sognepræst

1917: 2. kl, 1931: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl.
Pgd i H by fra 1918 i gl borgstil.

1. 29. juni 1917–30. juni 25 (sp Brylle 2. okt 14) **J. Sørensen,** fl t Gaverslund, se der.

2. 30. sept 1925–23. okt 54 (sp Øster Nykirke 8. jan 19): **Karl Kristian Nielsen Bonde,** * 30. april 89 Langaa. Forældre: Gdjr Christen Nielsen B og Nielsine Madsdatter. Stud Døckers kurs 12, c 18^2 (h_1), afsk 23. okt 54. ~ 4. sept 19 Ellen Marie Jensen, * 15. juli 96 Langaa. Forældre: Gdjr Niels Mathias J og Mette Kirstine Nielsen.

Fmd Ribe amts mghraadsf 50—54, fmd Sydvestj præstekonv 41—54.

3. 29. marts 1955 (kontorchef Det danske selskab 53 og forstander Venstres ungdomsskole »Brejdablik«, Holte 54): **Finn Riber Jensen,** * 30. okt 21 Kolding. Forældre: Sygehusinspektør Hans Lauridsen J og Kristine Schmidt. Stud Kolding 39, c 46^2 (1-109). Dsk kulturudsending i Schweiz og till dsk præst i Zürich 47–53. ~ 11. sept 46 Ellen Kirsten Karlshøj, * 30. marts 23 Gevnø, Lyderslev. Forældre: Gdjr Aage K og Margrethe Larsen. –

BM Liberalt oplysningsfbd 56, hovedkredsfmd DdU 56, medl Ribe amts ungdomsnævn 58, sogneraadsmedl 60, sogneraadsfmd 62.

Udg 54: Schweiz.

Litt: J. Kierckebye: Beskr af Føvling og H sogne, Saml t j hist og top I, 158 f, A. Grand: H by og omegn (Jydske byer og deres mænd, 1916, P. Andersen: Folkelig retsfølelse, Fra Ribe amt, 1903, S. Vasegaard: Dobbeltbyen H, Sund sans 1938, 5—67, A. Jacobsen: H gl kro, smst, 1950, 31 f, J. C. Frederiksen: Hist efterretn om H sogn, 1931. Om P. Larsen Skræppenborgs møde i H, 1842, se Fra Ribe amt 1936. S. Vasegaard: Dobbeltbyen H, Sund sans 1938, 5—67, Jens M. Nielsen: Om Mh Pella i 1888—1939, IM tid 1939, 601 f, Om H gl kro, Jul i Vestjyll 1950, 31 f, N. J. Termansens minder i Minder fra gl gr hj, I, 124 f, K. N. Bonde: Holsted kirke, 1950.
Se iøvr under Føvling.

FØVLING

(med filialkirke i Stenderup)
Holsted var anneks indtil 1. jan 1896, derefter til Brørup.

Føvling sogn, 5582 ha, langs Kongeaaen (gl grænsesogn, støder op til Lintrup s) er ret højtliggende (Senhøj 77 m), svagt bølgeformet, mest sandjord, mod nord ogsaa lerjord. De smukke skrænter ned mod Kongeaasletten (Aatte bjerge) sm udsigt, er beplantede, mod sydvest omkr Tobøl en større hedeslette. Skovløst. – Folketallet nedadgaaende.

Byerne F med skole fra 1963, bibl, fh sammenbygget med afholdshj, sportspl, Tobøl m skole, fh og sportspl, Bobøl, Stenderup med fh skole, bibl, café, sportspl, Bækbølling, Aatte, en mindre del af Holsted stationsby (168 indb). Bebyggelserne Tved, Lundtofte, Knude, Holleskov, Aabølling, Aagesbøl.

Oldtidsminder: Dyssekammer ved Bækbølling, 22 høje, flere anselige, Bavnehøj vest for kirken, 78 høje sløjfet. Flere fund (Nationalmus aarb 1907, 79.
En helligkilde, Ingeborgskær, nævnes 1638 (Schmidt DH 155).
Nielsbygaard har været hg (slægterne Harbou, Termansen, Madsen m fl). delvis udstykket 1946, hovedbygn ligger smukt paa et gl voldsted, hvor en bæk falder ud i Kongeaaen. (Pers hist tidsskr, 2. r, II, 210 f).

Af den ældre præstehistorie

Den gamle pgd i Bækbølling blev udstykket og solgt 1917, (brændte 1932), hvorefter der opførtes ny præstebolig i Føvling 1917. Præsteslægten *Krarup* var knyttet hertil 1800–36 og 1847–76.

1513 nævnes *Kr. Steen* (af adelig slægt) som sp, han var her endnu 1557, og maa altsaa være blevet luthersk. Han ejede hg Plougstrup. Derefter fulgte: *Laurits Pedersen* og dennes søn: *Niels Lauritsen.* Baade *Peder Mortensen Lime* († ca 1653, hans søn blev sp i Brørup-L) og *Chr. Hansen Henne* († ca 1668), led meget under svenskekrigene. Sognene blev forarmet, saa man senere kaldte F sogn: »Fattig-Føvling«. *Bent Olufsen Grøn* († 1707) havde sin svigersøn, *Johan Wandal*

Nielsen Terpager (1695–1703 død af skørbug) som successor. Han var broder til den berømte P. Terpager i V Vedsted og raadmandssøn fra Ribe, i hvis domkirke der er et epitafium over ham. *Laur. Christensen Wellejus* af Lintrup-H døde 1706. Provst *Bendix Dideriksen* († 1738) havde været feltpr ved et østrigsk hærkorps efter at have været hjpr i Odense, hvor Kingo maatte »forhjælpe ham til hans ret«. Han var ledig 1706 og ved at »pine musen« skrev han et digt »fuldt af den vamleste smiger og helt igennem vrøvlagtigt« om Frederiksberg (A. Eberlin, Frberg, 1888, s 25) med et suk efter et levebrød. Sukket blev hørt paa højeste sted, og »ad denne ikke mere ualmindelige vej« opnaaede han at drage med kaldsbrev til »den anselige Føvling kirke med den røde lue«, og han blev ogsaa provst her. Der er en mindetavle over ham med en længere indskrift. (O. Nielsen: Malt herr, s 122, Khst saml 5 r V, 623 f).

1738–75: Provst *Jørgen Clemensen Fog* af Hviding:

Brorson skriver 1745: »F præd og forestillede skikkelig den sande omvendelses art, fornødenhed og bevis (Es 1, 16–17) Ungd svarede upaaklageligt, men af de gamle var snart ingen tilstede i denne talrige menighed«. (Vis 28). 1757: F præd (Rm 6, 19–22) om de døbtes pligt i at tjene Herren. Degnen her, studiosus *Jens Baggesen* (degn i F 1729–68, farfader til digteren Jens B), havde strid om tienden. Han blev berømmet af sp baade for information og opførsel. Intet blev klaget, ungd svarede meget vel, mgh særdeles bevægelig (Vis 114). Der foreligger flere breve fra Brorson (Vis s 170) fra 1761 (om strid mellem sp og 2 bønder om deres børns konfirmation (s 331). Fog fik en irettesættelse fra landemodet for opsætsighed mod biskoppen for at have vægret sig ved at antage børnene til konf (Vis 346). Fog efterfulgtes af sin søn, *Hans Bachmann Jørgensen Fog* (1774–86). 1786–99: *Johan Debbert*, 1800–27: *H. C. M. Krarup*, tiendekommissær, fl t Vejle-H se der, 1827–35: Krarups svigersøn provst *Laur. Eiler*, fl t Lejrskov-J, se der. 1836–47: *Chr. Karl Ludv. Hansen*, fl t Feldballe-N, se Skamby (fader: kammerlakaj hos hertuginde Louise Augusta paa Augustenborg slot). Tidligt vaktes hans interesse for historie, især for de gamle borge og slotte, allerede 1832 havde han udgivet en bog om danske ridderborge. Medens han i 3 aar var huslærer hos provst Plesner, Ørsted, beskrev han 8 gaarde i Djursland, og udgav derefter flere lign værker. 1876 et nyt bind af Danske ridderborge. Han søgte ærligt at trænge til bunds i stoffet, opsøgte utrykte kilder og gav mange værdifulde bidrag af kultur- og personalhist art, (DBL IX, 251. Se Fra kirkehus og skolestue, Aarh, st II–III, 1938, s 66). Han har i Feldballe embedsbog skrevet om sig selv, at han som ung dyrkede ikke blot teologi, men ogsaa poesi og historiske værker og var begejstret for den nordiske oldtid og dens kraft. Han blev lærer, og kom saa til Føvling, paa den tid en daarlig og trist hedeegn, der ikke sjældent gæstedes af havgus. Ogsaa her skrev han hist værker, men havde i sin embedsførelse mange bryderier. Beboerne var »hengivne til smugleri ved grænsen og meget demoraliserede«, fattigvæsenet var besværligt, skolevæsenet ikke organiseret. Det lykkedes ham dog at faa orden paa begge dele. Men han og hans familie led under det umilde klima, døjede med forskellige sygdomme, og han saa det som en Guds godhed, at han kom derfra, før tyskerne brød ind i Jylland. Han har i F præstedagbog fortalt om *P. Larsen-Skræppenborgs* møde i Holsted 1842. (Fra Ribe a 1936, s. 131–34).

Tiden efter 1849

Omkr 1850 var F et fattigt og trist hedesogn, men efter aarhundredskiftet er alt ændret, saa man nu hverken kan kalde sognet fattigt eller trist. Materiel fremgang, ny metoder, mekanisering o s v har forandret de ydre kaar. Den gamle pgd i Bækbølling laa ensomt. Den var temmelig anselig og der hørte 600 td ld dertil, saa sp kaldtes »Herre til Bækbølling«. Sognet ligger paa stribe med nogle andre sogne fra Ribe i nordøstlig retning, hvor der ikke har været nogen særlig vækkelse eller ret meget bevidst aandeligt liv. Man kan undres over, at dette fattige sogn havde faaet saa anselig en kirke. (Maaske har den været fjerdingskirke?) Det store flertal var nøjsomme, slidende landbrugere, og har gn aarene været pr af gammeldags, noget passiv fromhed. Fra Askov mærkedes ikke stærkere paavirkning, men sognet har alligevel nærmest gr præg. Efter aarhundredskiftet blev det gr liv mere fremtrædende, maaske ogsaa fordi der i dette grænsesogn var en vis nationalfølelse, og der blev rejst 4 fh, vel inspireret fra Rødding og Askov.

Omkr 1890 blev der ogsaa nogle smaa IM-kredse, men de har ikke præget i særlig grad.

Pastor *Chr. Krarup* (1847–76) er begravet her. Han mindes for sin kamp mod mormonerne, som huserede her i hans tid.

Atter kom en flittig kultur- og personalhistoriker til F som sp: *Vilhelm Bang* (1876–91), præstesøn fra Horsens. Som pastor *Karl Hansen* havde han tidligt kastet sig over historiske studier og udfoldede et omfattende, men noget spredt forfatterskab: bøger og talrige afhandlinger, (1890: Den dsk kirkes hist i Chr IIIs tid, 1891: Præstegaardsliv i Danm og Norge fra ref til slutn af 17. aarh, 1892: Latinskoleliv og studenterliv i samme periode osv, hans mange afh findes især i Jy saml og Khst saml) se videre under Hvalsø-S (DBL II, 125) Jy saml 3 r VI, 419 f, v A Heise). Som præst var han nærmest højkirkelig, han tilbragte meget af sin tid i sit studereværelse og paa arkiver.

Pastor *C. C. L. Enghoff* (1891–1907) var IM. Han virkede flittigt for opførelsen af S kirke (se ndf), pastor *R. Helms* (1907–14) og *Knud Skaarup* (1914–21) var grundtvigske.

De 2 flg sp var begge her fra egnen og vel kendt med forholdene.

Pastor *Just Th. Nielsen* (1922–29) skriver: »Jeg var glad for min tid baade i Darum og i Føvling. Det var jo min hjemegn (født ved Vamdrup), jeg fulgte Kongeaaen fra barndomshjemmet til Vesterhavet, indtil jeg flyttede til Gerlev. Der var rolige forhold, vel-

vilje, i sognet arbejdede dels KS dels IM samt KFUM og K. Der var en Santalkr, en ØM kreds og en DMS kr, samt sdsk. Kkg var solid, og hvert aar siden jeg var der, har jeg været indbudt til at komme og prædike. Mange af dem, »der nu præger, har jeg konfirmeret. Det var et godt sted at være præst«. Pastor *H. O. Juhl* (1929–42) var IM og havde været krigsfangesekr i Tyskland og DMS-missionær i Kina. Hans barndomshjem i Foldingbro laa ikke 100 m fra Føvling sognegrænse. Halvdelen af hans skolevej gik gn F sogn, og flere karle og piger fra F havde tjent i hans hjem, hvor der i 90'erne blev holdt missionsmøder, og ikke faa fra Føvling kom til disse møder. Pastor J fortæller, at »dette nære naboskab med Føvling blev han mindet om allerede paa indsættelsesdagen, da han saa en gammel skolekammerat i kirken. Han ville efter gudstj hilse paa ham, men han var gaaet. Nogle dage efter, traf J ham og spurgte, hvor han var blevet af. Og paa ægte jysk sagde manden: »Jeg skyndte mig hjem, for jeg havde faaet strenge paalæg af min kone om ikke at sige *du* til dig, for nu er du vores præst!« »Det var maaske mærkeligt, at et gr sogn fik en missionsmand, menighedsraadets fmd en lærer, fortalte mig, at han havde bedt sin kollega, den gamle lærer i Nørbølling, om en udtalelse om mig, og han, som paa ingen maade var missionsmand, udtalte sig saaledes, at jeg blev indstillet som nr 1. Provst *Mouridsen* var i sin indsættelsestale lidt inde paa dette, at et gr sogn fik en IMs præst. Han ville bede præst og mgh leve efter salmens ord: »Lader dog hver sig for Faderen høre, hvem der kan dejligst hans naade kundgøre ... for saa skulle det nok gaa ...«. Og det gik. Jeg følte det, som om jeg var kommet hjem, og det varede ikke længe, før de allerfleste tog imod mig som en af deres egne. Alle vidste, at jeg var missionsmand, men man forstod ogsaa, at min tidligere gerning og deraf følgende hele udvikling havde givet mig et videre syn. Og jeg synes, at jeg blev mødt med tillid fra alle sider. Der skete ikke store ting. Kkg blev ved med at være, som den havde været hidtil, ikke daarlig, men heller ikke god. Vejr, føre og lange afstande kunne hindre. Det maa vist siges, at befolkningen var absolut kirkelig i den forstand, at kirkens medvirken var selvfølgelig, ja ønsket ved alle lejligheder, hvor kirken havde et ord at sige. Den lille IM-kreds førte en ret stille tilværelse og fandt, at jordbunden var meget haard. De samledes trofast til deres møder i de to distrikter, samtalemøder og YM-møder. Den største og mest triste begivenhed i de aar var 9. april 1940, da tyske kolonner i ubrudt strøm drog gennem sognet. Da var der selv voksne mænd, som græd«.

Provst *S. E. Prœstholm* har virket her siden 1942 (gr). Provst P skriver: Kkg 3–4 pct, rolige forhold, overv gr, 2 smaa IM-kredse, smaa KFUM og K, YM-kredse, møder i Tobøl om vinteren ved sp, 3 DdU, 4 fh. IM er meget kirkelig, trofaste kirkegængere, de repræsenterer ca 65 kirkelige vælgere. Friktionsløst forhold, uden at nogen af parterne behøver at lempe sig.

Sognet er rent landsogn, uden stationsbyer og uden egentlige landsbyer. Ingen større sociale skel, enkelte slægter er rigt repræsenteret her. Stærk hjemstavnsfølelse.

Adskillige sønderjyder, som ikke ville gøre tysk krigstjeneste, flyttede hertil efter 1864, dygtige folk, som har været med til at præge pastoratet, baade kulturelt, folkeligt og kirkeligt.

Familien *Madsen* paa Nielsbygaard har ejet gaarden, sognets største, i over 200 aar. Baade *Jørgen Madsen,* der overtog gaarden 1867, og hans søn, sogneraadsfmd *Herman Madsen,* der overtog gaarden 1906, var stilfærdige kristne, der ikke tog ordet ret meget i menigheden, men havde deres faste plads i kirken. De betød meget i sognet.

Sognefoged *Hans Hansen,* Bobøl, og gdjr *Jens Damkjær,* Tobøl, gift med *Line Kloppenborg,* betød ogsaa meget. *Damkjær* var virksom inden for de gr og højskoleprægede kredse. Han var en levende og from kristen, blev som ung paavirket af pastor *Morten Bredsdorff,* Jernved. Han var med til at faa Tobøl fh bygget 1888, ikke blot for sognet, men ogsaa for sønderjyderne, der kunne samles her indtil 1920 til danske møder. Jens Damkjær afstod sin gaard til en søn, blev rejseprædikant for KS og holdt møder over hele landet. Han døde 1927. Pastor *N. A. Jensen,* Jernved, har skrevet en lille bog om ham, (se Jernved).

Gdjr *Balzer Hansen,* Lundtofte, var den første bonde, som selv førte sin sag for Højesteret, *L. Elbæk-Jessen,* Sønderager, var folketingsmd, ivrig forkæmper for andelssagen.

Da Rødding højskole skulle flytte 1865, var det paa tale at lægge den ny skole i de smukke Aatte bakker, men man valgte Askov.

Skolerne i Askov og Ladelund har naturligvis ogsaa haft betydning i dette sogn.

I IM kan nævnes *Hagen Christensen,* havde været landmand, men solgte gaarden tidligt, da hans helbred ikke var stærkt. Saa virkede han ved kristeligt arbejde paa egnen, en begavet og belæst mand. Han var fra sin ungdom et bevidst troende menneske, og Guds riges sag laa ham meget paa sinde. Noget kantet var han. Han var i mange aar en skattet søndagsskolelærer, virkede i KFUM og ved KFUMs vinterlejre og fik der betydning for de unge. Desuden: Fh gdr *H. Ravn,* Staarup, gdr *H. Poulsen,* Stenderup, gdr *P. Kristoffersen,* Tved, *P. Bliddal,* F.

Blandt lægfolk nævnes i øvrigt: Gdjr *Lauge Petersen,* Lundtofte, sognerfmd, kirkeværge (* 87), gdjr *Johs Ravn* (* 73) mangeaarig kirkeværge, mejeribest *Voss,* Bækbølling, sognefoged *H. Hansen,* Tobøl, leder i KS.

Skolen. En række betydelige lærere har virket her, bl a lærer *C. Andersen,* lokalhist, lærer *Løbner,* Stenderup gjorde et stort arbejde for at faa S kirke bygget, (se Ribe aarb 1951), lærer *J. C. Nielsen,* Tobøl (* 89, † 61, lærer her 1918), lærer *Harbo,* F, fmd mghr, KS, leder af centralskole 1963.

1921 oplyses (Prf bl 1921, s 336): Kkg 8 pct, præget af Askov og den gamle grænse 3 fh med hver sin fredssagsforening, 2 DdU, KS, Santalkr, IM-kreds. De 2 IM i menig-

hedsraadsm er mere end der talmæssigt tilkommer dem. En præst af den kirkelige retning vil finde forstaaende støtte i en udviklet og ansvarsbevidst kreds af faste kirkegængere, dog er der i S ingen udviklet menighedsbevidsthed. KSs »Søndagslæsning« uddeles i 480 hjem. Velstaaende gaardmands- og husmandsstand. 1927: Kkg 5–10 og 10–20 pct, vaagnende interesse, endnu ingen egentlig vækkelse, IM (50), KFUM og K, DdU (3 afd, ialt 300), YM-kredse. 1939: Kkg 5 og 7 pct, rolige, kun lidt kirk indt, 2 smaa samtalekr, en del gr, kirkebil, 2 DdU. 1947: Kkg 5 og 7 pct, rolige, gldags velvilje, om vinteren regelm møder i Tobøl ved sp, KS, DdU (40 og 130) 2 smaa samtalekredse, YM-kredse. 1966: Kkg 3–4 pct, rolige, overv gr, smaa IM og KFUM og K-kredse, 3 DdU.

Føvling kirke, paa en banke, nordligt i byen, er smuk og anselig. Skib, kor og apsis er romanske, af smukke granitkvadre paa dobbeltsokkel, blytækt. Ogsaa tuf er anvendt i døre og vinduer. Alle 5 vinduer i nordsiden er bevaret, mod syd 1 vindue og sydportalen med rundbuede tympana, søjler med terningkapitæler, og perlesnore, relieffer af dyr og mennesker. Apsis har 3 oprind rundbuede vinduer. Det lave, svære taarn er senmiddelalderligt, har været højere, af granit og munkesten, med rødt tegltag (F kirke med »den røde lue«). Skibet har 4 middelald hvælvinger, koret een. Taarnrummet har nu bjælkeloft og er forhal. 1964 afdækkedes nogle kalkmalerier, hvoraf enkelte blev bevaret. Kirken restaureret 1963–66, gl altertavle fra 1753 med nadvermaleri. Glasmalerier i apsisvinduerne. Romansk granitfont paa en fod, der danner et kors. Prædikestol fra 1753 med evangelistmalerier i felterne. Smuk, gotisk degnestol med jernbeslag. Malmstager fra 1805, lille senmiddelald krucifix i skibet. Flere epitafier og mindetavler. Runeligsten (indskriften siger maaske, at »her hviler provst Esbern Langsom«). 300 sd. Nyt orgel mod vest paa pulpitur fra 1907. Der skal have været 3 stolerækker indtil 1847.

Jy granitk 4 og T 16 f, D. Run, 48 f, Mack 36, 318, om den tilmurede norddør se Orion, 1841, 77 f, jvf Almuevennen 1842, 132 f, (Folkesagn om F kirke).

Stenderup kirke ligger højt, med vid udsigt, indviet 14. sep 1902, arkit Andr. Bendtsen, Vallekilde, er lille, opført af røde mursten, bestaar af skib med kor (mod vest) med kamgavle, et lille klokkespir over østgavlen. Bjælkeloft. Forhal og præsteværelse mod øst. Altermaleri af Hans Agersnap (Vandr til Emmaus), orgelpulpitur med orgel fra 1945. Kirken restaur 1960 ved maleren Ernst Trier. 175 sd.

Folketal: 1850: 1250 og 577 (Holsted), 1901: 1972, 1925: 2261, 1965: 1843.
Altergæster: 1920: 500 og 230, 1926: 600 og 300, 1938: 482 og 280.
Menighedsraad: 1920: 2 IM, 6 af den kirkelige retning, 1926: 6 gr, 4 IM, 3 u p, 1938: 3 IM, 10 ikke IM, 1946: do, valg i F, 1954: do, valg i F, 1965: 10 n gr, 3 IM.
Kommunevalg, 1958: Arb 63 (1), IM 63 (0), resten upol lokall, 1966: Upol lister.

Sognepræst

Indt: 1857: a) 150 rug, 3 havre, b) 9 byg, 21 rdl, c) naturaller, d) 450 rdl, e) ensomt beligg pgd i Bækbølling, opf 1854, 129 td ld ager, 349 td ld hede, 18 eng, 10 td hartkorn. — 1870: Regul 2076 kr, netto 4402 kr. — 1913: 2. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1917 i F.

16. 14. nov 1847–17. jan 76 (hjpr Egtved-Ø 14. sept 39): **Christen Krarup,** * 14. april 09 Bækbølling. Forældre: Sp Vejle-H Hans Christian Mathias K, † 34 (af Ølby-A-F), sp her 1800–27 og Magdalene Wissing. Stud Kolding 29, c juli 36 (h), afsk 17. jan 76, † 30. aug 79. ~ 26. okt 48 Anna Knudine Hansine Storm, * 21. nov 18 Gjellerup, † 13. juli 73. Forældre: Knud S, sp Egtved-Ø, † 41 og Bodil Kirstine Storm af Egtved-Ø, – Søn: Brønderslev-S. Datter ~ Øllgaard, Frueing-V. Søster ~ Eiler, Lejrskov-J (sp her 1827–36), Krarup, Søften-F Sveistrup, Hvedstrup-F, Krarup, Lønborg. Wesenberg, Harte-B. Stamt 52.

Pastor K var født her, hans fader havde været sp her, hans svoger, Eiler, havde ogsaa været sp her. Han var nært knyttet til egnen, han og hans hustru var af gl præsteslægt. Om hans kamp mod mormonerne se ovf. Han stillede sig 1853 til folketingsvalg i Ribe a 3. kreds. Se Ribe aarb 1922.

Hjælpepræst hos pastor Krarup

1868—75: (Svigersønnen): **M. V. Øllgaard,** se Frueing-V.

17. 31. marts 1876–18. juli 91 (sp Omø 23. okt 71): **H. V. T. F. Bang,** fl t K Hvalsø-S, se der.

18. 13. okt 1891–23. april 1907 (sp Ljørslev-Ø 5. april 83): **Christian Carl Ludvig Enghoff,** * 31. maj 47 Odense. Forældre: Organist ved Od hospitalsk, Philip E og Sophie Andreasine Barbara Anderskov. Stud Od 66, c 74[1] (h_2), realskolel Horsens, kkp Storring-S-G 6. sept 78, † 23. april 07. ~ 29. okt 76 Caroline Charlotte Marie Sørensen, * 9. febr 42 Kbhvn, † 24. maj 14. Forældre: Svejtser hos kong Frederik VII. Søren S og Sophie Hedvig Jensen.

Pastor E sluttede sig til IM. Provst Jørgen Nissen udtalte ved hans begravelse bl a: »E var ikke af dem, der havde de store gaver, som falder menneskene i øjnene i det udvortes, men han brugte de gaver, Gud havde givet ham som et ærligt menneske og som en alvorlig Herrens præst. Som et synligt minde om hans virksomhed staar Stenderup kirke, som han med megen ihærdighed og selvfornægtelse var med til at rejse. Han var altid tjenstvillig og imødekommende, og vi har kun delt godt med hinanden« (Ribe folkebl 30. april 07).

19. 9. aug 1907–23. jan 14 (sp Sdr Felding-Assing 10. febr 99): **R. Helms,** fl t Langaa-Ø, se Gesten.

20. 20. maj 1914–14. okt 21 (hjpr Stouby-H 2. marts 11): **K. Skaarup,** fl t Kværs, se der.

21. 20. jan 1922–14. okt 29 (sp Darum 11. sept 16): **J. T. Nielsen,** fl t Gerlev-D, se Lundtofte.

22. 27. dec 1929–4. aug 42 (hjpr Nazaret k, Kbhvn 29. maj 14–5. okt 17, sekr Krigsfangearb Tyskland, Miss Kina): **H. O. Juhl,** fl t sp Hobro-S, se der.

23. 24. nov 1942 (kkp Grindsted 2. nov 36): Provst **Svend Erling Præstholm,** * 9. dec 08 Elling. Forældre: Førstelærer Jens John P og Kirstine Marie Barkholm, stud Hjørring 28, c 36[2] (h_1), provst Malt-Andst-Slaugs herr 21. april 65. ~ 9. dec 36 Gudrun Bojsen Møller, * 17. jan 12 Højerup. Stevns. Faderen: Sp Bramminge, † 31, se der (af Marvede-H). – Hustrus broder: Ulse-ØE. Søster ~ Knudsen, rkp Frdericia. Stamt 60 E.

Litt: J. Kierckebye: Beskr af F og Holsted s, Jy saml 1866—67, 158 f, Kirke og sogn I, 1953, 201 f, J. Andersen: Fattige tider i F, Ribe aarb 1923—27, 36 f, 131 f, A. Jantzen i Khst saml, 5. r, V, 623 f.

LINDKNUD

(med filialkirke i Hovborg)
Udskilt fra Brørup 1. jan 1896.

Lindknud sogn, 8137 ha, det største i herredet, er overvejende fladt, svagt bølget terræn, højtliggende (Stenbjerg 103 m, Vittrup bavn 101 m) sandet jord (enkelte steder flyvesand), gl hedesogn, nu opdyrket eller beplantet, enge langs vandløbene. Nu kun lidt hede, store plantager.

Byerne L med Debel (416 indb), skole fra 1964, alderdomshj, fra 1957, bibl, mh fra 1922, lystanlægget »Hedebakkerne«, stadion, markedsplads, kro, restaur (Den gl skolegaard), savværk, butikker m m, Hovborg (206 indb), med skole fra 1942, bibl, lystanlæg, kro, dambrug, savværk, minkfarm m m. Vittrup m skole fra 1942. Bebyggelserne: Assersbøl, Hyldelund, Klelund, Okslund.

Oldtidsminder: 1 runddysse, 5 langdysser, 31 høje, mange stengrave, 4 langdysser og 165 høje sløjfet. Møntfund ved Okslund.

Den gamle studevej gik gn sognet. I Olaf Nielsens efterretn om Malt herr, 1870, omtales Volde i Klelund (vist sandflugtsbanker) ved hærvejen. (Ribe aarb, 1936, 46 f).

Assersbølgaard har været adelig sædegaard, nu optagelseshjem under Dansk forsorgsselskab (oprettet 1899 under Vridsløselille fængsel). Hyldelund var ogsaa adelig sædegaard.

Sognet led meget under Svenskekrigene, kun faa beboere var tilbage. Sognet var i middelald dækket af skove, indtil heden afløste skovene. Omkr 1857 begyndte plantningen. Hovborg og Risbøl Moesgaard plantage (458 ha) anlagt paa hede, sand og krat 1866 og 1919, blev paabegyndt 1857 af kromand **J. K. Sørensen** († 1880), Hovborg. En mindesten er rejst for ham 1905. Ligeledes er rejst en mindesten for hans svigersøn, sognefoged **Peter Nielsen** († 1912), der virkede meget for plantningen. Hovborg plantage er den første plantage, som 1866 anlagdes af Det dsk Hedeselskab. Klelund plantage (1639 ha) anlagt 1875 paa mager hede og flyvesand, ejedes fra 1874 af lensgreve **F. C. Moltke,** Bregentved, der ofrede meget paa den. 1918 solgtes den til et konsortium som jagtejendom, og der opførtes et lille jagtslot. Ejes nu af grev **L. N. Moltke-Huitfeldt.** Meget herskabelig hovedbygning i plantagens sydlige del, højt over Nørrebæk. Dele af plantagen i nabosognet Baldersbæk plantage (691 ha, det meste i Hejnsvig sogn) plantedes 1891 af grosserer **Holger Petersen** (* 1843, † 1917), som stammede fra Vejle, havde deltaget i krigen 64 (blev saaret ved Lundby), begyndte som fattig agent 1867 i Kbhvn en forretning (manufaktur), der snart blev en af de største i branchen. Stærk nationalfølelse prægede ham, fremtrædende i kampen om Sønderjylland, medstifter af Dsk-vestindisk plantageselskab, hvor han oplevede skuffelser, mens han til gengæld havde glæde af sit arbejde i hedesagen. 1891 købte han sm m kommiteret **Chr. Dalgas** hedegaarden Baldersbæk, fik den store plantage anlagt, deltog i kultiveringsarbejde, blev næstfmd i Hedeselskabet. Var af stort format baade som købmand og som hedeopdyrker. Hans formue (7 mill), Holger Petersens fond, oprettedes til gavn for handel, industri, folkemusæum, unge handelsmænds uddannelse m m. Granit-statue ved Baldersbæk, hvis hovedbygning ligger meget smukt paa en højde ved Holme aa, i udkanten af plantagen, en herskabelig, anselig, hvidkalket villa. Neden for hovedbygningen rejste han 1912 i det gl skel i aaen ml Malt, Skads og Slaugs herreder en 3 m høj **herredssten** til minde om hedens beplantning, udført af billedhugger A. Bundgaard, med herredernes vaaben, portrætmasker af **E. M. Dalgas,** kromand **J. K. Sørensen** og skovrider **J. C. Sørensen,** Høllund Søgaard, der var den ledende i L sogns beplantning. Flere mindre plantager.

Om **Holger Petersen** og Baldersbæk skriver Eric Boesgaard (Berl tid 13. maj 51) bl a:

»Naar man er i Hovborg, skal man ogsaa til **Baldersbæk.** Og man skal til **Høllund Søgaard** Plantage (som grænser lige op til Hovborg-Plantagen).

Til baade Baldersbæk og Høllund Søgaard er knyttet Navnet paa en af de Store i dansk Industri og Handel, Storkøbmanden **Holger Petersen,** en Mand, hvis Livshistorie kunde staa i enhver Ungdomsbog som Forbillede og Eksempel. Han var en af dem, der efter 64 (hvor han selv havde været med i Krigen) saa paa Danmarks Fremtid med Bekymring og Smerte. Efter nogle Udlændighedsaar kom han i Gang i København, hvor han skabte sin vældige Virksomhed inden for Manufakturfaget . . . men hans Historie skal ikke skrives her, kun om hans Forbindelse med Baldersbæk. Han var født paa Laagegaard ved Vejle, og gennem sin Broder, der var Læge i Andst, kom han i Forbindelse med Folkene paa Askov og med Dalgas. Med dem kom han ud og saa de første Statsplantager, og da han hørte, at der laa en gammel Gaard, som hed Baldersbæk, Vest for Hovborg, købte han den og begyndte at plante.

Det er Begyndelsen til det Baldersbæk i Dag, hvor enhver har Lov at færdes, naar han ellers opfører sig skikkeligt, og som er en af de store Seværdigheder, der er at vise frem inden for dansk Hedeopdyrkning. Lyngklædte Bakker, sandede Marker og Enge tog han fat paa. I Dag staar der her tæt og værdifuld Plantage. Fra Højderne ser man ud over Agrenes vekslende Felter, og inde omkring den statelige Hovedbygning, som Holger Petersen lod bygge, og som i Dag er Slægtens Feriehjem, er der skabt en Park af eventyrlig Dejlighed.

Holger Petersen, der i sin store Virksomhed var en Mand, der krævede af sine Medarbejdere som af sig selv, var, naar han kom paa Ferie hertil glad som et Barn. Han havde selv faaet lov til at se, hvordan det groede overalt, hvor han havde plantet.

Selv var han blevet ramt af en stor Sorg, idet han tidligt mistede baade sin Hustru og en kun 22-aarig Søn, men paa Baldersbæk genfandt han Livsglæden. Ved hans Død blev meget store Summer skænket til samfundsnyttige og nationale Formaal, men Ejendommen skulde vedligeholdes og være et Samlingssted for Medlemmer af den Slægt, der fulgte efter ham og de to Fætre, som han tidligt optog i Firmaet.

Nu staar, modelleret af Bundgaard, Holger Petersen selv, tung, en Jyde af Sind og Skind, i Granit paa en af de skovklædte Bakker og ser over Granerne paa det gule Hus, der er Hovedbygning i Skovejendommen Baldersbæk, og hvor Familien hvert Aar holder skønne Sommerferier-.

Baldersbæk er et søgt udflugtssted.

Hovborg kro blev kendt af TVseere 9. okt 1965, da der var en TVudsendelse derfra, med lørdagsfest og dans og samtale, hvor kromanden oplyste, at et par missionsmænd i sin tid, for at undgaa opførelse af et fh, bad kromanden bygge en sal til kroen. Saa »var der dog een, der havde ansvaret«, og salen kunde bruges til møder, ogsaa af IM. Salen blev bygget og blev byens samlingssted. Den kostede c 18000 kr. I ældre tid samledes de store studedrifter her paa vej sydpaa.

Eric Boesgaard beskriver kroen:

»En rigtig dansk Kro. En lang, lav, hvid længe med en Rejsestald, men modsat de fleste andre Kroer i vore Dage endnu med et stort Landeri til. I samme Slægts Eje siden 1836. Den første Kromand hed **Johan Kristoffer Sørensen.** Han solgte den til en Mand, som kun blev der kort, og som solgte videre til en Mand, der hed **Nikolaj Poulsen** Han giftede sig med Johan Kristoffers Datter, der saaledes kom tilbage til sit gamle Hjem og blev Krokone. Hun og Sønnen **Poul Nikolajsen** gjorde Kroen kendt over hele Jylland. Nu er deres Søn, **Peter,** Krovært, hans yngre Bror, **Niels,** Førstemand. Poul er mindst som en af sin Egns Velgørere paa Stedet ved en Mindesten i Anlægget, hvad der faktisk ikke times enhver Kromand. Og Stamfaderen, **Johan Kristoffer,** der sad som Vært paa Kroen til 1864, det skæbnesvangre Aar, mindes i Dag, som en af de første, der begyndte at plante Træer paa Jyllands magreste Jorder.

— De kender nok, siger Peter Nikolajsen, det gamle Ord om, at hvor Vorherre bygger Kirke, der bygger Fanden Kro. Men i Hovborg var det nu Kroen, der var først paa Pletten, og jeg kan ikke tænke mig, at Fanden kan have haft nogen Finger med i Spillet, naar man ser, hvad de udrettede, de gamle af Slægten. **Johan Kristoffer** plantede Skov, og om min gamle Far kan jeg sige, at han drak aldrig en Snaps, selv om han gerne solgte en . . . men mærkede han, at det begyndte at blive en for mange, satte han Proppen i Flasken og sagde til Gæsten: — Nu skal du vist hellere hjem. Og saa blev der ikke skænket mere for ham.

Hovborg Kro er bygget i 1790. Der er en vældig, brolagt Gaardsplads, som der er ved andre, gamle jydske Kroer, men der er een Ting, som er en Se-

værdighed, dog ikke enestaaende paa denne Egn. Det er Straataget. Det lange, lave Hus er nytækket, Straaet er lagt saa tæt og saa fint, at det ser ud, som om det var det rene Fløjl. Nu helt moderniseret i det indre.

Den bedrift, som kaster Glans over Hovborg-Kroen den Dag i Dag, er hverken de velstegte Kyllinger eller den Forel fra Holme Aa, som sættes paa Bordet — det er den gamle Kromands Plantage, **Hovborg Plantage**, der ligger bare nogle Kilometers Kørsel fra Kroen.

Allerede i Halvtredserne begyndte **Johan Kristoffer Sørensen** at plante Træer. Der var Mistro og Skepsis, men det bed ikke paa den Gamle. I Dag er Hovborg Plantage paa 900 Tønder Land. Den er ikke skabt af Kromanden alene, men med ham i Spidsen for ligesindede paa Egnen . . . de plantede i deres Fritid, de satte smaa bitte Træer i den sandede Jord, og i Dag rejser Ædelgranerne sig som Søjler mod Himlen, slanke som de Skibsmaster, mange af dem bliver til. **Plantagen** blev dannet som Aktieselskab, hvor hver Aktie var paa 25 Rigsdaler; mange, mange Penge dengang paa en fattig Hedeegn. I Dag er Hovborg-Plantage-Aktier et aktiv, der giver godt udbytte.

Kommunalt var L forenet med Brørup til 1909. En del af Vorbasse sogn (Baldersbæk, Risbøl, Mosgaard) lagdes kirkeligt under Lindknud, men kommunalt under Hejnsvig.

Det kirkelige liv

1857 skrev pastor *Heinsen,* Brørup, at L sogn var »yderligt fattigt og der var mange pottemagere«. Der var 1801 kun 287 indb i det vidtstrakte sogn, 1850: 584, 1960: 1926. Tallene viser fremgangen. Særlig fremgang blev der, da en mergelbane fra Brørup blev anlagt hertil 1914–16, og nu er sognet præget af moderne landbrug.

Allerede omkr 1880 begyndte beboerne i de vestlige egne af sognet at klage over den lange og slette vej til kirken. Saa fik man, efter mange forhandlinger bygget Hovborg kirke. Risbøl blev udskilt fra Vorbasse og lagt til Hovborg. Kroejeren, *Nikolaj Poulsen,* skænkede grund til kirke og kirkegaard. Saa skulle sognet udskilles fra Brørup og have sin egen præst. Men der var stor strid om, hvor præsteboligen skulle ligge. Det endte med, at den blev opført tæt ved L kirke.

H. F. Feilberg var den første gr prægede præst i Brørup-Lindknud (1869–76), men det fik ikke videre betydning, da mange endnu ikke ret vidste, hvad grundtvigianisme var.

Den egentlige gr vækkelse kom med pastor *C. E. Mathiesen* (1876–92). Han var i sin ungdom blevet paavirket af *Otto Møller* i Gylling og *Jens Nørregaard* paa Testrup; han var fætter til *Holger Begtrup* som dengang var lærer paa Askov. Derved skabtes forbindelse mellem Askov og Lindknud, som i den følgende tid helt op til nutiden har gjort at Askov-lærerne har været hyppige og velkomne talere i Lindknud sogn. Det samme gælder, men dog i mindre grad, lærerne fra Rødding Højskole.

Den første sp i Lindknud var pastor *F. G. Fenger* (1896–1907), præstesøn fra Hvedstrup-F, havde taget svendeprøve som snedker, før han begyndte at studere teologi, han optog studiet hos provst *A. Andersen,* Søborg (senere Vartov) og blev gr præget, han var gift med en slægtning af pastor H. F. Feilberg.

Pastor *L. V. F. Nielsen* (1907–18), var ligesom sin kone gr, meget musikalsk, flittig til husbesøg, livlig, gav koncerter rundt omkr, spillede ved veteranfester, sygekassefester osv, ved kirkekoncerter, og var varm for sønderjyderne. Meningerne om ham var i høj grad delte. (Se her IV, 81).

Pastor *C. Barfod-Petersen* (1919–28) mindes som en fin, stilfærdig, udpræget gr præst, han var her BM i KSs hovedkreds og DdU, blev senere valgmenighedspræst. Han flyttede herfra til Flødstrup-U. Hans eftermand, *K. V. Hansen* (1929–46) flyttede ogsaa til Flødstrup-U, han havde været højskolelærer, og fortsatte den gr linie. I disse aar agiterede Jehovas Vidner ivrigt, uden særlig resultat.

Pastor *Peter Riemann* (siden 1946) er ligesom sin fader, (der havde været præst i Sdr Omme, Lem-Ø, Nr Nebel og Fakse), en af Vestjyllands førende grundtvigske præster, red af »Dansk Kirketidende«. Pastor R. skriver: Der er alm folkekirkelige forhold, en del vaagen grundtviganisme, 2 smaa IM smf, smaa KFUM og K, 4 gymnastiksale, 3 krosale. Jævne midtjyske forhold. Aftenhøjskole (60, leder: gdjr C. Bruun). DdU (100+100, lærer M. Lyngaa, H). Det ligger ret tungt med den folkelige mødevirksomhed i de senere aar; ungdomsforeningen i Lindknud er næsten standset (i Hovborg gaar den godt); de fleste hjem har fjernsyn, men finder liden glæde ved det. Kirken samler stadig. Sognet kan ikke kaldes rigt. Smaabrug med store arealer. Nøjsom befolkning. Jævne forhold.

Blandt sognets lægmænd nævnes sogneraadsformand *Niels Thøgersen* († 1947) en af tidens dygtige, vel oplyste hedebønder, han havde mange tillidshverv, meget af hans tid gik med administrativt arbejde og bestyrelsesmøder, han var en habil lokalhistoriker, sled sig op, saa han ikke fik tid til at passe sin gaard, han fik til sidst alderdomsunderstøttelse og boede i et lille hus i L, hvor han døde. Han fik fortjenstmedaillen, mindesten ved skolen med indskrift: Sognets gode søn.

Førstelærer *Søren Thomsen Sørensen* (lærer her 1914–53, † 58) var en førende skikkelse i mghraadet, hvor hans ord havde stor vægt. Hans stemme var afgørende ved præstevalg. Han var en dygtig og kyndig lærer for H distrikt i mange aar og hele tiden degn ved H kirke.

Han var en betydelig arbejdskraft for den gr-folkelige mødevirksomhed, bl a i Hovborg ungdomsf, og et aktivt medlem af Dansk Ungdomssamvirke under besættelsen.

Blandt de gr ogsaa kromand *Peder Nikolajsen,* (se ovf), Hovborg kro, som har været medlem af sogneraadet og altid har interesseret sig for det kirkelige og det folkelige arbejde.

Desuden: Husmand *Laurids Simonsen,* († 1946). Han var i sogneraadet flere perioder, i menighedsraad ligesaa, bestyrelsesmedlem af Sygekassen og Kirkeligt Samfunds bestyrelse – der bestod et saadant en overgang i Hovborg. Han var medlem af skolekommissionen og formand for Afholdsbevægelsen. Han startede foredragsf i Hovborg i 1880'erne og var formand for Jysk Husmandsforenings Hovborg afdeling.

Blandt nulevende grundtvigske personer: *Martin Stokholm* – i Okslund, som lever end-

nu som 85-aarig og som har været formand eller bestyrelsesmedlem for en overflødighed af foreninger og kommissioner og udvalg i sognet. Meget virksom og folkeligt interesseret.

Desuden: Fru *Agnes Hvelplund, i* menighedsraad, sønnedatter af *J. C. Christensen og* en tid formand for venstrevælgerforeningen; hun er født Hoffmann Christensen.

Murermester *Jens L. Christensen,* Lindknud, menighedsraadsmedl og formand for sognebibliotek. Sogneraadsfmd, gdjr *Aksel Thomsen,* Lindknud, og *Kr. Haahr Larsen,* gdjr i Okslund, medlem af sogneraadet, brugsforeningens best, mejeriets best og menighedsraadet. Gdjr *C. Bruun,* Vittrup, *Anton Straarup,* Vittrup, medlem af menighedsraad og sogneraad.

Af ældre er der gdjr *Søren Steiner,* Hyldelund, og regnskabsfører *Morten Mortensen,* Lindknud.

Af Indre Missions folk: Gdjr *Math. Olander* (* 68, † 54) søn af indremiss O, Strellev, i sogne-, mghr og værgeraad, gdjr *Andreas Donslund Jensen,* gdjr *Karl Hermansen,* H, hmd *Verner Johansen,* H, gdjr *Johs. Hansen,* Okslund. – Om indremiss *M. Christensen,* H, se Brørup.

Gdjr *Michael Povlsen,* Okslund, var formand for Indre Missions Samfund i Lindknud, og ivrig hjemmeværnsmand. – Det Indre Missionske arbejde samler sig om missionshuset i Lindknud og smaa KFUM og K-kredse i Lindknud (særlig Okslund) og Hovborg. Den i Hovborg er den kraftigste. Formænd: Gdjr *Søren Hermansen,* nu: husmd *Verner Johansen.*

Mejeribest *Erling Bruun,* H, var virksom for H kirkes restaurering 1964, ligesom sogneraadet ved sin fmd, gdjr *Peder Jensen,* men især gjorde pastor *Riemann* et stort arbejde for denne sag, som blev en sognesag. Mange smukke gaver blev givet til kirken.

Skolerne. Foruden forn lærere nævnes: Førstelærer *N. K. N. Skovbjerg* (* 84), lærer her 10–38, † 38, fmd børneværn, i mghr, bibliotekar, lærer *K. A. Kristiansen,* Okslund, fraflyttet 1961, IM, kasserer i mghr, lærer *Mogens Lyngaa,* H, er fmd for ungdomsforeningen.

Den nuværende skoleform: en skole er nedlagt i Assersbøl 1953; den i Okslund, som i modsætning til skolen i Assersbøl er udbygget efter 37-loven staar for nedlæggelse, udbygget 1942. – Vittrup skole – ligeledes udbygget 1942 – underviser de fem første aar; fra de to sidste sendes børnene fra 1962 til Lindknud skole.

I fremtiden vil skolelivet komme til at samle sig om Lindknud og Hovborg skoler. De er begge – især Lindknud, som med undtagelse af gymnastiksalen er helt nybygget – moderniseret efter skoleloven af 1958.

I Lindknud skole er der køkkenskoleundervisning. Der er sløjdsal baade i Lindknud og Hovborg skoler. I Lindknud paabegyndtes 1963 undervisning med et 8. skoleaar.

Tyskerne havde lyttepost paa sognets næsthøjeste punkt, Vittrup Baun (100 m). Vid udsigt fra »Baunen«, meget naturskønt. I Klelund plantage en mindesten over 7 skotske og kanadiske flyvere, som omkom her i luftkamp 26. febr 1944.

1923 opl: Kkg 10 og 20 pct, overv gr, IM smf, 1931: I L præges det kirk liv af gr, i H arbejder gr og IM, uden at det kan siges, at de sætter overv præg. Smaa KS og IM kredse, 2 DdU, KFUM og K. 1943: Kkg 4–5 pct, overv ikke IM, DdU, 4 gymnastiksale, 2 krosale. 1955: Alm folkekirk, forh, en del vaagen grundtvigianisme, i H en del som holder særlig mdl IMs gudstj, 2 smaa IM smf. 1966: se ovf.

Lindknud kirke, sydøstligt i sognet, midt i byen, paa en lille høj, er lille og beskeden, en af Jyllands yngste granitkirker, hvidkalket, skib og kor er romanske og af granitkvadre og marksten paa karnisprofileret sokkel. Blytag. Lavt, tegltækt taarn, der kun hæver sig 2 meter over skibets tagryg, har været højere. Senere vaabenhus mod syd. Taarnrummet har rundbue til skibet. Bjælkeloft, (skibet har været hvælvet). Altertavle fra c 1625 med 3 senere indsatte malerier (Den gode hyrde, den samaritanske kvinde, korsfæstelsen), fastklæbet paa ældre malerier, malet paa træ (Lovens tavler, den korsfæstede). Smuk, romansk granitfont, bl a m 4 siddende menneskefigurer. Kobberfad med 3 sammenstillede fisk. Senmiddelald krucifix paa skibets nordvæg. Prædikestol fra 17. aarh med opgang gn triumfvæggen. Nyere stolegavle, kopier af ældre stole. Messingalterstager med indskr fra 1710. Series pastorum (fra 1951). Senmiddelald klokke uden indskrift i beton-klokkestabel nord for kirken. Kirken restaur 1927, 200 sd. Orgel fra 1954. Kirkegaarden udvidet 1963.

Mack D, 53, 344 f.

Hovborg kirke, vestligt i sognet ved Grindsted-Ribe landevej, indviet 26. jan 1896 (arkit Wilnholt), byggesum 18.500 kr, af røde mursten med detaljer i romansk stil, bygget som centralkirke i form af et græsk kors med bredt taarn over korsskæringen. Fladt kasseteret loft, korsarmene har tøndehvælv. Portal mod vest med kalkstenssøjler. Altertavlen er kopi af Carl Bloch: Gethsemane. Kirken er (efter at være blevet brøstfældig) hovedrestaur 1964–65, genindviet 11. april 1965, taarnet blev skaaret en smule ned, dets øverste del ommuredes, og fik ny, smalle vinduer. Det oprind lave pyramidetag (skifer) blev udskiftet med et 9 m højt pyramidespir, og alle skifertag blev erstattet med kobber. Inventaret blev nymalet, der indrettedes vindfang under pulpituret, glasmosaikker (ved Poul Høm) tænkes indsat i taarnvinduerne. Nyt varmeanlæg, ny belysning, ny smuk alterdug (broderet af fru lærer Thomsen). Restaureringen kostede c 300.000 kr, 200 sd. Orgel.

Vestkysten 12. april 1965. Ribe stifts aarb, 1965, 6.

Folketal: 1850: 584, 1901: 1122, 1925: 1545, 1965: 1770.
Altergang: 1922: 461 og 400, 1942: 300 og 200.
Menighedsraad: 1922: 3 IM, 8 gr, 1 u p, 1943: 3 IM, 8 n gr, 1 u p, 1954: 9 gr, 4 IM, 1963: do, 1965: do.
Kommunevalg: 1958: Soc 102 (2), R 89 (0), V 503 (5), BF 124 (1), 1966: Soc 139 (1), R 108 (1), V 567 (4), 2 valgt upol.

Sognepræst

1913: 3. kl, 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opf 1895. Ombygget 1946.

1. 1. jan 1896–5. jan 1907 (hjpr Greve-K 11. jan 94): **F. G. Fenger,** fl t Udby, Tuse herr, se der.

2. 8. april 1907–25. nov 18 (skolebest, Hvidbjerg): **L. V. F. Nielsen,** fl t Skørringe, se der.

3. 21. maj 1919–22. maj 29 (hjpr Kolding 1. marts 19): **C. B. Barfod(-Petersen),** fl t Flødstrup-U, se valgm, Sdr Næraa.

4. 30. aug 1929–16. april 46 (højskolel, Ask): **K. V. Hansen,** fl t Flødstrup-U, se der.

5. 10. okt 1946 (højskolel Vraa 34): **Peter Jerndorf Storm Riemann,** * 8. sept 08 Fakse. Faderen: Sp der, (stamt 25), se der. Stud. Hrlf 27, c 34^2 (h_1). ~ 12. sept 45 Else Fabritius Winde Thaning, * 10. jan 08 Ø Nykirke.

Faderen: Sp Hobro-S, † 33, se der. – Hustrus broder: Asperup-R. Stamt 87.

Udg 41: Børglum klosters hist, skuespillet: Paa Børglum kloster, præmieret af DdU, 48: Vrejlev klosters hist 51—52. Skr i Ribe stifts aarb om nye kirker her i provstiet. Red Dsk kirketidende 61.

Hovedkilder til L sogns historie er Aug. Fr. Schmidt og N. Thøgersen: Fra L sogn, 1936, desuden Aug. Fr. Schmidt: Brørup sogns historie, 1949, med skildringer af præsterne her til 1896. Niels Thøgersen: Fra L sogn, Ribe aarb, 1928—31, 594 f, J. Nissen: Om fattigvæsenet i Brørup og L sogne, smst, 1905, 153 f, Peter Riemann: L i fortid og nutid, 1953. Der henvises dertil.

Litt iøvrigt: K. Kristensen: Hovborg Kro, Jul i Vestjylland 1951, 41 f, pastor J. P. Jørgensen, Bregnerup, Ærø, fortæller om sin opvækst i L, »Fra Ribe stift 1953« 239 f. J. C. Frederiksen: Den gl drivervej, Ribe stifts aarb 1923—27, 413—18.

MALT—FOLDING

Malt sogn, 3021 ha, gl grænsesogn med Kongeaaen mod syd og Holsted aa mod nord, jævnt bølget bakkeø-terræn (Bavnehøj 70 m), ret god jord mod nord, mere sandet mod syd. Langs Kongeaaen en bred slette med skrænter (f eks ved Skibelund).

Byerne Malt, Askov (575 indb) med højskole, valgmenighedskirke, centralskole fra 1952, bibl, kommunekontor, ungdomslokaler, sportsplads, sløjdlærerskole, planteforsøgsstation, alderdomshjemmet »Birkely« fra 1962, højskolehjem, butikker, forskellige industrier (grusspredningsmaskiner, andelsvaskeri (oprettet 1946 som landets første), spinderi og væveri, materialer til sløjdundervisning m m – Maltbæk (fh fra 1912, nedl 66). – Bebyggelser: Skibelund med efterskole og pavillon m restauration, Estrup mark m m, hg Estrup, 276 ha + skov, med smuk, fredet hovedbygning, ved hovedvejen, anselig rødstens-ladegaard, har været i slægterne Termansens og Lautrups eje i flere slægtled, sidst solgt 1939 (til C. J. Petersen). Pastoratet ligger paa grænsen mellem Øst- og Vestjylland.

Der har været en hellig kilde paa Kongensbjerg i præstegaardshaven, forlængst forsvunden, (Schmidt: DH, 153). I en gaard i Askov og i M kirke er fundet mønter og sølvgenstande. Landsbyen Estrup blev nedlagt efter 1660. Der er 13 fredede oldtidshøje, flere anselige, 146 høje er sløjfet. Langs Kongeaaen er fundet bopladser fra Gudenaakulturen. Ved Maltbæk gl pgd er fundet en stor skaalsten m c 80 skaalgruber, nu opstillet ved højskolen. I Maltbæk mose er fundet broncelurer m m, mindesten rejst 1942 (Ribe aarb 1943, 653 f).

Skibelund krat blev efter krigen 1864 samlingssted for folkelige møder, grundlovsfester o s v, og sønderjyderne var særligt kærkomne gæster. Da Schrøder med sine lærere flyttede til Askov i 1865 fandt de i Skibelund krat et velegnet sted til grundlovsmøder. 5. juni 1865 blev da det første møde holdt: **Schrøder** og **Nutzhorn** talte.

Gennem aarene var møderne upolitiske men nationale og nordiske (i mange aar blev der holdt et kirkeligt møde paa den norske olsokdag, 29. juli, da Hellig Olav faldt paa Stiklestad). Det bærende op til 1920 var mødet mellem landsmænd sønden aa og egnens folk nord for.

Mange berømte talere har her ført ordet, f eks. **Bjørnstjerne Bjørnson,** pinsedagen 1906, hvor la Cour bød ham velkommen.

Efter 1920 er grundlovsmøderne stadig fortsat. Ved jubilæumsmødet i 1965 talte udenrigsminister **Per Hækkerup,** direktør for hedeselskabet **Fr. Heick** og **Jørgen Bukdahl.**

Faa steder i Danmark gribes man mere om hjertet end her ... Minderne, udsynet mod syd langt ned i Sønderjylland, stenenes tale. Ensom paa sin høj vest for festpladsen staar **Lindberg**-stenen, for »Guds og folkets mand, rejst af danske bønder« (det var vist **Skræppenborg,** der alene bekostede den?). Øst for det gamle krat staar »Modersmaalet« med buster af **Edv. Lemcke** (Vort modersmaal er dejligt...) og **A. D. Jørgensen,** mellem dem ses en buste af en kvinde (modelleret af **N. Hansen-Jacobsen**)... og saa **Magnusstenen** (med **Thor Langes** minde bagved), med **Niels Skovgaards** relief af kong Magnus den Godes kamp paa Lyrskov hede mod venderne 1043. Paa bagsiden staar:

> Magnus, tvende rigers pryd,
> unde Gud din kongesjæl,
> at se Nordens grænsepæl
> atter rykket frem mod syd ...

Og paa 3. bakkekam ses **Genforeningsstenen,** afsløret, da kong Chr. X kom 1920 fra hyldningsrejsen i det genvundne land. Her læses Kaj Hoffmanns:

> Sværdtid er endt. Det er plovtid paany,
> Vennetid, frændetid, frændetid, grotid og gry ...
> Her mindes vi dem, der kæmpede for, at ret
> bør være magt ...
> ja, vi mindes dem, der frelste vore brødre
> søndenaa hjem til Danmark ...

Og saa dvæler vi længe paa festpladsen.

1869 dannedes Skibelund-foreningen, man købte 13 ha (1893 tillige 6 ha), plantede og smykkede. Der er nu en amfiteatralsk festplads med c 4000 siddepl. Der anlagdes spadserestier, 1908 opførtes en pavillon. Omkr festpladsen og i anlægget er opstillet en række mindesmærker: Jak. Chr. Lindberg, rejst 1869, Skræppenborg, for hvem der 1875 rejstes et minde, desuden: Klavs Dall, Københoved (rejst 1875), Hans Krüger, Bevtoft (1882), N. J. Termansen (1906), Hans Svelstrup (1895), H. D. Kloppenborg (1885), Cornelius Appel (1905), Sofus Høgsbro (1907), Ludvig og Charlotte Schrøder (1910), Svend Høgsbro (1912), Poul la Cour (1913), Jacob og Ingeborg Appel (de 2 forstanderpar nævnes med begge navne), H. Nutzhorn (1926), Thor Lange (1925). 1898 skænkede Thor Lange mindesmærket **Magnusstenen,** en 2 m høj granitsten fra Drostrup hede. Senere er der (uden for festpladsen) rejst mindesten for Knud Pedersen og Georgia la Cour, Morten Eskesen (med vers af Bjørnson), desuden (1957) mindesten over 66 elever fra efterskolen, faldet i de to verdenskrige, samt den 3 m høje genforeningssten.

Folding sogn, 1937 ha, gl grænsesogn langs Kongeaaen, naturen er som hovedsognet. I sognet F kirke og byerne Nørbølling m skole, sidst udvidet 1959, bibl, Foldingbro ved vejknudepunktet, hvor veje gaar mod Kolding, Vejle, Ribe og Haderslev. Her er Kongeaakroen (der var fh til 1962) og campingplads. En del af Brørup stationsby (126 indb), bebyggelserne Nr Folding, Ø Folding, Sønderskov mark. Gaarden Sønderskov (226 ha), vandmølle, Skovlyst, Kokkenborg.

Oldtidsminder: 22 høje, hvoraf 2 er anselige, den 6 m høje Kirkehøj ligger paa toppen af bakken, hvor kirken er bygget. Et dyssekammer og 66 høje sløjfet. Helleristningssten fundet ved Sønderskov mølle.

Om den forsvundne landsby, Folding, se Ribe aarb 1933, 333 f.

Ved Foldingbro passerede den gl jyske oksevej Kongeaaen, en gren af den gl Hærvej, gn F. Her var fra Arilds tid til 1920 grænsetoldsted. Genforeningssten i Foldingbro.

Ved F kirke en mindesten for gdr **Knud Jepsen,** der skænkede en lille plantage til KFUM og K. I Langeskov mindesten for plantningsmændene Fritz og **Frederik Momsen** (slægten Momsen ejede Sønderskov (smuk fredet hovedbygn i 2 etager) 1819—1925, senere ejet af Peter Momsens dattersøn, apoteker **Johs. Lind,** hvis datter, fra **D. Karstens** nu har den.

Folding blev selvstændig kommune 1912. De to sogne har dog aldrig følt sig som en enhed trods fælles traditioner; det skyldes maaske, at beboerne hørte til hver sin herregaard. Nu hører F til Brørup kommune.

Blandt kilder henvises især til dr O. Nielsen: Malt herr, s 22 f, og J. Nissen: Malt sogn i gl dage.

Af den ældre præstehistorie

Præstegaarden laa i Maltbæk til 1869, da den blev flyttet til en bakke (Kongebjerget), nordøst for M kirke. Præstehistorien er ret bevæget indtil omkr 1715.

Provst *Søren Hansen Bruun* († 1610) skal 1574 have tilstaaet at han havde dræbt en karl »paa ærlig maade« og bødet derfor (Saml t jy hist I, 231). 1609 fik lensmanden paa Riberhus kgl brev, at »lade ham med retten paa det yderste og til doms forfølge for en grov forseelse og bedrift, at han falskelig havde forandret et tingsvidne« (W II, 372). Hans søn, *Hans* var adjungeret († 1611). *Peder Nielsen* (1611–48) var født samme dag som hans fader døde (Palmesøndag 1584). Kaldet stod ledigt, fordi annekset ikke ville have ham. Han fik 1635 kgl brev, »at forskaanes for præsteskat«, da han »var kommet i armod og utilfredshed«, fordi kaldet kun var ringe, og han boede ved alfarvej«. – Provst *Jacob Simonsen Seerup* (1648–78) døjede under krigen, en del af pgd blev afbrændt, resten bortført til den polske lejr paa Skudstrup mark. Fik 1661 1 rdl af hver kirke i Aarhus og Vendelbo stifter (Ny khst saml V 132).

Pastoratet led frygteligt under svenskekrigens ødelæggelser. En hel landsby, Estrup, forsvandt fuldstændigt, dens 21 husstande »var slet uddøde« (af pest), og jorden lagdes under herregaarden. Sognene var stærkt forarmet i 200 aar derefter. Præsteembedet var lille og fattigt. 1771 var aarsindtægten kun 160 rdl (Khst saml 7 r V, 119). Fra 1715 til 1913 flyttede samtlige sp herfra (undtagen M. Lyhne, der døde ung her).

Peder Nielsen Lejrskov (1678–80) blev afsat, fordi han havde skudt en kvinde ved vaadeskud. *Niels Jessen Roager* (1688–1715) var 1709 i en provsteret i Malt kirke, hvor en sag gik ham saadan imod, at han larmede og i den grad forgreb sig, at han udtalte sin ringeagt for kongens lov paa en temmelig usømmelig maade, hvilket kom ham dyrt at staa, da han suspenderedes i 3 mdr, fik biskoppens advarsel paa landemodet, maatte gøre afbigt og betale 20 rdl til fattige præsteenker. De grove ord, der var indført i protokollen skulle udslettes og bladene udrives (O. Nielsen, s 25). – *Andreas Lange* (1715–33) var fra Brøns og flyttede til Halk. – *Peder Mortensen Wibe* (1744–63) flyttede til Todbjerg-M. Brorson skr 1757: W forestillede opbyggelig den hellig aands straffeembede; om degnen, studiosus *Jens Bredenberg*, M og skoleholderen i F, Niels Mortensen, blev intet klaget. Ungd svarede nogenledes (breve fra Brorson til W væs omhandlede sjælesorg er geng. Vis s 170, 201).

Skønt Peder Wibe var den mest udprægede repræsentant for pietismen i Malt herred, slog pietismen ikke rod her (fra Ribe a 1953. 27–40). Wibe havde taget baccalaurgraden og været konrektor i Skien, Norge, hvor den stærke aandelige bevægelse nok har grebet ham. Hans stade ses af hans ord i liber daticus ved hans ankomst: »Jesus, hin faarenes øverste hyrde, hjælpe og støtte ved sin allerhøjeste aands naade min elendige sjæl, saa jeg ulykkelige og alle hans tjenere, løskøbte for saa dyr en pris, kan frelses ved hans aand og blod. Det ønsker og beder og anraaber jeg om.« Hans arbejde mødte kun liden forstaaelse hos de gammeldags-konservative bønder, som saa med mistænksomhed paa hans færd og hverken var vant til at blive adspurgt om deres sjæles tilstand eller til husbesøg. Jomfru *Bachmann* paa Sønderskov lod ham vide, at dette ikke var skik her i landet, og at hun paa den maade ikke kunne beholde sine folk. Biskoppen opmuntrede ham til udholdenhed og til at udvise visdom og sagtmodighed, da det var noget nyt. 1749 skriver Wibe, at han »ikke turde antage medhjælpere i Malt, fordi det var at gøre dem til menedere, thi folk regner kun med de aabenbare overtrædelser, men anser ikke sabbatsbrud, fylderi og banden som synd, og han spurgte biskoppen, hvad han skulle gøre, da det trængte til paatale. Wibe kom i proces med forpagter *Rafn*, Estrupgaard, da han formente ham nadveren. Rafn var »en person, der levede slet med sin hustru, var fordrukken og kaldte Wibe en Fandens præst«. Rafn blev dømt til at gøre Wibe afbigt og betale sagens omkostninger. Ganske uforstaaende var Wibe overfor gartneren paa Sønderskov, der nok var flittig kirkegænger, men længe ikke havde været til alters. Den aandelige jordbund her var haard, men den strenge præst, som svang lovens sværd uden at gaa paa akkord, har næppe forstaaet befolkningen. Hans arbejde for at skaffe folk Ny testamenter, mødtes med kulde, skønt han tilbød dem til fattige gratis eller til nedsat pris. En mand forbød sin søn at modtage det, da Pontoppidans forklaring var nok. Wibes katekisationer var kun svagt besøgt, og de unge havde endda tilbøjelighed til at søge konfirmation i andre sogne. Brorson paaskønnede hans arbejde, som ogsaa blev vanskeligt, fordi degnen var fordrukken. (Khst saml, 3 r V, 712, Elle Jensen: Pietismen i Jyll, 1944, s 56 f).

Poul Wissing (1763–77) satte ikke særlige spor, 1777–92: *Jens Fenger*, fl t Vinding-V, 1792–1803: *Math. Lyhne*, 1803–20: *Poul Sveistrup*, fl t Nørup-R. Fader til *Hans S*, Vejen-L. Poul S havde skole for døvstumme børn. Han mindes som en noget stejl og kolerisk rationalist, der jævnlig var i strid med beboerne, *Philip Fuglede* (1820–42) flyttede til Vejen-L, en betydelig og kundskabsrig mand. Han blev folketingsmd 1849 (se Vejen-L). Han var gift med en datter af den kendte litteraturhistoriker, prof Rasmus Nyerup.

Tiden efter 1849

Der er næppe mange egne i vort land, som i den grad har skiftet karakter gn 100 aar som disse sogne. Her bredte lyngens brune tæppe sig gennem slægtled, efter at de gamle skove var forsvundet. Nu er her moderne landbrug og byer, store plantager. Befolkningen kendetegnes i gamle dage »sløv og aandsfattig« (skriver pastor Hamlev, * her 1874), kun smugleriet ved grænsen satte kulør paa tilværelsen.

Og smugleri blev drevet i udstrakt grad, fordi man tjente gode penge derved. Krigene 1848–50, 1864 og 1914–18 satte nok sine spor, men det var ikke som følge af vækkelse i befolkningen, at **Askov højskole** blev rejst her 1865. Dermed rejstes i Malt sogn et kulturcentrum, som blev kendt i hele Norden og videre ud.

Kirkeligt stod det ringe til omkr 1850 i disse grænsesogne.

Pastor *Carl A. Tetens* (1842–66) gav sig ikke meget af med præstegerningen, børnene lod han mestendels hjemmedøbe af læreren, og ofte var der ingen gudstjeneste, fordi der ikke kom nogen. Efter sin afsked flyttede han til Kbhvn, hvor han ernærede sig som pengeudlaaner. (Hamlev).

Pastor *Th. J. Dorscheus* (1866–71) var en velmenende mand, men ikke særlig betydelig. I hans tid begyndte højskolen at præge.

Pastor *J. K. Terkildsen* (1871–81) hørte til den gl grundtvigske type, mild og venlig. I hans tid oprettedes Ladelund landbrugsskole. Pastor T var gift med en datter af provst *Schousboe,* Andst.

Pastor *R. S. Hansted* (1881–86) var en sirlig og pertentlig embedsmand; som ung var han grundtvigsk, senere højkirkelig. Han fik her megen interesse for sønderjyderne og talte ofte Sønderjyllands sag. Da han kom til Vraa, dannede de grundtvigske valgmenighed som protest mod hans udnævnelse, de havde ønsket *Jens Bertelsen* (se her V, 532 f).

Med *Jørgen Nissen* (1886–92) fik Malt-F en præst efter Askov-folkenes hjerte. Kirkegangen blev god. Højskolens folk, som hidtil havde søgt til *Hans Svejstrup* i Skrave og Vejen (han døde 1893), søgte nu til *Nissen,* der flyttede til Brørup, og til *Richter,* Vejen. *Jørgen Nissen* blev snart en af de grundtvigske førere paa egnen (se gl Hadersley).

Om pastor *H. Rasmussen* (1892–1902) blev der sagt, at han søgte til Malt, uden at vide, at Askov laa i pastoratet. (Gr fri- og valgm, s 281). *Valgmenigheden* stiftedes 1899 (anerk 1900). Pastor R var meget stille, tilbageholdende.

Efter omkr 1900 begyndte den stærke materielle udvikling, hederne forsvandt, sure moser kultiveredes, smukke gaarde og huse byggedes. Alle sognepræster siden 1902 har været grundtvigske. Provst *C. C. Hjortkjær* (1902–13) var en betydelig præst, kirkegangen øgedes, der blev holdt folkelige og kristelige møder, og hans tid her betød en folkelig højnelse og opvaagnen. Han havde god kontakt med befolkningen og stod i venligt samarbejde med Askov. Han mindes endnu med megen veneration. Han havde især i F stort besøg af sønderjyder (ogsaa en del fra Brørup). Meget afholdt. Han har i liber daticus givet oplysninger om præsterne. Se ndf, s 175.

Pastor *J. V. Witt-Hansen* (1914–42) var ægte grundtvigsk og gjorde et godt arbejde. Han ledede en KS kreds (se iøvr ndf).

Pastor *G. H. Kelstrup* (siden 1943) skriver: Udviklingen er gaaet roligt uden større udsving. Askovs betydning for pastoratet er selvsagt ikke ringe, men kan dog let overdrives. Højskolen har vel ikke undladt at sætte sine tydelige spor, navnlig i ældre tid, men dens opgaver har i saa høj grad ligget paa et videre plan, at den næppe kan siges at have præget sognets liv i nutiden i højere grad. Præsterne har i det store og hele arbejdet i god forstaaelse med højskolen og valgmenigheden. Valgmenigheden er ikke oprettet som modtræk mod utilfredsstillende strømninger i sognets liv, men snarere ud af en naturlig trang hos højskolen og dens omgivelser til at have sit eget samlingssted nær skolen og med ret til selv at bestemme. – Der findes i begge sogne et ikke ubetydeligt aandeligt liv, væsentligt af gammeldags fromhedstype (især i Folding) eller af grundtvigsk præg (især i Malt), hvorimod pietistiske strømninger aldrig har kunnet faa fodfæste. – Endelig maa nævnes grænsen og »grænsens sang«, der her som andre steder langs Kongeaaen har spillet en stor rolle.

I »Kirke og sogn« I, 246, skriver pastor Kelstrup: Folk er, som folk er flest i disse egne, og om spor af vækkelse og særligt levende folkeliv er her ikke tale. Selvom en del naturligvis har forbindelse med højskolen, kan sognets dagligliv ikke siges at være præget deraf. Da man 1899 oprettede valgmenigheden i Askov, bidrog det vel endog snarest til at sætte et vist skel i sognet. Man fandt det ikke paakrævet, følte sig ikke i aandelig modsætning til valgmenighedens liv, men saa det som et brud paa gammelt sognefællesskab, og de gamle, som husker den tid, har vel ikke glemt det endnu.

Snarere kunne man vel sige, at sognet har taget lære af den anden store ungdomsskole, Ladelund landbrugs- og mælkeriskole, som ogsaa ligger i sognet. Kirkelige organisationer har p gr a højskolen ikke været særligt paakrævet. Der har været en KS kreds (senere ophævet) og Santalkredse. Indre Mission opførte 1895 et mh i Folding, omdannet til KFUM-spejderhjem omkr 1950 og senere solgt. Omkr 1900 vakte en form for syndfrihedslære (missionær Fransson) splittelse i IM-kredsen. IM-Hist 1912 s 349. Kredsen har nærmest haft tilknytning til Brørup.«

IMs leder gn mange aar: gdjr *Kr. Vang,* Nørbølling (* 1893). I Folding-Holsted dannedes 11. febr 1880 en af de første ynglingeforeninger (KFUM) i Jylland med 13 medl. Stifteren var tjenestekarl *Mads Christensen,* der emigrerede 1886 og i 40 aar var dsk præst i Ny Zealand. Foreningen flyttede 1894 til Brørup, hvor den stadig eksisterer.

1920 stiftedes en DdU i Foldingbro (opløst 1962), 1918 var en DdU stiftet i Nørbølling, nu 70 medl. Ledere i disse foreninger har været gdjr *Gustav Sørensen,* broder til *Bejer-Sørensen* (se ndf), og nu gdjr *Jørgen Bruun.* 1931 blev DdU sammensluttet med gymnastikf. Fra gammel tid har der været øvet ungdomsarbejde i Malt præstegaard. Ungdomsarbejdet her er senere gaaet i staa. Der samarbejdes i nogen grad med Askov ungdomsforening.

I Skibelund krat oprettede sønderjyden *Knud Petersen* og hans hustru *Georgia la Cour 1873* en friskole for sønderjydske børn, senere omdannet til *efterskole.* Den ligger lidt afsides i sognet og har vel ikke i overvejende grad hentet sine elever her. 1884 forbød tyskerne, at sønderjydske børn søgte danske skoler, hvorfor skolen blev efterskole. Ogsaa efter 1920

har mange sønderjyder søgt dertil. Denne skole har øvet en del aandelig paavirkning paa egnen. Den ledes nu af *Aage la Cour Petersen.* (95 elever aarligt paa 10 maaneders kursus).

Mere praktisk-faglig end egentlig folkeligkirkelig betydning har *Ladelund landbrugsskole* haft. Den har især virket paa mejeribrugets omraade. Den blev oprettet 1879 af dav højskolel, landbrugskand *Niels Pedersen* (* 1851, † 1911). Han voksede op ved landbruget paa sin faders gaard ved Gedved, blev paavirket af *P. Bojsen,* Gedved, og var paa højskole hos ham, blev landbrugskand 77, højskolel i Askov og bestyrer af Ludv. Schrøders gaard, Damhus. 1879 købte han gaarden *Ladelund,* indrettede et mejeri, fik elever, som han underviste praktisk og teoretisk. 1882 blev Ladelund forsøgsstation for *N. J. Fjords* mejeriforsøg, og 1887 indførtes de 5 mdrs kursus for mejerister, der blev grundlæggende for dansk mejeristuddannelse og som fik umaadelig betydning for dansk smørproduktion. N. P holdt faglige foredrag over hele landet. Skolen blev 1908 et aktieselskab, og næste aar fratraadte N. P som dens leder. Han var fmd for Kolding-egnens landboforening, havde flere tillidshverv. Mindesten ved Ladelund. (DBL XVIII, 114). Her var et mønstermejeri og et mejerimuseum. (Museet er 1966 flyttet til Hofmannsgave, Fyn). Bygningerne ligger paa begge sider af banen. – 1909 blev *J. Overgaard* forstander (* 1880 i Gullestrup v Herning, † 1950) i en alder af 29 aar. Han havde været 2 vintre paa Askov højskole, landbrugskand 05, lærer paa Borris landbrugsskole, og han forstod at føre skolen videre, saa den bevarede sin førende stilling. Han var fmd for Koldingegnens landboforening, havde flere gange en fremtrædende plads i forhandlingerne om landbrugsøkonomi, især under landbrugskrisen. Han fratraadte som skolens leder 1943. Efter en stor brand 26. aug 1914 fornyedes og moderniseredes bygningerne, senere flere gange udvidet. – 1943–61 var *J. Dons Christensen* (* 07 Vinding v Vejle, søn af pastor H. C. C, Vinding-S, broder til biskoppen i Ribe) forstander. Han var paa Rødding højskole som lærer efter at være blevet landbrugskand 1932, blev lærer paa Ladelund 1933 og konsulent for Kolding-egnens landboforening (fmd 45–62) fmd andelsslagteriernes fællesbest, vicepræs i landbrugsraadet, BM Det kgl. Landhusholdningsselsk, BM Askov højskole, og akademiet for de tekniske videnskaber. Bor siden 1961 Stendetgaard ved Haderslev. Skolens senere forstandere var 1961–66 *Bent Sørensen* (* 22, søn af lærer ved Fyns husmandsskole i Odense), nu afdelingsleder Landøkonomisk driftsbureau, Kbhvn. 1966: *Kristian Nielsen* (* 24, gaardmandssøn fra Ølgod).

Askov sløjdlærerskole blev oprettet 1886 som husflidsskole af *Søren Madsen Meldgaard.* Skolen blev delt ved hans død. Husflidsskolen fortsattes af *Anders Lervad.* Sløjdskolen for »drenge i overgangsalderen« ved *Jørgen Rasmussen,* Kirkebjerg, og *Anders Nielsen.* Her var feriekursus for lærere i Askov-Sløjd. *Anders Nielsen* var en betydelig forstander, var et virksomt og levende medlem af Askov valgmgh, virkede i mange aar som ulønnet medhjælper ved kirken, sørgede for blomster o lign, en hjertelig og venlig mand, som havde mange venner her. Hans efterfølger, *Poul Vynne,* er en stor faglig dygtighed. (200 elever aarligt, 50 ad gangen).

Forsøgsleder *Frederik Hansen* (* 1854, † 1921) var oplært ved landbruget hos sin fader, der var husmand i Egebjerg sogn. Var 72–73 paa Vallekilde højskole, tjente paa Ernst Triers gaard, kom 74 paa Testrup højskole, var 5 aar i tjeneste hos den kendte landøkonom, *Hans Iversen,* Dragebjerggaard, kom paa Tune landboskole og blev landbrugskand 84. 1884–93 var han lærer paa Askov højskole, købte 1885 Øster Havgaard i Askov og grundlagde her statens første *forsøgsstation* i Jylland. Han blev statskonsulent i plantekultur for Jylland, og hans indsats blev fremragende for jydsk landbrug (grøngødning paa sandjord, kultivering af højmoser, staldgødnings opbevaring, sædskifte o s v). Han skrev mange afhandlinger om sine forsøg. Tillige meget interesseret i udviklingen af husmænds landbrug. I mange aar var han censor ved Landbohøjskolen og havde mange tillidshverv.

Han var et meget trofast medlem af Askov valgmgh, og han blev dens formand efter *la Cours* død. (DBL IX, 163 f, Poul Bjerge i Kold folkebl 31. maj 21, Tidsskr f landøkonomi 1921, s 261–90).

Forsøgsleder *Karsten Iversen* (* 1886) søn af ovenn landøkonom *Hans Iversen,* Dragebjerggaard, Odsherred, og gift med H. Frederik Hansens datter, kom tidligt paa Frederiksborg højskole, blev landbrugskand 1910, leder af Tystofte forsøgsstation 12, og *Fr. Hansens* efterfølger som forstander for Askov forsøgsstation 1921. Han videreførte Fr. Hansens arbejde, især gødningsforsøgene og fik en fremtrædende stilling inden for statens forsøgsvirksomhed. Han skrev meget i »Tidsskr f planteavl« en lære-bog om gødningens anvendelse (30) og en agerdyrkningslære (meget benyttet). Afsk 56. Han udg: Kolding omegns landboforening 1862–1962. Han fortsatte udgivelsen af sin faders regnskabsbog for landmænd, har haft mange tillidshverv. Ogsaa han er trofast medlem af Askov valgmgh. Han efterfulgte *Jørgen Boesen* som fmd for valgmenigheden (DBL XXVII, 306).

Kommuneskolen. Skolen i Maltbæk (for hele sognet) var indtil 1850 lille og beskeden. Omkr 1850 delt i Maltbæk og Estrupmark. Efter 1900 forsøgtes en fri skole i Askov, som snart efter blev opgivet. 1954 blev Estrupmark og Askov skoler sluttet sammen, 1963 brændte Maltbæk skole, hvorefter M skolevæsen samledes om centralskolen i Malt. Blandt lærerne nævnes *P. Gregersen* (* 89 i Næsborg), lærer i Maltbæk 1915–51, fmd Retsforbundet i Bækkekredsen 25–35, folketingsmd 32–43 og 50–53, i finansudvalget 40–43, BM Danm lærerf 48–52 og 50–60 i mghr, fmd Retsforbundet 53–59, medred »Retspolitikken« 37–41, tog afsked 51, bor i Vejen, gift med en dt af pastor *N. S. Nielsen,* Sneum-T. Egentlig fik han aldrig den stilling i sognet, som han fortjente. Hans politiske stilling blandt udprægede venstrefolk hindrede det. Han var anerkendt som en meget dygtig lærer. – Desuden nævnes lærer *Magnus K. Andersen* (*

75, i mghr, værgeraad mm) og lærer *Johs. Boje Nielsen,* lærer i Nørbølling 30. Blandt lærere i Folding nævnes *Rs. Pedersen.* Ledere af de to centralskoler: Førstelærer Ingemann Pedersen, M, førstelærer P. A. Hansen, F, næstfmd mghr.

Gdjr *J. P. Nederby,* Skibelund (* 69, † 63) var i mange aar kasserer i mghr, medl af provstiudvalget, nær ven af provst *M. C. Lindegaard,* Vejen (senere biskop).

I Malt har der vist aldrig været nogen IM. I Folding har der været en lille IM kreds. Missionshuset er som nævnt nedlagt. Her har indremissionær *Joh. Iversen* virket. De fleste IMs folk var indvandrede.

Under den tyske besættelse blev to elever fra højskolen dræbt af tyskerne ved Skodborghus april 1945 (se Vejen). Paa Askov var en flittig og godt ledet modstandsgruppe (se ndf). Efter kapitulationen kom her en masse flygtninge, som blev indkvarteret i skolerne og fh, men de forsvandt efter et halvt aars forløb.

1923 opl: KS (70), kirk ungdomsarb (150), 4 fh, 1931: do, 1943: God kkg, især i M, gode forhold, IM smf, ingen kreds af KS, men der arbejdes i tilsl dertil, velbes ungdomsm (sp), 4 fh, 1 mh, 1951: Kkg 3 pct, jævn velvilje, rolige forh, 3 DdU, sdsk i F, (25), 1963: Kkg 3 pct, jævn velvilje, godt forh til valgm, 2 DdU, 1966: Kkg 2 pct, rolige forhold, 200 sbl til Askov valgm, enk IM i F, slutter sig til Brørup, 2 DdU. Præges delvis af skolerne. Alderdomshjem (regelm andagt).

Malt kirke, ligger ret højt, laa oprindeligt ensomt, for sig selv, lige langt fra sognets 3 landsbyer, er skifertækt. Kor, skib og rest af taarn (i skibets højde) er romanske, af granitkvadre paa karnis-sokkel. Mod nord er alle oprind aabninger bevaret: den tilmurede dør og flere vinduer. Søjleportal mod syd har tympanon med majuskelindskr (Bank paa, saa skal der lukkes op) paa latin. Bomhuller ses fra kirkens opførelse. 1686 styrtede en stor del af taarnet ned (flere gange omtales kirkens brøstfældighed), og det blev skaaret ned til skibets højde. Senmiddelald vaabenhus mod syd, ommuret 1896. 1876 styrtede klokkestablen ved korets østgavl ned, og klokkeren dræbtes, hvorefter der blev opført et spir vestligt paa skibets tag. Bjælkeloft. Taarnrummet har pudset trætøndehvælving. Korbuen har profilerede kragbaand, rettet til en halvcirkel c 1920. Altertavlen synes at stamme fra Sct Catharinæ k, Ribe 1651, har øverst 2 ældre træfigurer og ny malerier af Troels Trier fra 1927, i midten Rembrandts Emmaus. Den romanske granitfont er en af stiftets smukkeste, har 4 i højt relief udhugne kæmpende mænd, og herimellem ornamenter og en løbende kvinde med et barn. Prædikestol fra 1588 med udskaarne blomster. Ny stolestader med kopier af ældre stolegavle. Luther-maleri paa skibets nordvæg. Kirkeskibet »Hulda« skænket af Askov højskole 1889. Ligsten. Ved restauration 1958 (arkit J. K. Jepsen og K. J. Krogh) fandtes under korgulvet rige fragmenter af romanske glasmalerier, en lille messeklokke, samt dele af et gyldent alter, antag kirkens ældste alter. Endv en mønt fra c 1040. 175 sd. Orgel fra 1954.

Mack. J. G. 70, do: D 38, 53 f, 90, 345 f, J. Helms i Khst saml 2 r II, 572, do: Dsk tufstensk, 98, Witt-Hansen: En kirke fra Valdemarstiden, 1944, K. J. Krogh i Aarb f nord oldk 1959, 201 f.

Folding kirke, ret ensomt ved landevejen, nær 3 store gravhøje, er indviet 11. sept 1898 (arkt Hagerup), opført i romansk stil af røde mursten paa granitsokkel. Daarligt bygget. Bestaar af skib og kor med rundbuefriser og pilastre, over vestgavlen en ottekantet tagrytter. Indgang mod vest gn portal med søjler og tympanon, forhal med pulpitur mod vest. Fra den gl kirke stammer altertavlen fra 1634 med malerier fra 1886 (i midten: Nadveren, daarlig Doré-kopi), sølvkalk fra 1703, prædikestol fra 1634, romansk granitfont, klokke med minuskelindskrift fra 1512, romansk granit-gravsten med figur i forhallen. 250 sd. Orgel. Nogle fresker i korbuen fra 1915 (af Johnsen) er overkalket.

Kirkegaarden er hegnet af kampestensdiger. Her har familien Claudius til Sønderskov 1756 indrettet en tøndehvælvet begravelse med en lang indskrift.

Folketal: 1850: 809 og 434, 1901: 1684 og 700, 1925: 2283 og 760, 1965: 1600 og 773.

Altergang: 1862: 846 og 448, 1907: 704 og 457, 1912: 603 og 526, 1942: 350 og 150, 1950: 250 og 200, 1961: 200 og 150, 1965: 150 og 100.

Menighedsraad: 1920: 11 gr, 2 IM, 1930: do, 1942: 9 gr, 2 soc, 2 IM, 1950: 10 gr, 2 soc, 1 IM, 1961: 10 folkekirk (n gr), 2 soc, 1 IM, 1965: 11 folkekirk (gr), 2 soc.

Kommunevalg: 1958: Soc 118 (1), resten upolit. 1966: Upol flertal. Sogneraadsfmd i Malt. Højskolel **Niels Højlund,** Askov. — Folding lagt til Brørup.

Sognepræst

Indt 1857: a) 58 rug, 14 byg, 6 havre, b) 17 rdl, 32 rdl, c) naturalier, d) 228 rdl, e) 98 td ld, 6 td hartk. Gl pgd ved en bæk (Maltbæk). — 1870: Regul 1490 kr, netto 2730 kr. 1913: 2. kl, 1922: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd fra 1869, rest 1956. Sm udsigt, højtliggende. (Den gl pgd i Maltbæk brændte 1953).

17. 25. aug 1842–12. jan 66 (hjpr Selde-Aa 14. aug 33): **Carl Adolph Tetens,** * 28. okt 05 Viborg. Forældre: Konrektor Jacob T (søn af biskop T, Viborg) og Johanne Cathrine Hansen. Stud priv 25, c april 32 (h), afsk 12. jan 66, † 24. juni 76. ~ 2. april 50 Dorothea Marie Christine Lautrup, * 7. okt 30 Estrup, † 26. okt 67. Forældre: Propr Laur Fr. L og Cathr. Abelone Fogh.

18. 28. marts 1866–2. aug 71 (ord kat Skelskør 5. marts 56): **Theodor Julius Dorscheus,** * 17. okt 16 Kbhvn. Forældre: Oberst Frederik D og Anne Cathrine Hylleborg Pattberg. Stud priv 37, c okt 43 (h), † 2. aug 71. ~ 27. aug Vilhelmine Marie Aarestrup, * 25. aug 39 Nakskov (~[2] ejer af Skovlyst, Folding sogn Joh. Fr. Momsen). Hun død 13. maj 16. Forældre: Kbmd Vilhelm Aa og Petra Marie Engel.

19. 10. okt 1871–21. jan 81 (hjpr Lyderslev-F 23. april 60): **J. K. Terkildsen,** fl t Hedensted-St, D, se der.

20. 5. april 1881–20. maj 86 (sp Hirtsholmene 10. okt 77): **R. S. Hansted,** fl t Ø Brønderslev-H, se Vraa-E.

21. 28. juli 1886–21. maj 92: **Jørgen Nissen,** fl t Brørup-H, se Gl Haderslev.

22. 5. aug 1892–9. april 02: **H. Rasmussen,** fl t Nim-U, se der.

23. 7. juni 1902–13. okt 13 (sp Hjortlund-K 4. jan 98): Provst **C. C. Hjortkjær,** provst her 9. april 10, fl t sp Kg Lyngby, se Gl Haderslev.

24. 16. febr 1914–24. sept 42 (sp Aadum 10. febr 06): **Jakob Vilhelm Witt-Hansen,** * 8. dec 72 Bleld, Nebel. Forældre: Gdjr, landvæsenskomm, ex jur Jens Kristian H og Emma Vilhelmine Witt. Stud Horsens 91, c 98[1] (h_1) lærer Herning priv realskole 99–04, hjpr Rind sept 01, do Dreslette 04, lærer Levring højskole 05 (hvor hans broder var forstander), afsk 24. sept 42, † 4. febr 52. ~ 18. juli 06 Anne Marie Holme, * 7. febr 79, Oldengaard, Fjenneslev, † 31. aug 57. Forældre: Propr Andreas Gottlieb H og Marie Kathrine Povlsen. – Hustrus farbroder: Sp Dreslette, morbroder: valgmghpræst Ryslinge.

BM Ribe amts plejehjemsf, fmd Askov-konventet, stedlig tilsynsførende med Askov højskole.

Gdjr *Bejer Sørensen,* Nørbølling, skriver:

»Pastor *Witt Hansen* kom til Malt-Folding i foraaret 1914.

Jeg husker det som i gaar; mine forældre havde sammen med flere været oppe i Aadum kirke for at høre ham prædike.

Der havde nok været adskillige ansøgere, og jeg tror menighedsraadet havde hørt flere, men om aftenen, da de kom hjem, var de enige om, at ham skulle de se at faa til præst.

Der var ikke saa lidt spænding om præsteansættelsen.

Den afgaaede provst *C. C. Hjortkær* var ualmindelig afholdt – ja populær, han gik ind i folk med træsko paa.

I kirken talte han meget følelsesbetonet og gik stærkt ind paa de enkeltes personlige forhold, undertiden er ordet »sentimentalt« blevet brugt om ham, det var vist uretfærdigt, for han havde denne hjertelighed i sin natur; var han i et selskab med venner, saa fik de i bogstaveligste forstand en omfavnelse paa omgang. Han havde den for en præst saa gode, men ret sjældne evne, at han kunne tale paa lige fod med enhver. Arbejdsmand og bondemand – ung og gammel.

Tilsyneladende faldt hans præstegerning ham saa uhyre let, og hans kirke var fuld hver søndag. Man var derfor klar over, at det ville blive vanskeligt at være hans efterfølger.

Witt Hansen lignede ikke meget sin forgænger.

Endskønt han var venlig og vennesæl af væsen, havde han ikke *Hjortkjærs* evne til umiddelbart at gaa ind i folk.

Man kom nok til at holde af ham, ingen var i tvivl om, at han ville det bedste, og at han tog sin gerning absolut alvorlig, og ingen var i tvivl om at han sad inde med en meget stor viden.

Hvad han sagde var præget af klogskab, uden at være præget af overlegenhed, tværtimod. Han blev i høj grad respekteret.

Pastor *Witt Hansen* ville i og for sig gerne tale med folk, og han kunne føre en interessant samtale, men i et selskab, hvor hans forgænger i løbet af nul komma nul havde omfavnet og snakket med dem alle, gik det tit saadan med Witt Hansen, at han kom i samtale med en eller anden og saa blev han hængende der hele aftenen, som man sagde.

Den intimitet i forholdet til sognebeboerne, som var saa naturlig for *Hjortkjær,* laa *Witt-Hansen* ret fjern, og dog, hvis nogen var i nød og havde bekymringer, saa evnede han saa godt som nogen, at være baade ven og præst for dem.

Pastor *Witt Hansen* gjorde selvfølgelig sin største indsats i kirken.

Han var veltalende, mere end almindeligt, det kunne synes, som han havde meget let ved at tale, og at det kom let. Det var vist ikke tilfældet, hans prædikener var altid godt forberedt og det voldte ham ogsaa stor anstrengelse at holde dem, tit drev sveden ned over hans ansigt, inden han var færdig.

Som regel begyndte han sin prædiken med at fremsige en salme eller sang, tit stærk lyrisk og naturglad betonet, dette siger en del om hans interesser, baade naturen og digtningen holdt han af.

Derudover var hans tale vidtfavnende. Døgnets begivenheder, hjemme og ude, bøger han havde læst – politik og samfundsforhold uhyre meget kom med og blev sat i relation til kristendommen og dagens tekst.

Han indtog en skarp og personlig stilling til al ting, og kunne tit bruge stærke ord, selv paa prædikestolen.

Engang var der udkommen en bog af Georg Brandes, hvis indhold han var meget forbitret over, jeg tror han sagde »du forbandede Brandes«.

Regeringen fik tit læst og paaskrevet, engang var det selve kongen. Jeg husker ikke anledningen, heller ikke ordene han brugte, men den almindelige mening var, at hvis det var blevet offentlig refereret, kunne det have gaaet galt.

Han kunne ogsaa overfor tilstedeværende personer optræde haardt indtil ubehersket, hvis han blev rigtig vred.

Engang ved et skolemøde i Nørbølling, hvor religionsundervisningen blev drøftet, stod en ung mand (vist Bejer Sørensen selv? P. Fenger) op og foreslog, at man i de ældste klasser gjorde børnene opmærksomme paa, at Gl Testamente f eks Skabelsesberetningen m m ikke skulle opfattes, som noget historisk rigtigt, men som smukke sagn.

Witt Hansen blev stærkt opbragt og tilbageviste det meget bestemt i en tale, der ikke skaanede den unge mand. Men ikke nok med det, straks han kom hjem, skrev han et langt brev til ham, hvor han yderligere pointerede den forfærdelige tendens i tiden til at saa tvivl om Guds ord, og den fare denne udgjorde for kristentroen. Den først kommende søndag tog han traaden op paa prædikestolen og det i meget saarende vendinger for den unge mand. Imidlertid da hans ophidselse havde lagt sig, gjorde han, hvad han kunne, for at faa den misstemning mellem ham og den formastelige udjævnet, og de fik mange gode timer sammen senere. Witt Hansen ændrede ogsaa sit synspunkt paa dette særlige omraade noget.

Witt Hansens præstetid i Malt-Folding faldt i en tung tid, og det satte selvfølgelig sit stærke præg paa hans præstegerning.

Verdenskrigen – Sønderjylland, nød og sorg knugede ham. Den anden side, pengerigeligheden og spekulationen her hjemme og de uhyggelige følger deraf, særlig set paa baggrund af krigens nød og gru kunne faa ham til at se rødt og til at bruge stærke og fordømmende ord.

Alligevel det, man særlig mindes pastor Witt Hansen for, var hans lyse tro, det kan synes mærkeligt efter det andet, der er sagt, men han ejede og gav udtryk for en lys barnlig tro, ikke blot paa Gud, men ogsaa paa mennesker, og paa det godes magt. Foruden den egentlige præstegerning, gjorde han en stor og god indsats i oplysningens tjeneste. Det var i de aar ungdoms- og foredragsforeningerne blev oprettet i stort tal.

Witt Hansen tog megen del heri og blev stærkt brugt som taler, hvortil han selvfølgelig var i høj grad kvalificeret, hans store viden og hans eminente talegaver kom rigtig til sin ret i foredragssalen. Der var jo noget af en professor i ham.

Det skete ogsaa han blev kaldt det for spøg. Dog var han altid først og fremmest præst og i den lange række af præster i Malt-Folding vil han til al tid staa som een af de bedste og betydeligste.«

Pastor P. Fenger tilføjer en lille erindring: Da Kaj Munk offentliggjorde sit skuespil »Egelykke«, blev W. H. meget vred over den skildring, der var givet af Grundtvig i stykket og sagde mens flere hørte paa det: »Jeg kunne ha lyst til at gi Kaj Munk en lussing!« Denne bemærkning naaede frem til den københavnske presse, og »Ærbødigst« skrev et ikke uvittigt digt derom, illustreret med en tegning af Jensenius, der fremstillede W. H. som en yngre, kraftig slagsbroder i præstekjole. Egnens folk grinede, da de saa den, for der var ikke spor af lighed mellem den lille trivelige ældre W. H. og tegnerens fremstilling af ham.

Om W-Hs virksomhed i Herning, se her VI 772, 784, 785 og VII, 312 og Frede Terkelsen: Enevold Terkelsen, II, s 160, 163 og i Aadum (se der). Han var virksom paa flere maader. Han saa lyst paa forholdene, en velvillig, afholdt mand.

25. 25. febr 1943 (sp Veng 7. jan 37): **Gudmund Høgsbro Kelstrup,** * 1. dec 02 Velling. Faderen: Sp Beder-M, † 36. Stud Aarhus 20, c 27^2 (h_1), højskolel Krabbesholm 27, do Borups højsk 31, do Kerteminde 32, do Ry 35. ~ 14. aug 34 Johanne Due, * 4. okt 07 Finderup. Faderen: Sp Torsted-Ølsted († 44) se der. – Farbroder: Køng, Fyn. Fættre: Everdrup, Grinderslev-G, stamt 49, biskop Høgsbro, Bennike, Ring-F, Østergaard, Aastrup-S. Kusiner ~ stiftspr Fog-Petersen, Odense og Bjerglund Andersen, Helsingør. Hustrus broder: Sp Frederiks k, Kbhvn, søster ~ Knudsen, Sct Markus k, Aarhus.

ASKOV HØJSKOLE

Om Askov højskole henvises til de talrige artikler i tidsskriftet »Dansk udsyn«, som udgives herfra, A højskoles 50 aars jubilæumsskr 1915, Askov Lærlinge 1904 flg, L. Schrøder: A højskoles første dage, aarb f kulturhist 1899, samme: Den nord folkehøjskole 1904. s 168 f, Højskolebladet, Fra Ribe amt 1942, 535 f. Hans Lund: A højskole, 1865—1915, 1965. J. Th. Arnfred: A højskole 1915—65, 1965, jubilæumsartikler omkr 100 aars-jubilæet okt 1965 i Højskolebl, Politiken 10. okt 65, Berl tid 10. okt 65, Kr dbl 18. okt 65, Kolding folkebl, Vestkysten, Jyllandsposten m m.

Iøvrigt skal der her i en præste- og sogne- og kulturhistorie gives en ret udførlig skildring af denne landets mest kendte grundtvigske højskole.

Danmarks første højskole, *C. Flors* højskole i *Rødding* blev grundlagt 1844, og Askov højskole er for saa vidt en fortsættelse af denne, idet forstander *Ludvig Schrøder* og hans medlærere, *H. Nutzhorn* og *R. Fenger,* efter krigen 1864 flyttede deres virksomhed til *Askov,* lige nord for grænsen. Skolen aabnedes 3. nov 1865 under beskedne forhold i stuehuset til en nedlagt gaard, med vinterkursus for unge mænd og sommerkursus for unge piger. Skolen voksede hurtigt. 1869 opførtes en anselig hovedbygning.

Skolen har stadigt skiftet udseende. 1872 opførtes et gymnastikhus, 1880 en foredragssal; mellem denne og hovedbygningen opførtes et ottekantet taarn med foredragssal »den aandelige smedie«, og hovedbygningen fik en bred kvist. 1898 opførtes »Det hvide hus« med bibliotek, stor tegnesal, fysisk laboratorium og elevværelser. 1898: »Det røde hus« med foredragssal, »Dagmarsalen« (Efter Agnes Slott-Møllers relief af dronning Dagmars død) og naturhist samling. 1905: en amfiteatralsk foredragssal i haven. 1913 udvidedes og forhøjedes den gl bygning fra 1869 »Flors højskole«, saa den blev i 2 stokværk og med store kviste og højt tegltag. Over en kvistgavl anbragtes en tegltækt klokkestol. (Arkitekt Rolf Schroeder), og klokke med et vers af Vald. Rørdam, 1935 blev den nuv festsal og biblioteksbygning opført (arkit Jep Fink), bibl har c 65.000 bd. 1957–60 blev hele hovedkomplekset fjernet, og skolen fik sit nuværende udseende. (Arkit, prof Møller Jensen og Tyge Arnfred).

Hvor der før var en lukket gaard med de kendte linier af Dagmarsalen, hovedbygningen med klokkestabelen og gymnastiksalen, blev en aaben plads ind mod det hvide hus og foredragssalen. Mange minder var knyttet til disse 3 bygninger, som forsvandt, men ny, hensigtsmæssige bygninger har rejst sig som ramme om det store skolearbejde.

1878 omdannedes vinterskolen til udvidet højskole og 1885 til fællesskole. Nu optoges ogsaa kvinder paa vinterholdet. Kursuset var 2 aarigt, fra 1913 treaarigt. Om sommeren har der været holdt almindelig højskole for piger til 1954, da undervisningen ogsaa her blev udvidet. Samtidig er holdt adskillige andre kursus, især Nordiske lærerkursus.

Fra 1898 er skolen en selvejende institution. Der er 22 faste lærere, elevtallet er c 300 om vinteren, c 175 om sommeren.

Fundatsen er ændret 1955 (af de 5 medl i best kan af skolens stab kun forstanderen være medlem).

1865–1906 var **Ludvig Schrøder** (* 1836, † 1908) forstander.

Han var født i Christianssæde skovriderbolig paa Lolland, søn af skovrider Jens P. S, og blev 1862 gift med Charlotte E. J. Wagner, * 42 i *Rendsborg,* † 04, dt af oberstløjtn Moritz C. A. F. W. S blev student fra Hrlh, hvor rektor *Listov* betød meget for ham, og hans øjne blev aabnet for Oehlenschlægers poesi og Grundtvigs salmer. Han mistede sin moder 1839, havde sit andet hjem paa Hrlh, og efter sin moders ønske studerede han teologi, levede ivrigt med i Studenterforeningen, men mest udbytte havde han af samværet i »Lille Theologicum« (stiftet 1858: *Ernst Trier, Jens Nørregaard, Chrf. Baagøe,* der alle blev højskolemænd, *L. Wagner, Jens Paludan-Müller),* hvor han var lederen. *Kierkegaards* voldsomme angreb paa statskirken virkede ikke saa stærkt paa S som paa andre. Han var imod ensidig subjektivisme og havde ikke valgt teologien for at faa et levebrød. Som højskolemand nævnede han kun sjældent Kierkegaard. Han deltog i de skandinaviske kirkemøder 1857 og 59, hørte *P. C. Kierkegaards* aandfulde skildring

af Grundtvigs kirkesyn, sluttede sig til Grundtvigs disciple, kom ofte i Grundtvigs hjem. S blev c theol 1860, deltog i pastoralseminariets øvelser, studerede kirkehistorie, lod spm om præstegerning staa aabent, men saa kaldte højskolen paa ham, da Rødding højskoles forstander, *Sofus Høgsbro,* bad ham vikariere for sig 1861. Dette førte til, at S blev Rødding højskoles forstander 1862. Hidtil havde kundskabsmeddelelse været hovedsagen her, men gn sin medlærer, *J. L. Knudsen* (se sp Lejrskov-J) og ved besøg hos *Kr. Kold* førtes S ind i sin historiske gerning: at forene Røddings og Kolds syn, det oplysende og det vækkende. Heri støttedes han af *H. Nutzhorn,* der ogsaa var lærer paa Rødding, og da 1864 tvang dem til Askov, blev Askov snart den mest ansete højskole i Norden. Hans varme og milde hustru (Charlotte, f Wagner) blev ham en enestaaende hjælp, hun styrede det store skolehjem dygtigt og forstod at give de store møder en festlig ramme. Fr. Nørgaard skriver:

»Hovedemnet i Ss undervisning var *menneskeslægtens levnedsløb.* Hans tolkning af nordiske gudesagn kastede lys over hele menneskelivet, blev en folkelig sjælelære. Han fortalte folkenes historie, skildrede store personligheder, altid med henblik paa at vejlede de unge til at forstaa deres tid. Hans stille, myndige tale var ikke præget af ydre veltalenhed, men bygget paa studier, selvfordybelse i emnet, rig paa livserfaring, inderlig, troværdig. Han havde kun i ringe grad samtalens evne, men naar han talte til den store elevflok, følte den enkelte, at det netop var til ham. »Dag og daad er kæmperim«, skrev han under sit billede, og det levede han efter. Hans arbejdskraft var enestaaende, hans tale sigtede baade paa at vække aandeligt liv og tilskynde til dygtigt haandens arbejde. Ligesom sine venner *Tietgen* og *Dalgas* deltog han i genrejsningsarbejdet efter 1864, forstod at sætte i gang, udvidede stadigt sin skole, der i nogen grad virkeliggjorde Grundtvigs drøm om »Skolen i Soer«. Askov blev nordisk højskoles brændpunkt, et midtpunkt for Grundtvigs folkelige og kirkelige tanker. Her holdtes store møder, efteraarsmøder, lærermøder, her mødtes sønderjyder og folk fra kongeriget til raadslagning, og de store Skibelund-stævner styrkede det fælles haab. Schrøder blev en instans, man altid spurgte til raads, og han havde et mærkeligt profetisk fremsyn. Askov blev centrum for den i virkeligheden revolutionære nynordiske folkevækkelse (Bukdahl), der gik imod den gamle overklasseskandinavismes »løgn i gildesskrud« (Henrik Ibsen). Nordmænd som *Ole Arvesen, Herman Anker, Chr. Bruun, Lars Eskeland, Per Sivle, Kr. Uppdal* o fl stod Askov nær, og Askov blev medstrider i kampen om norsk rigsmaal og for fælleskultur. Det samme gjaldt Finland, hvor Askov var med i kampen mod svenskevældet, og kampen for den folkelige rejsning paa Færøerne og Island. Disse landes højskolemænd udgik for en del fra Askov, inspirerede af S. Den egentlig konservative S var radikal, naar det gjaldt folkelige mærkesager. Hans højskolesyn udfoldede sig i gerning. Hans styrke var, at han aldrig talte *OM,* men *UDAF* (Bukdahl). Det fundamentale var Kolds skolesyn (som *J. L. Knudsen* fik ham til at optage). Derfor havde hans foredrag altid det element af forkyndelse, som satte eleverne i gang. Pædagogisk vidste han, at billedet rammer dybere end begrebet, derfor talte han om myterne og øvede nok paa dette omraade det ypperste i sit virke. Gn Nordens gamle sindbilledsprog forløstes den tunge poetiske strøm, der var i ham. Og poesien var nok en arv fra romantikken *(Steffens),* og hos *Grundtvig* havde han lært, at universaliteten uden kristelig begrundelse bliver tomme abstraktioner. Ellers bekræftede *Grundtvig* ham i, at historien er det vigtigste vaaben i højskolen for at ramme gennem det aktuelle og ind til det plan, hvor det bestandige i menneskenaturen afslører sig, og for S som for Grundtvig var det naturligvis verdenshistorien og ikke en lokal Nordens historie. Historiens tale bliver sindbilleder paa mennesket, sat ind i den evige strid mellem støv og aand. Derved bliver historien ikke blot interessante annaler og anekdoter, men liv. Det poetiske – det historiske! Det var Askov. (Fr. Nørgaard i DBL XXI, 381 f).

Fr. Schrøder oplyser, at Ludvig S ikke kunne fordrage ordet »Hvad udad tabes« og bekæmpede det, naar det lagdes Dalgas i munden. – De gamle sang ikke: Slesvigs land genvundet, men *Sønderjylland* vundet. Det gjaldt ikke et stykke land, men *folket* dernede vundet for den danske sag.

S samlede en fremragende lærerstab. H. Nutzhorn var især S en enestaaende medarbejder, fra 1898 medforstander.

Ganske vist knyttede Ludv. S skolen til vækkelsens folk og førere, *P. Larsen-Skræppenborg* og *Kr. Kold,* og til de vakte kredse i Vejen, Læborg og Gammelby. Det blev det særegne ved denne højskole, og denne forbindelse med den gudelige vækkelse mærkedes lige op til genforeningsaaret 1920. Gn *J. C. Lindbergs* virke var det blevet en bred, folkelig bevægelse, i kamp mod overklasse, præstevælde og embedsvælde. Schrøders geniale syn laa baade i det historiske og i hans fremgangslinie i nutid og udblik til fremtid. Følgerne og omformningen af vækkelsen, ikke mindst paa det kirkelige omraade, blev en hovedlinje gennem et par slægtled af højskoleledere paa denne grænse-højskole. Det saa man allerede ved indvielsen 1865, hvor *Chr. Flor* talte først (om skolen som et grænsefort), og *P. Larsen-Skræppenborg* talte til sidst. Den nationale vækkelse og de ny vilkaar efter 1864 blev kædet sammen med den folkelige og gudelige vækkelse. Hvad udad var tabt, skulle vindes indad.

S stod i levende forbindelse med højskolemænd rundt omkring i Norden, med danskamerikanske præster, talte ved møder landet over, tog sig varmt af plejehjemssagen, hedeselskabet, medstifter af Dansk skoleforening og KS, deltog i Bethesdamøderne og menighedskonventet, var landstingsmd 86–90 og medl af det kirkelige udvalg 1904–07. Hans noget tunge forfatterskab ligger paa linie med hans skolevirksomhed. Han var medudg af Nord maanedsskr 71–83, af Hist maanedsskr 83–88, »Danskeren« 88–94, flittig medarb v Højskolebl. Han udgav bøger om Skræppenborg (75), Mads Melbye (79), L. Helveg (84),

Oehlenschlæger og den romantiske skole (88), Ernst Trier (94), men især viede han Grundtvig sine studier (»Professor« i Grundtvig), og i 2 større skrifter skildrede han Grundtvigs barndom og ungdom (83) og levned(01) 05 udg han det fyldige værk om den nordiske folkehøjskole, og hans værk om »Danmarks hjælpekilder og næringsveje« (92–97) vidner om hans praktisk-økonomiske interesser. Han fratraadte 06, men underviste til et par dage før sin død. Mindesmærke i Skibelund.

En søn af Ludvig S, *Frederik Schrøder,* var lærer paa Askov højskole 1918–30 (se sp, Holbæk).

LS: Minder (Gads dsk mag 1906—07, s 417 f, Askov folkehøjskole 1865—1915, J. Nissen: Ti levnedsløb, 1919, E. Marstrand: Omkr Askov 1924, Holger Begtrup: LS, 1913, Fr. Schrøder: LSs liv og gerning I—II, 1935—36, Højskolebl 1906, sp 65 f, 1908, sp 201 f, 255 f, 313 f, 1912, sp 145, 1936, sp 41 f, 68 f, 251 f, 273 f, 290 f, Hjem og skole, 1908, s 161 f, Hedeselsk tidsskr 1908, s 25 f, Gads dsk mag 1907—08, s 417 f, Sønderj aarb 1909, s 1 f, Askov lærlinge, 1941, DBL XXI, 381 f (Fr. Nørgaard), Jørgen Bukdahl i Højskolebl, 1959, s 32 f, Fr. Schrøder: Breve til L. S, 1936 (Dsk udsyn), Om Bjørnstjerne Bjørnson paa Askov 1887, se Jeppe Aakjær sommertaler, Højskolebl 1945, 51 f, Hjem og skole, 1936, 41 f, Dansk udsyn, 1937, 9 f, Bavnen 1938, 151. Jubilæumsskrifterne 1965, se ovf.

Nogle begivenheder i disse aar

Blandt de utallige store møder og kirke- og skolehistoriske begivenheder, der i Ss tid har været knyttet til Askov skal enkelte nævnes: I gymnastiksalen blev det første *efteraarsmøde* holdt 1874, en slags fortsættelse af *Skræppenborgs* møder i Dons. Han var død 1873, havde utrætteligt støttet skolen, kom der tit, indbød eleverne til Dons. Han havde faaet rejst den første mindesten i Skibelund krat – over *J. C. Lindberg,* de vaktes værner mod forfølgelserne.

Som navnet *Schrøder* er navnet *Appel* særligt knyttet til Askov højskole.

30. juli 1874 ordinerede *Vilhelm Birkedal Cornelius Appel* paa Askov højskole, bistaaet af 12 præster og 6 lægmænd (se Fra Ribe Amt 1937, s 72–87 og her under Rødding).

Da der 1874 dannedes en frimenighed i Rødding, blev han dens præst. Der var ingen biskop, som ville ordinere ham, og biskopperne reagerede heftigt efter *Appels* ordination i Askov. Biskop *Martensen* ville have retslig forfølgelse, og ved provsteret blev *Birkedal* og *Svejstrup* idømt store bøder, subsidiært 30 og 15 dages fængsel. Højesteret nedsatte straffen til det halve. Om *C. Appels* senere virksomhed, se Rødding. Han vedblev at have nær forbindelse med Askov. Ordinationen i Askov fik stor betydning, den blev en kirkelig og national hjælp til sønderjyderne og begyndelsen til frimenighedsbevægelsen ud over hele landsdelen, og tillige udtryk for den gudelige vækkelses kamp mod præstevælde. Paa Askov udformedes de kirkelige frihedskrav, der 1881 førte til de store forhandlinger i Askov om de saakaldte *Askov-adresser,* den lille og den store. Det gjaldt afskaffelse af præsteløfte, krav om menighedernes ret til selv at vælge deres præst, og til sm m præsten at bestemme alterbog og salmebog, indførelse af borgerligt ægteskab, sognebaandsløseres ret til at benytte deres sognekirke, ordination af ikke-teologer osv. Det store kirkemøde 1881 var fremkaldt af røre paa Limfjordsegnen, egentlig laante Askov kun hus dertil. Det var *Grundtvigs* frihedstanker, der laa bag og den gudelige vækkelses protest mod gejstligheden. Ogsaa 1881-mødet fik et retsligt efterspil. Birkedal, som var med, og flere præster blev ved provsteret idømt bøder, men Højesteret frifandt dem. Askovadresserne fik ingen omgaaende virkning, men blev den fane, hvorunder frihedskravene kæmpede sig frem. (Den sidste Askov-adresse er af 1915 efter *Morten Larsens* udtrædelse af folkekirken paa grund af *Arboe-Rasmussen*-sagen).

Højskolen havde ogsaa en tid en afdeling, der uddannede præster til de danske menigheder i USA, samt nær forbindelse med Ydre Mission: *Børresens* Santalmission og især *Andrea Franks* sømandsmiss i Calcutta. De ledende her var *H. Nutzhorn* og senere *Jacob Appel.*

Paa et møde april 1878 i Tivoli havde *L. Schrøder* og *Jens Nørregaard* talt om Grundtvigs Sorø-Plan. Nu drøftede man Askovs forhold til denne, og hvad der kunne gøres for at skabe et brændpunkt for højskolesagen i Norden. Der var krav om udvidet undervisning. *Schrøders* stilling var vanskelig. Grundtvig var den store lærefader, hvor det gjaldt vækkelse (der for S og Kold var afgørende). Det blev nu Ss opgave at forbinde Kolds højskolesyn med de rige impulser fra Grundtvigs folkelige tænkning. Trods al beundring for Grundtvig havde S en viss skepsis mod Grundtvigs fantasier om en statsskole i Sorø. I hvert fald var tiden ikke inde dertil. Lærermødets opgave var at drøfte Askovs udvidelse paa det givne grundlag fra 1865, saa den ikke kom ud af det folkelige spor. Samtidigt skulle den være et modtræk mod Brandesianismen og forkynde en realisme, der havde hjemlige rødder, naturvidenskab og historie. S selv var tilbageholdende, og det blev venner fra Testrup højskole, Vallekilde og Hejls, der drev sagen igennem.

I august 1878 holdtes det betydningsfulde lærermøde, hvor skolens struktur og retning fastlagdes.

Derefter blev Askov højskole som *udvidet højskole* virkelig et brændpunkt i de flg aartier og vejledende for højskolesagen i hele Norden.

Mødet 1887, hvor Bjørnson talte, huskedes længe. Jeppe Aakjær, der var elev her, har levende skildret det i en af sine sommertaler.

Et afgørende møde var ogsaa mødet 1891, da sløjdskoleforstanderen i Nääs, besøgte Askov, og med *Meldgaard* som leder blev Askov-Nääs-sløjdens linier fastlagt, med centrum i Askov sløjdskole.

Jacob Christian Lindberg Appel var højskolens forstander 1906–28. Han var født paa Rødding højskole 66, † 1931, søn af frimenighedspræst Cornelius Appel, der blev ordineret i Askov 1874. Der laa et helt kirkepolitisk program, en bekendelse til Grundtvigs frihedsideer i, at Cornelius Appel opkaldte ham efter Grundtvigs vaabendrager, *Jac. Chr. Lindberg.*

Jacob A blev undervist hjemme og paa Askov, studerede ved polyteknisk læreanstalt uden at have taget nogen adgangseksamen, tog fageksamen 90, skrev sm m en kammerat

en afhandling der kendtes værdig til univ guldmedaille, men da der var to forfattere, kunne medaillen ikke uddeles. 1890 blev A lærer paa Askov, og her fik han sin livsgerning. 1894 blev han leder af et kursus for højskolelærere, blev 99 medbestyrer, 06 forstander, 08 fmd for skolens bestyrelse. 1910–13 var han kultusminister i ministeriet Berntsen, 1920–24: undervisningsminister i ministeriet Neergaard, 1922–24 tillige kirkeminister. I overgangstiden 1919–20 fungerede han som skoledirektør i Sønderjylland, uden at forlade Askov. – Som ung gav A sig af med videnskabeligt arbejde, skr i Vidensk selsk en oversigt 1904 om Tordenvejr i Danmark 03, (han havde 94 udgivet en populær bog om lynafledere). Til brug ved sin undervisning udg han (sm m Poul la Cour) 96–97: Historisk fysik, samt en regnebog. Paa højskolen underviste han i fysik, matematik og regning, og han forstod at gøre disse fag levende. Omkr 1895 begyndte han at undervise i sjælelære (i tilsl t Ludv. Feilberg) og nyere historie, dog uden at slippe sine egentlige fag. Som lærer og skoleleder øvede han stor indflydelse. Han var paa flere punkter anderledes end Schrøder, mindre »folkelig« end S, mere sagligt, fagligt interesseret i oplysning end i den direkte vækkende grundtvigske linie, men han fastholdt Schrøders historisk-poetiske oplysning som baggrund (ligesom Poul la Cour) for de nye fag. Han havde et skarpt blik for faren ved ikke at se vanskelighederne i øjnene, blev derfor »mere en forsigtig vejleder end en dristig forkynder for de unge«. Men han førte dygtigt Askovs traditioner videre.

Skønt han var interesseret i politik og samfundsspørgsmaal, tøvede han længe med at gaa ind i politik. Han var medl af kommissionen ang folkeskolens tilsyn 09–10, og af skolekomm 1919 og medl af det kirkelige udvalg fra 1928. Han blev minister i to omgange, gennemførte menighedsraadsloven 1912 og præstelønningsloven 1913, som indførte lønklasser for alle embeder – og dermed brød mange præsteembeders tradition, idet lønklasserne kontormæssigt fulgte sognenes folketal og ikke tog hensyn til embedernes egne kapitaler eller traditioner. I hans 2. ministertid blev det hans hovedopgave at sikre den frisindede ordning af skoleforholdene i Sønderjylland, som han som skoledirektør havde forberedt. Hans opposition mod J. C. Christensens kirkepolitik havde ingen fremgang, og det var ham nok en lettelse at vende tilbage til Askov.

Da de første 5 folkevalgte biskopper skulle udnævntes 1923, indførte Appel den regel, at den, der havde faaet flest stemmer, skulle udnævnes.

Jacob Appel gemte bag sit noget aristokratiske væsen en varm følelse for sager og personer. Hedeplantning, Sønderjylland optog ham meget. Han kunne i sin kirkepolitik ligesom *P. Dahl* være forsigtig, tøvende, ikke mindst paa grund af en udviklet selvkritik, men han var altid rede til at forhandle, raade og hjælpe (f eks da »Grundtvigs Hus« skulle frigøres for gæld). Selvom han hverken lignede sin fader eller Jac. Chr. Lindberg paafaldende, repræsenterede han altid grundtvigianismen og de grundtvigske frihedsideer. 1928 købte han Askov Nørregaard, flyttede derhen, men ramtes kort efter af en hjerneblødning og døde 1931. Mindesten for ægteparret Appel i Skibelund.

A. J. Rud i Dsk kirkeliv 1932, 135 f, Dsk udsyn 1932, 1 f, Højskolebl, 1932, 17 f, 33 f, Menighedsbl 1932, 519 f, Præstef bl, 1932, 22 f, Askov lærlinge 1931, For kirke og kultur 1932, H. Ostenfeld om Appels kirk syn, Dsk udsyn 1933, 18 f, Højskolebl 1949, 211 f, Frode Aagaard i Fyns tid 31. dec 56, Hedeselsk tidsskr 1932, 3 f, DBL I, 475 (Marius Kristensen), Jubilæumsbøgerne 1915 og 1965, nekrologer i Dagspressen, se endv Dsk udsyn 1933, 1938, 1948.

Fru *Ingeborg Appel* (* 68, † 48), dt af *Ludv. Schrøder,* havde tidligt faaet interesse for svensk gymnastik, der var indført paa Vallekilde. Hun overtog selv undervisningen i legemsøvelser og sundhedslære for de unge piger paa højskolen (1890–1928) senere ogsaa undervisning for fremtidige sygeplejersker. Under sin mands fraværelse som minister ledede hun højskolen med stor dygtighed. Hun var ham en udmærket støtte. Hun virkede ogsaa for at skaffe plejehjem til hjemløse.

Oscar Geismar i Folkung 1943, 14 f, Højskolebl 1938, 406 f, 1939, 578 f, 1948, 231 f, 409 f.

J. Th. Arnfred (* 82 Aal. Faderen: Gdjr), var forstander 1928–53, medforstander fra 22, gift med en dt af valgmghpræst *Axel Helweg, her.* Paa mødrene side kan A føre sin slægt tilbage til Hans Tausen. Han voksede op i en gl slægtsgaard, blev hos en morbroder indviet i naturvidenskabelige og filosofiske spørgsmaal, var ved landbrug, blev c polyt 10 (elektroingeniør) og leder af statens forsøgsmølle ved Askov, samt lærer i fysik paa højskolen 1910. Har ledet kursus for elektrikere, været red af Tidsskr f vind-elektricitet, har indtaget en ledende stilling i andelsbevægelsen, 1927–59 fmd for repræsentantskabet for de danske brugsforeninger, 27–28 fmd Andelsudvalget m m. En tid syntes det, som om han ville vie andelssagen sin kraft, men 1928 blev han forstander paa Askov og med megen praktisk sans har han ledet den store skole, søgt ud over sine oprindelige emner til filosofi og pædagogik, og redigeret »Dansk udsyn« 1920–56, men tillige været medl af andelsudvalget til 60, fmd Dsk høj- og landbrugsskoler 44–57, medl af Sprogforen best fra 36, fmd 53 af Ungdomsudvalget 46 m m og udg 42 en biografi af Severin Jørgensen, har fortjenstmedaillen i guld. A har som dansk højskoles førstemand øvet stor indflydelse i mange aar i højskolens tjeneste. »Hans vidtspændende interesser og lige saa vidtspændende arbejdskraft, hans samfundsmæssige indsats (i andelsbevægelsen) bør nok fremhæves, men det folkelige arbejde paa Askov er hans hovedindsats. Det er sket i en frisindet aand, med lydhør sans for tidens undertone, med en stilfærdig, men stærkt personlig forkyndelse, som aldrig lod sig spænde i nogen spændetrøje. Hans frisind bunder i respekten for mennesket, ærefrygten for mennesket, og han har »aldrig kørt frem med meningernes damptromle«. Frisind, lydhørhed har præget A, og dertil kom det tungtvejende: Budskabet.« (Uffe Grosen i Højskolebl 1952, s 535 f, Nationaltid 14. dec 52).

Ved Arnfreds fratræden 1952 skete en opsigtsvækkende ændring i højskolens bestyrelse

(*Arnfred,* og højskolelærerne *Holger Kjær, Juul Andersen* og *Frode Hasseriis).* De 3 højskolelærere traadte tilbage, og den ny bestyrelse kom til at bestaa af *Arnfred, Jørgine Abildgaard,* Snoghøj, forstander *A. Brandt-Pedersen,* Vraa og fhv undervisningsminister *Jørgen Jørgensen,* Lejre. Man forstod, at *Jørgen Jørgensen* ville faa det afgørende ord at sige, naar den ny forstander skulle vælges. Man valgte ikke denne gang en mand, der var vokset op i Askov-atmosfæren eller havde tilknytning til Askov, men pastor, lektor *Knud Hansen,* som man regnede til venstrefløjen af grundtvigianerne i forbindelse med Tidehverv. Samme aar var der diskussion om højskolen skulle være pligtigt medlem af valgmenighederne.

Arnfred skrev 2. del af Askovs jubilæumsbog 1965, se ndf.

Knud Hansen (forstander siden 1953), (* 98 i Etterup, Rørup. Faderen: Gdjr) havde været sp i Durup-T og i Assens (se der), før han 1944 blev ansat ved Jelling seminarium. Han var medudg af sangbogen »Salme og sang« 34, udg 35: Oxfordismen eller evangeliet? 42: Forkyndelsen i Kaj Munks forfatterskab, 48: Den kr troslære, 5. opl 64, 54: Søren Kierkegaard, ideens digter, 65: Revolutionær samvittighed, har skrevet talrige afhandlinger og artikler i Tidehverv, Højskolebladet, Dansk udsyn, Information osv. – Der er siden 1952 sket store omkalfatringer med hensyn til bygningerne og de ydre rammer paa Askov. Gang paa gang er der ogsaa talt om omkalfatringer i skolens liv og linie. Men *Knud Hansen* fastholder (Kr Dbl 17. jan 59), at Askov hverken er en aandelig karussel eller et folkeuniversitet, men en *folkehøjskole.* Han vil fastholde den gamle linie fra Schrøders tid, den kirkelige, nordiske og sønderjyske linie, den grundtvigske linie. Efter at *Jørgen Bukdahl* havde kaldt paa at fastholde forbindelsen med Kold, de gudelige vækkelser og Schrøders historisk-poetiske linie som det bærende i skolens liv, svarede Knud Hansen klart, at disse linier skulle fastholdes.

Knud Hansen er gift med cand mag Ellen Grønlund, der paa skolen underviser i psykologi, eventyrforskning og gymnastik. Knud Hansen er fmd for Askov højskole fra 55 og fmd Foreningen af højskoler og landbrugsskoler fra 1964.

Jubilæumsskriftet 1965 omtaler de mange fag der dyrkes ved siden af de egentlige højskolefag: økonomi og byggesager, skytte-, gymnastik- og foredragsforeninger, kvindesag og reformkjoler, skolefagene (hvoraf det mest spændende er den historiske matematik og fysik), det moderne forsøg paa at erobre Askov for en i gammeldags forstand mytologisk forkyndelse (dvs Aage Møller, af hvem der gives et skarpt og vellignende portræt), og meget andet godt. Noget af det interessanteste i Arnfreds bind er skildringerne fra krigen, besættelsen, beslaglæggelsen og den aktive modstand.

Lærere og elever paa Askov gennem aarene

Mogens Barfoed skrev i Berl Tid 10. okt 65 bl a: »Hvad er Askov? Det er blevet sagt saa forskelligt og ment saa ens i de 100 aar, højskolen nu har bestaaet. Fra at være en lille ukendt landsby blev Askov et navn, alle kendte. *Selma Lagerlöf* kaldte Askov for »en fæstning«, *Johs. Weltzer* døbte Askov en »aandens republik«. *Hal Koch* karakteriserede Askov som »Danmarks mest aabne skole«. Andre har talt om »folkeuniversitet i landsbyen«. Atter andre har sammenlignet Askov med torvet i den klassiske tid, da læreren vandrede med sine disciple paa byens torve og fik følge af mennesker, der foruroliget var blevet staaende og lyttede. For tusinder blev Askov et aandeligt hjemsted. De kom fra ind- og udland, by og mark, fra alle samfundslag og sad paa skolebænken sammen. Hver søgte sit: oplysning, menneskeligt fællesskab, udvidet horisont, et staasted. Brydninger og dønninger gik gennem Askov og holdt skolen ung i sind. »Skolen i Soer«, som nogle havde tænkt, blev den aldrig. Snarere ligger den *Grundtvigs* **Gøteborg-tanke nær.**

Okt 1965 fejrede Askov Højskole sit 100 aars jubilæum med tre dages stævne. Højskolen havde modtaget tilmeldelse fra 800 personer til festen, og foruden disse 800, hvoraf adskillige var fra Sverige, Norge og Finland, kom et stort antal særligt indbudte.

Den egentlige jubilæumsdag var den 3. nov, for paa denne dag i 1865 begyndte skolen sin gerning.

Skolens program blev det ofte citerede ord, at »dens gerning ligger dér, hvor lærernes evner mødes med elevernes trang«.

Karakteristisk for Askov blev tre ting: den stærke nordiske islæt, dens overgang 1878 til at være den udvidede højskole for tidligere højskole-elever og endelig, at den ikke som Kolds blev en enkeltmandsskole. Ikke forstanderens personlighed alene, men en kreds af *jævnbyrdige lærere* bar den frem.

Et pluk ud af lærernes navne siger, hvorfor Askov kom til at spille den rolle, skolen alle sine dage har gjort i dansk aandsliv: *H. F. Feilberg, Jakob Knudsen, Poul Bjerge, Poul la Cour, Even Marstrand, L. Moltesen, Holger Begtrup, Bo Rud, S. P. Fenger, Axelsen-Drejer, Marius Kristensen, Margrethe Christiansen (Pip), Hans Lund, Jens Rosenkjær, C. P. O. Christiansen, Fr. Hasseriis, Frederik og Ingeborg Schrøder, Novrup, Bukdahl, Jørgen Bøgh, Ole Wivel.* Ved *Jac. Appels* side stod fru *Ingeborg Appel,* der ikke for intet var datter af Ludvig Schrøder. Hun underviste paa skolen i 50 aar og maatte i to perioder overtage skolens ledelse, medens Jacob Appel var minister.

Det lader sig ikke gøre at maale, hvilke tilskyndelser der fra Askov er udgaaet til vort folk gennem de mange tusinde elever, der her har siddet paa skolebænk i deres mest modtagelige alder. Men det er en kendsgerning, at mange Askov-elever har siddet i ledende stillinger landet over. Blandt politikerne for eksempel kan nævnes: *Knud Kristensen, Julius Bomholt, C. V. Bramsnæs, Bertel Dahlgaard, S. Brorsen, Hauch, Hauge, Bording, Thorkil Kristensen* og – maaske skolens mest berømte elev – *H. P. Hanssen* (Nørremølle). Ogsaa inden for andre grene af det offentlige liv, inden for landbrugets foreningsliv, i andelsforetagender, i kirke, skole og presse møder man meget ofte gamle Askov-elever blandt de ledende.

Men der er et skjult Askov, som ogsaa maa tages med, naar skolens betydning skal tages i betragtning. Rundt om i landet lever mange kvinder og mænd, som ikke har nogen stilling i det offentlige liv, og som maaske kun kendes af faa, men som under deres Askov-ophold mødte frugtbare tilskyndelser.

I 1940, da Askov Højskole fyldte 75 aar, skrev Julius Bomholt om nogle af de digtere, der havde tilknytning til den berømte skole, f eks *Valdemar Rørdam* som i 1898 udsendte en lille bog, »Paa Højskole«, der skulle være en bekendelse til Askov. For *Jeppe Aakjær,* skriver Bomholt, formede opholdet paa Askov Højskole sig som en urolig og splittet oplevelse. Da han 21 aar gl kom til skolen (i 1887), var han midt i et hamskifte. Under et ophold i hovedstaden havde han faaet syn for de nye guder: *Darwin, Henry George, Brandes* osv – og nu skulle verden reformeres. Endnu tre kvart aarhundrede senere gaar der ry af den »*fimbulvinter*«, Aakjær var der, men Aakjær var dog i høj grad modtagelig for den fællesaand, der gik gennem skolens arbejde, og det fik da ogsaa udtryk i hans sange.

Martin Andersen Nexø var elev paa skolen fra 1891–93, og han og højskolen fandt hinanden. Paa Askov, skriver han selv, fik jeg det første overblik over tilværelsen. Aldrig har det været saa herligt at vaagne som dengang under højskolens tag, da hver ny morgen var som en løfterig indgang til nye verdener. *Jakob Knudsen* var lærer paa skolen fra 1881 til 1890, og skønt han ikke har skrevet mange linier om Askov eller højskolen i det hele taget, bliver han stadig betragtet som *Højskolens forfatter. Bjørnstjerne Bjørnson* besøgte Askov i efteraaret 1887, og da han ankom den 12. nov, fik han en festlig modtagelse. »Grundtvig selv kunne ikke have faaet den bedre,« skrev en præsteven syrligt til Ludvig Schrøder.«

Kaj Munk talte i juli 1942 paa Dansk Ungdomssamvirkes ledermøde paa Askov, – og det gik ikke stille af. Den daværende forstander, J. Th. Arnfred, fortæller herom i sin bog »*Askov i mands minde*«, som skildrer tiden fra 1945 til jubilæumsaaret:

»Kaj Munk skulle tale, og han begyndte ganske rigtigt med ordene: »*Dengang ministeriet fejgt og ærerløst udleverede Danmark til tyskerne.*« Og saa, skriver Arnfred videre, fortsatte han med en strøm af ukvemsord, der ikke syntes at ville standse, indtil *Hal Koch* bøjede sig hen imod mig og sagde: »Ja, bliver dette her ved, maa vi to jo gaa.« Jeg nikkede bekræftende. Kaj Munk kan næppe have hørt, hvad Hal Koch hviskede, men forstod det vel umiddelbart. Han standsede brat, næsten midt i en sætning og sagde: »Naa, det var jo ikke det, jeg skulle tale om« – og saa tog han fat paa foredraget, der var udmærket.

Efter aftenkaffen, fortæller Arnfred videre, samledes en mindre kreds inde i vore private stuer, og her fortsatte diskussionen, der ganske rigtigt til tider var ret voldsom. Jeg forsøgte stilfærdigt at sige til Kaj Munk, om han ikke troede, at han snarere ville vinde forstaaelse for den sag, han ville fremme, hvis han modererede de voldsomme og personlige angreb. Men saa for Kaj Munk op igen. Denne uldenhed lignede højskolefolk i almindelighed og mig i særdeleshed, men nu skulle sandheden siges. Saa tog han en stol, løftede den saa højt, han kunne, og huggede den saa med et brag i gulvet, saa det var mærkeligt, den ikke splintredes.

Fra Askov udgik ogsaa indførelsen af den *Lingske* gymnastik i Danmark. *Ingeborg Appel* var en af de første danske kvinder, der gennemgik det fuldstændige kursus paa det gymnastiske centralinstitut i Stockholm. (Den første var *Charlotte Bonnevie,* Zahles skole). Ogsaa med sin lære i familiekundskab var hun forud for sin tid, ja, »hun vovede allerede dengang at komme ind paa seksualundervisning, noget dengang nærmest utænkeligt«.

Askov og Sønderjylland har næsten været nævnt i samme aandedrag, men selv om det i 1865 var den ny grænse, der var baggrunden for Askovs tilblivelse, ligesom tanken om det tabte land hinsides Kongeaaen blev en undertone i al dens liv, blev Askov aldrig væsentligt en skole for sønderjyder. Med aarene blev skolen uddannelsessted for dem, der tænkte sig paa en eller anden maade at gaa ind i folkeligt eller nationalt arbejde i deres hjemstavn, og det er paafaldende, saa mange Askovelever, der efter 1900 er at finde i det nationale arbejde og igen efter 1920 i politisk, kulturelt arbejde, presse og erhvervslivets organisationer. De sidste danske parlamentarikere i Berlin i sin tid var alle Askov-lærlinge, og de fire sønderjyder, der var med i den danske delegation til fredskonferencen i Paris i 1919, var ligeledes tidligere Askov-elever *(H. P. Hanssen, H. D. Kloppenborg Skrumsager, Nis Nissen* og *Anders Grau).*

Blandt de mange fremtrædende personligheder, som i tidens løb har holdt gæsteforelæsning paa Askov, er ogsaa *Niels Bohr.* Paa »Nordisk sommeruniversitet« i Askov i 1951 holdt Bohr foredrag om »Fysikken og vor erkendelse«, og der var stor interesse for at lytte til ham. I øvrigt, skriver J. Th. Arnfred i sin bog, bragte Niels Bohr fra Askovs talerstol den smukkeste hyldest til folkehøjskolen, jeg nogen sinde har hørt.

Og hvad siger Askovs nuværende forstander, *Knud Hansen* om opgaven? Han har meget nøje fulgt de faste rammer, der allerede bestod for Askov, da han kom dertil. Ved sin udnævnelse sagde han: »Askov skal forblive et aabent, frit forum. Mit syn er at hævde det bestaaende i det kristelige og det folkelige og forbindelsen mellem de to værdier. Det er et syn jeg vil føre videre, men det er maaden, hvorpaa det gøres, som skifter . . .

Enkelte lærere skal omtales kort. Om den gamle pastor, dr *H. F. Feilberg* henvises til Darum-Bramminge, her s 134 f.

Heinrich v Nutzhorn (* 1833, † 1925) blev c theol 62 og straks som Ludv. Schrøders studenterven knyttet til Rødding højskole, fra 65 paa Askov. Hans fag var historie og sang, fra 1898–1906 var han medbestyrer. Han var en ægte lærling af Grundtvig, viede Nordens historie en stor del af sin kraft, han foredrog bredt og omstændeligt. Lige saa stor betydning fik han som sanglærer. Hans interesse for folkemusik var vakt af *A. P. Berggreen,* han var meget musikalsk, udg flere melodisamlin-

ger for højskolen, særlig betydning fik hans melodier til P. O. Boisens »Nye og gamle viser«, ogsaa hans egne melodier til Grundtvigs salmer og sange blev skattede. Han udg sm m M. T. Bredsdorff en koralbog til salmebogen, var til 1907 overdirigent i de samv. centralforeninger for blandet kor, 1913–18 udg han et værk om den dsk menigheds salmesang. Han blev titulær professor 1912. Mindesten i Skibelund krat.

H. Rosendal: Rødding Højsk hist 94, Askov Lærlinge 1913—14, s 50 f, Poul Bjerge: H. N, 1903, 225 f, 1923, s 249 f, 1925, DBL XVII, 273, (N. Schiørring).

Poul la Cour (* 1846, † 1908) af den kendte slægt fra Skærsø, Mols, først gift med en dt af historikeren *Fr. Barfod,* derefter med Kristine Marstrand, søster til Ernst Triers hustru, *Even Marstrand* var deres brodersøn (se valgm Osted-A), han var højskolel her 07–12 og paa flere maader knyttet til Askov. Poul la Cour tog magisterkonf i fysik og meteorologi 69, var knyttet først til sin broders landboskole i Lyngby, saa til Meteorologisk Institut (han fik senere stillingen som direktør dér tilbudt), men 78 blev han lærer i naturfag paa Askov, og her blev han. Han fik naturfagene jævnstillet med de historiske fag i højskolen, og i god samklang med skolens syn anvendte han i sine fag den historiske fremstilling. Han havde sjældne evner som lærer, klarhed, et følsomt sind, rig, ædel menneskelighed. Han blev elsket og beundret. Han var tillige en stilfærdig forkynder af kristen livsanskuelse med en stærk etisk tone. Som foredragsholder var han meget yndet. Han var en af banebryderne for den Ling'ske gymnastik og han var ledende inden for skyttebevægelsen. Han ville hjælpe de unge til sædelighed, sundhed, glæde. Præst blev han ikke, men i taler og prædikener vidnede han om kristendom. Da Askov valgmgh dannedes, blev han dens formand, hver søndag bad han ind- og udgangsbøn. Europæisk berømmelse vandt han som fysiker, han opfandt tonehjulet, optisk telegrafi, og konstruerede vindmøller for mindre elektricitetsværker. Udg Historisk matematik og Historisk fysik (sm m Jac. Appel). 1891 begyndte la Cour med statsstøtte sine forsøg paa at udnytte vindkraften. 1897 blev den store forsøgsmølle opført efter arkit P. V. Jenssen-Klints tegning. Møllen brændte og blev genrejst i ændret skikkelse 1929. Møllen har 1902–60 forsynet Askov med elektricitet. Den første bondegaard i Danmark, der fik elektrisk lys og kraft, ligger i Askov. Nu er bygningerne overdraget til højskolen, og lokalerne bruges til undervisning.

J. Th. Arnfred blev hans nære medarbejder, Poul la Cour blev en foregangsmand med hensyn til landbrugets elektricitetsforsyning. Han blev titulær professor 94. Mindesten i Skibelund krat (litt se DBL V, 440). Hans søster, *Jenny la Cour* (* 1849, † 1928) kom til Askov for at styre hus for sin broder. Hun blev haandgerningslærerinde paa højskolen, var den første der optog kvindelige elever i sit hus paa Veum 1886, og mange unge kvinder har været hende dybt taknemmelige. Hun havde 1893–1918 en god hjælp i sine søsterdøtre *Anna Cathrine la Cour,* der gav undervisning i vævning, og *Johanne Marie la Cour Siegumfeldt.* (L. F. la Cour: Slægten 1. C. 1917).

Højskolebl 28. febr 28, Even Marstrand: Poul l C (Askov lærlinge, 1904, Højskolebl 1908, 615 f, 625 f, 643 f, 673 f, 721 f, J. Appel i Dsk aarb 1908.

Poul Bjerge (* 1853 Ølgod, † 1931) gaardmandssøn, var paa Askov og V Skerninge højskole, blev engmester og mejerist, var 2 aar paa Askov udvidede højskole, højskolel. Uldum 81 og fra 83 højskolel i Askov. Hans fag var geografi og bogholderi, han ledede skolens store bibliotek, han var ved sin vennesæle og frejdige personlighed en samlende kraft i kredsen omkring Askov. Han var skolens kasserer og deltog i det kommunale arbejde i Malt sogn. Han udgav en række bøger, f eks om Jens Johannsen (84), N. J. Termansen (92) Anna Borgen Müller (19) Jydske bønder (21) Smaa livsbilleder (23) udg og red Aarbog f dsk kulturhist (91–00) virksom i Hist smf f Ribe amt, sm m Thyge J. Søegaard udg han det monumentale: Danske vider og vedtægter I–III, 04–20, bd IV udg af Aug. Fr. Schmidt. – Han var gift med en datter af salmedigteren pastor Jens Schjørring, Ørslev-B.

Karl Christensen: P. B, 1927, Askov lærlinge 1913—14, s 62 f, 1922, 1 f, 1931, Aug. Fr. Schmidt i Dsk vider og vedt 1932, s VII f, DBL III, 167 f, Højskolebl 1953, s 67 f.

Dr *Marius Kristensen* (* 69 Lystrup, Elsted, † 41) gaardmandssøn, cand mag 94 (Dsk). Dr. phil 06 (Fremmedordene i det ældste dsk skriftsprog). Stud i Uppsala, blev lærer paa Askov 95, medbestyrer 15, indtil han 28 med livsvarig gage fra Carlsbergfondet som fri videnskabsmand tog ophold i Kbhvn. Hans hjælpsomhed, mangesidede filologiske interesser og store viden gjorde ham til et nyttigt medl af udv f folkemaal, stednavneudvalget, retskrivningsudvalget, i Smf Danske folkeminder og i Det dsk sprog- og litteratur selskab. Han udgav en lang række filologiske og historiske værker, aandshistorie, litteraturhist, hans hovedarbejder er »Nydansk« (06), Kort over dsk folkemaal (97–13). Han arbejdede sm m *H. F. Feilberg, P. K. Thorsen* og *Axel Olrik.* Hans kristeligt-nationale livssyn passede godt paa Askov.

(Univ progr 1906, 76 f, DBL XIII, 331 f), Højskolebl 1942, 531 f, E. Marstrand i Dsk udsyn, 1942, 1—8, Dsk Forum 1943, 33 f.

C. P. O. Christiansen (* 1887 Frberg, † 51) søn af prof Chr. C, tog skoleembedseks 12 (historie) blev 13 lærer paa Askov, overtog 34 Frederiksborg højskole (se her I, 411, 461). Var til sin død medred af »Dansk Udsyn«. Hans rige evner som historiker og foredragsholder kom Askov i høj grad til gode. Han udg flere hist skrifter. Gift med en dt af Jacob Appel.

Hans Lund (* 90 Varde. Faderen: Avlsbruger) c mag (Hist 16) blev lærer paa Askov 1917 og højskoleforst Rødding 26–52, nu ejer af Tanderupgaard ved Ribe. Se Rødding, Sdj. Han skrev 1. del af Jubilæumsskriftet 1965.

Frode Hasseriis, * 84, lærersøn, udd paa Jelling sem, blev officer, var paa Testrup højskole, lærer paa Grand view coll, USA, lærer paa Askov 13. En stilfærdig pligttro mand, hjælpsom, en meget dygtig leder af højskolens elevkor, har sang som sit fag. Han og hans udmærkede hustru, Ingrid, har i »Møllehuset« skabt et hjem for de unge, muntert og festligt.

Han har gjort et stort arbejde i højskolens understøttelses- og pensionskasse. (Højskolebl 1954, s 55).

Sigurd Juul Andersen, * 98 Balslev. Faderen: Gdjr, c phil 18, har stud i Jena, Berlin, Strasbourg, højskolel Lyngby 23, Roskilde 26, Askov 27. Var leder af den nord folkehøjskole i Geneve 36–38.

Holger Kjær, * 99 Jelling. Faderen: Skoleinsp, Kolding, lærereks Jonstrup 20, dr phil Zürich 25, lærer paa Askov 26–64, BM Askov højsk 41–52, Dsk foren f skole og hjem, Grundtvigselskabet, den frie lærerskole, Ollerup. Udg 35: Kampen om hjemmet, 41: Kampen om skolen, 42: (sm m C. P. O. Christiansen): Grundtvig, Norden og Gøteborg, 51: Menneskesyn og kultursyn, 61: Tolerance eller frisind. – Har betydet meget for Askov.

Johannes Novrup, *04 Alslev v Varde (†60). Faderen lærer. Stud Ribe 22, mag art 28 (litteraturhistorie) 1928, studier i Wien og Paris 1925–26 og ved Columbia University, New York 1929–30, knyttet til Den internationale højskole i Helsingør 1928–31, lærer ved Askov udvidede folkehøjskole 1931–42, foredragsrejse blandt danske i Argentina 1934, statskonsulent i undervisningsministeriet i sager vedr ungdomsundervisningen 1942–50, forstander for Magleaas folkehøjskole 1950 til sin død.

Formand for Settlementet Askovgaarden 1944, næstformand for Mellemfolkeligt Samvirke 1946 og for Foreningen af høj- og landbrugsskoler 1951–53, formand for sidstn 1957 og for Dansk Folkeoplysnings Samraad s aa, medlem af den danske nationalkomité for UNESCO 1948, af dens forretningsudvalg 1953 og af UNESCOs Advisory Committee on Adult Education, Paris 1949, formand for bestyrelsen for UNESCOs internationale institut for pædagogik, Hamburg 1951, medl af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme 1950, af bestyrelsen for Kbhvns aftenseminarium 1949 og for Borups og Ubberup højskoler 1953, af radioraadets programudvalg 1954 samt af regeringsudvalget for teknisk bistand u FN 1955 og af bestyrelsen for Dansk-Japansk Selskab 1958.

Har udg: Nietzsches Opfattelse af det tragiske (1932), Amerika konstruerer (1933), Mennesket lever (1935), Propaganda og Opdragelse (1939), Syv Breve til en Ven (1942), Den ny Ungdomsskole (1943), Samfund og Menneske (1946), Fri Oplysning (i værket Danmark under Verdenskrig og Besættelse, bd IV, 1947), Skoleformer og Skoletanker (1947), Adult Education in Denmark (1949), Erasmus og Jacob (1952), Skole og Menneske i en teknisk Tidsalder (1958), artikler i Dansk Udsyn, Kontakt, Dansk Pædagogisk Tidsskrift, undervisningsministeriets meddelelser om ungdomsundervisningen m m, medredaktør af Dansk Udsyn 1937–44 og af Kontakt 1953, redaktør af Europæisk Kulturbibliotek 1946. Har oversat: Albert Schweitzer: Fra mit Liv og min Tænkning (1941), Kulturens Forfald og Genrejsning (1946), Fra min Barndom og Ungdom (1948), Jesu Liv (1955), Helmuth von Glasenapp: Verdensreligionerne (1957).

Var stærkt paa tale som Arnfreds efterfølger 1954 i Askov. (Se Jubilæumsbogen (Arnfreds omtale af ham, Karl Nielsen: »Dansk Udsyn«.

Bo Rud, gift med Appels dt, siden forstander Husflidshøjskolen, Kerteminde.

Poul Engberg (* 08 søn af L. J. E, sp Korsør) var lærer fra 1934–52, da han blev forstander paa Snoghøj (se der).

Pastor *Richard Andersen,* * 12, Kbhvn. Faderen: Restauratør, c th 35, højskolel Rødding 35, frimghpræst, Aagaard 39, højskolel Askov 54. Konsulent Danmarks radios foredragsafd, medudg 35: Systematisk skriftstedsamling, udg 58: Jakob Knudsen, 62: Fra Clemenceau til de Gaulle, 62: Spejling og Realitet. Red Dsk Ungdom, skr talr art og afh. Se Aagaard frimgh.

Desuden kan fra den store stab i de senere aar nævnes, at Østerlandsmissionær, c mag *Alfred Nielsen* († 1963) boede en halv snes aar her, en elskelig børneven, et herligt menneske. En pjece om ham er udgivet 1965. To senere kendte Aarhus-mænd, dr phil *Jens Kruuse,* og domprovst *Jørgen Bøgh* var lærere her i besættelsestiden og virksomme i modstandsgrupper. Kruuse var i ledelsen af region III (Højland-Christensen chef), samt digteren *Ole Wivel* (1951–53), der blev Gyldendals direktør.

Else Bartholdy, sang- og musiklærerinde, søster til Chr. B, IMs fmd.

Jørgen Bukdahl understreger, at han er en mand, der »bor i Askov« (siden 1926). Har enkelte foredragsrækker paa højskolen, er fast taler ved efteraars- og nytaarsmøder. Bukdahl er født 96 Sundby, Falster. Faderen: Lærer, c phil 17. Stud i Tyskland, oph i Norge 25–32, medarbejder ved Den nye litteratur, ved Dansk Udsyn og ved Dietsche Warande en Belfort, Antwerpen, kronikør ved Politiken 1925. Æresmedlem af »Studenterkredsen« 1946, »Maitre ès Jeux Florimontains« (Akademiet i Chambéry) 1946.

Litterære arbejder: Den gamle Bys Drøm (1921), Den sidste Frist (1922), Norsk national Kunst (1924), Graa Eros (1925), Det skjulte Norge (1926), Thomas Olesen Løkken (1927), Aaret i Ribe (1928), Dansk national Kunst (1929), Det moderne Danmark (1931), Det europæiske Menneske (1933), Det skjulte Foraar (1934), Lyseklosteret (1940), Mellemkrigstid I (1941), II (1942), III (1945), Ribe Miniaturer (1945), Under Krig og Besættelse i Danmark og Norge (1946), Europa og Norden (1947), Langs en gammel Grænse (1947), Derfor bære Blus vi med Glæde (1947), Kast dit Brød paa Vandet (1947), Vejlefjorden (1947), Rusland bag Stalin (1948), Sydslesvig (1953), Nordisk digtning (1956), Olavsynet og Norden (1956), Tilfrosset tøbrud i Rusland (1958), Søren Kierkegaard (1959), Naar de døde vaagnes (1960), S. Kierkegaard og den menige mand (1961), Eros og Agape (1964), Svinelæder og forgyldning (1966).

Askovs boghandler, *Niels Pedersen* († 1959) var intelligent, kunstnerisk begavet, oplæser, langt over almindeligt forsamlingshusniveau, omgikkes Askov-lærerne som nær ven og kammerat. Han læste meget, havde sine egne udprægede meninger. Han kom hertil 1939 uden før at have haft forbindelse med Askov.

Han var egentlig manufakturuddannet. Han følte sig hjemme i Askov, havde sine egne ideer om bogsalg. Han blev ikke rig derved, men agtet. Han elskede at trave landet rundt, holdt af et godt bord, og han var i forsamlingshusene en yndet oplæser. Og han kunne fortælle historier. Mange hold dansk-elever paa højskolen blev indbudt til kaffe hos denne særprægede boghøker, han læste, han fortalte. Og der laa et stort arbejde bag hans oplæsninger. Han gjorde et folkeligt arbejde, ikke af pligt, men fordi han gerne ville glæde andre. (Dsk ungdom 13. nov 59).

Den gamle *Nis Nielsen,* der i 50 aar var rejsebud mellem Askov og Kolding, og var omkr 1905 med til at stifte Askov grundtvigske Ungdomsforening »*Kirkelyst*«. Hans broder, *Hans Nielsen (Grøndal),* passede med omhu gravene paa kirkegaarden.

Familien Schrøder-Appels store familiegravsted, bestaar af mange smaa marmorplader med grønt vinløv foran sig, enkelt og prunkløst. Paa ingen af stenene staar store inskriptioner, men paa adskillige er symboler fra Bibelen indgraveret, og næsten alle fortæller de, hvornaar den døde er døbt. Paa een sten staar et vers og intet andet. Det er som det gælder for dem alle:

Aldrig Gud du det forandre,
lad i fromme fædres fjed,
i dit aasyns lys os vandre
lyses hjem til dig i fred.

Den første, der blev begravet her, var Ludvig Schrøders datter Julie, fortæller Hans Nielsen. Den sidste er højskoleforstander *C. P. O. Christiansen.* Paa hans sten er femkorset indhugget og foruden navn og data staar der kun: Askov og Frederiksborg.

Hans Nielsen fortæller videre: C. P. O. C. ville »saa gerne give væk«.

Helst tænker jeg tilbage paa fru *Schrøder.* Da hun døde var hele sognet i sorg. Hun kom altid, naar nøden bankede paa i de smaa hjem. Ofte kom der fattige fra Malt og fik mad hos hende.

Nutzhorn var en prægtig mand, der altid havde et smil paa læben, men mest holdt jeg af *la Cour* – for hans mildhed. Nu skal De se hans gravsten, der staar hans yndlingsord: Prøv med kærlighedens stærke arm.

Jakob Appel var den myndige. Han saa alt med sine stærke skarpe øjne. Han var en streng, men en dygtig mand.

Arnfred er klog, men lukket og tavs og helt igennem præget af sin vestjyske fødeegn, men det fejler aldrig, at naar jeg spørger de elever, vi har boende hos os, hvem af lærerne, de nu synes bedst om, er svaret altid Arnfred. Han har ogsaa betydet meget for det gode forhold mellem egnen og skolen. Hvert aar har han indbudt egnens folk til sammenkomst paa skolen.

Om jeg husker pastor *Helweg?* Han var en dejlig præst. Naar han stod foran altret her i kirken var det som om hans ansigt var forklaret, og som om han ikke hørte denne verden til.

Nogen misstemning var der i sognet, da valgmenigheden blev dannet, for mange af de mest vaagne gik jo herop. Men det har nu ogsaa været omvendt; dengang pastor *Hjortkjær* var præst i Malt, tog mange fra Askov op for at høre ham. Nu er der ingen fortrydelse mere. Malt og Askov betragtes nærmest som to sogne. (Kr Dbl 8. jan 53).

Nogle principielle Askov-aspekter

Blandt de talløse afh og art om Askov skal citeres enkelte, der hver især giver noget værdifuldt til belysning af Askov højskole og er betydningsfulde bidrag til dansk sogne-, kirke-, skole- og kulturhistorie.

Hans Lunds og *J. Th. Arnfreds* syn paa udviklingen omkring Askov Højskole faar man 1965 i de to førnævnte jubilæumsbøger, Hans Lund: »Askov højskole 1865–1915«, og J. Th. Arnfred: »Askov højskole i mands minde«.

Det ligger i sagens natur, at den første periode kan blive genstand for en videnskabelig historisk undersøgelse, mens perioden op imod nutiden ikke er kommet paa tilstrækkelig afstand for en saadan behandling. Og denne forskel præger da ogsaa de to bøger.

Poul Engberg skriver i Kr Dbl:

»Lund er historiker af fag og har i sin bog om aarene 1865–1915 taget hele sin velkendte grundighed i anvendelse. Der er vederkvægelse deri for læseren, fordi en højskolehistorie om mennesker, der følte sig baaret i deres arbejde af tro og syner, nemt kunne have ført forfatteren paa afveje. Det hænder nok for Hans Lund, at hans videnskabelige metode enkelte gange i fremstillingen sejrer over forstaaelsen indefra, men i hovedsagen har han dog som historiker haft den fordel, at han selv har været medarbejder og derfor ogsaa er medvider, naar det gælder højskolens grundlag og sigte. Der er i bogen en personlig varme og en humor, der gør fortiden nærværende og betydningsfuld. Bogen bliver derfor andet og mere end en skildring af en afdød fortid. Den kan godt læses som et udtryk for det gamle Askovs højskolesyn og dermed blive et indlæg i drøftelsen om højskolens maal og sigte i dag.

Der maa først gives Hans Lund ret i, at man kun for saa vidt kan betragte Askov som Røddings fortsættelse, som det var Røddings forstander og lærere, der drog til Askov. Rødding fortsatte jo gennem en aarrække sin egen virksomhed, og hverken juridisk eller økonomisk byggede Askov paa Røddings grundlag. En anden sag er jo, om Askov *folkelig* set – i forhold til danskheden i Nordslesvig – overtog og videreførte Røddings opgave.

Hans Lund synes her at ville vise os, at man i aartierne frem mod aar 1900 (da H. P. Hanssen blev nordslesvigernes fører) i nogen grad har overvurderet Askovs betydning talmæssigt – med hensyn til elevtilgang fra Nordslesvig – saavel som direkte i undervisningen (hvor Sønderjyllandsproblemet ikke har haft nogen selvstændig plads paa timeplanen) synes Lund at have ret. Men her har metoden maaske alligevel sejret over forstaaelsen. Een ting er tal og timeplan, en anden er aand og syn. Nederlaget i 1864 og det tabte land sønden Kongeaaen satte sig dybere og mere afgørende spor i Askov end nogle undervisningstimer og en mødeplads i Skibelund. Naar et nederlag og et tab rammer radikalt nok ind i

menneskers liv, faar deres liv og virke et andet grundlag, hvis det da overlever. Og Askov blev jo *overlevelsens skole.* Askovlærernes egen dygtighed og indsigt smuldrer som livs- og højskolegrundlag. Der var brug for det alt sammen i deres arbejde, men blot ikke som grundlaget selv. Det maatte *aanden* nu skænke dem. Folkeaanden alene gav dem tro og haab til at overleve. Derfor blev *Schrøders* og *Nutzhorns* tale anderledes i Askov end i Rødding, en ny forkyndelse hørtes. Tro og haab om Sønderjyllands genforening med Danmark var nu ikke et spørgsmaal om tillid til egne evner og eget arbejde – selv om alt dette var nødvendigt. Det blev spørgsmaal om tro paa Guds førelse af folkenes historie. Og saadan lød netop Askovs forkyndelse. Og det er gennem denne forkyndelse, Askov fik betydning for Sønderjylland, ikke først og fremmest gennem timeplan og elevtal.

Troen paa Guds førelse af folkene gennem historien er den røde traad i Ludvig Schrøders og Jacob Appels Askov. Lund har selv fundet de enkeltheder frem, der vidner derom, men han har knap nok set sammenhængen mellem dem. Tilknytningen til de gudelige forsamlinger er et af vidnesbyrdene: *Peder Larsen,* Dons talte ved aabningsmødet, senere kom lærerne ud for at tale i de gudelige kredse, og man begyndte selv gudelig forsamling om søndagen som en forløber for den senere valgmenighed. Og ser vi paa hovedsagen, skolens undervisning og især *Schrøders* og Nutzhorns foredrag, saa samler de sig om »menneskeslægtens levnedsløb« under Guds førelse. Der er større værdi heri for genforeningshaabet, end der ville have været i særlige timer i Sønderjyllands historie. Naar Gud er skaberen af folkenes levnedsløb, saa er der et haab for Sønderjylland og et aandeligt fællesskab mellem alle danske tværs over den preussiske voldsgrænse.

I samme sammenhæng maa Lunds kortfattede oplysninger om Askovs nordiske indsats indføjes. Her rækker elevtal heller ikke til som belysningsmidler. Forkyndelsen af Guds førelse af folkeslagene gennem historien har været af afgørende betydning for de norske, finske, islandske og færøske elever og har givet dem mod og tro til et senere virke i deres egen folkelige sammenhæng. Schrøders verdenshistoriske forkyndelse har her virket langt ud over hans egen tankemæssige forstaaelse af Nordens vilkaar.

Lund paaviser med stor omhu Askovs udvikling frem til den *udvidede* undervisning, og det er jo klart, at det betød, at den folkelige og historiske forkyndelse blev suppleret med en mere kundskabsmæssig undervisning. Men det er værd at bemærke sig, at Schrøder dels fortsatte med sin mytologiske tale – omend i mindre omfang – og dels indordnede de nye fag i den *historiske* sammenhæng, som det er nødvendigt at se dem i, dersom man skal fastholde, at højskolens opgave er at fortælle menneskeslægtens levnedsløb.

Ved gennemlæsningen af Hans Lunds værk kan man ikke undgaa at fæstne sig ved, at højskolearbejdet – herunder ogsaa samarbejdet i lærerkredsen – maatte gennemgaa flere alvorlige kriser. Det var ikke lutter guldalder altsammen. Det var ogsaa mennesker af kød og blod, der stod i arbejdet dengang. Men de forsøgte trods personlige fejl og fejltagelser at tjene. Dette indtryk baner sig vej gennem Lunds oplysende og nøgterne bog.

Maaske burde man ikke have bedt *Arnfred* skrive om Askov fra 1915 til i dag, fordi han selv har haft hovedansvaret og har virket ind paa udviklingen i mere end halvdelen af tiden. Det maa nødvendigvis blive en vanskelig – for ikke at sige umulig – opgave at paalægge ham. For det første kommer – som det ogsaa er blevet sagt – hans eget virke ikke til sin ret. Og for det andet bliver bogen i virkeligheden en *erindringsbog,* et »mands minde«, som den jo ogsaa er kaldt. Det afhjælper ikke problemet, at bogen sluttes af med en statistik, udarbejdet af *Andreas Nielsen.* Eller at dele af fremstillingen bygger paa besvarelser fra gamle elever af et spørgebrev, sendt dem af Arnfred, thi alene udvælgelsen af, hvilke gamle elever, der skulle have spørgsmaalet tilsendt, giver disse afsnit en subjektiv baggrund.

Den, der gennem en aarrække under Arnfreds frisindede lederskab har haft part i skolens virksomhed, kan ikke undgaa at maatte konstatere, hvor forskellig vurderingen af begivenheder, som vi begge har oplevet, kan falde ud. 30'ernes nazistisk-nordiske opmarch i syd fik jo gennem »Det unge Grænseværn« et dansk og nordisk svar af stor betydning. Og ikke blot nogle af Askovlærerne, men skolen som helhed tog del i de store folkemøder i Nordslesvig, der skabte en dansk og nordisk vilje i grænselandet i disse skæbnesvangre aar. Men hele dette røre omtales ikke med et ord af Arnfred. Det samme gælder det illegale arbejde, som nogle af lærerne tog del i under besættelsen. Dette kun for at nævne nogle eksempler.

Bogen om Askov i aarene 1915–1965 er ikke skrevet endnu, hvad Arnfred da ogsaa klart erklærer i forordet. Arnfreds bog er og bliver en erindringsbog og som saadan af stor interesse, baade naar historiens dom engang skal afsiges, og for de gamle elever og venner af Askov, som her finder stof til fordybelse i mindernes verden.

Som nævnt er det synd, at Arnfreds eget virke ikke kan komme til sin ret i hans egen bog. Faa skoleledere har vovet at give sine lærere det maal af frihed, som Arnfred gav os, der var hans medarbejdere. Hans stadige fremhævelse af, at han alene betragtede sig som den første blandt ligemænd, hænger sammen dermed.

For alle, der har fulgt Askov gennem Arnfreds forstandertid, vil det have stor interesse at læse hans slutningskapitel, hvori han formulerer sit højskolesyn i ordene: »Højskolen sigter mod det hele menneske – ikke blot mod erhvervet eller intelligensen – og vil hjælpe den enkelte til at se sig selv og sit arbejde i en større sammenhæng. Højskolen arbejder ud fra det syn, at de rigeste værdier et folk ejer, i sin historie, litteratur, kunst og videnskab kan rækkes til og modtages – om end ikke i samme omfang – af alle, uanset stand og stilling.« Man kan synes, at denne formulering er god, eller man kan mene, at den ikke strækker

til. Men den, der vil kende Askov gennem de sidste 50 aar frem til i dag, kommer ikke uden om den, og ikke heller om den sammenhæng, den staar i i Arnfreds bog.

Arnfred havde ledelsen af Askov paa et tidspunkt, da skolen stod ved en vanskelig korsvej. Grænsens sang var forstummet uden for skolens døre, den der havde lydt saa stærkt for skolens to første forstandere. Nye muligheder var til stede, og hvordan Arnfred mødte dem og formede dem, vil det altid have interesse at læse om i denne erindringsbog.«

Professor, dr *P. G. Lindhardt* (Politiken 8. okt 65) skriver bl a om Hans Lunds og J. Th. Arnfreds Askov-historie:

»Jubilæumsskrifter kan være ulideligt helgendyrkende, glorificerende indtil det løgnagtige, men ogsaa nøgterne og saglige. Disse 600 sider om Askov i 100 aar hører til sidste kategori. Tiden til 1915 er behandlet af *Hans Lund,* Rødding's mangeaarige forstander og gammel Aslov-lærer, en historiker af faget, en mand der kan haandværket, behersker metoden med fasthed, har kilder og dokumentation i orden. *J. Th. Arnfred* har vel ikke samme sikre faglige haandelag – den der skriver om de sidste 50 aar er ogsaa principielt vanskeligere stillet – men ved at indbygge sine erindringer (han har været paa Askov siden 1910) og ved i stor stil at indkalde elevbreve er det lykkedes ham at samle et formentlig repræsentativt materiale og udnytte det paa en rimelig, og ofte endda indtagende, maade.

Askov – denne »Mellemting mellem en Familie- og en Statsinstitution« (Moltesen) – har haft en usædvanlig stabil ledelse. Kun fire forstandere at slide paa i 100 aar: den solide, noget tunge ærkegrundtvigianer *Ludvig Schrøder* (1865–1906), den mere dynamiske naturfagsmand *Jacob Appel,* med akademikerkomplekser og politiske aspirationer (1906–28), den polytekniske humanist og altmuligmand *J. Th. Arnfred* (1928–53), og nu sidst teologen *Knud Hansen,* en fremtrædende kulturdebattant i hvis »syn« baade Marx og Kierkegaard er faste komponenter. Billedet af forstanderpersonlighederne er noget af det bedste i bogen – konerne ikke at forglemme: Charlotte Schrøder og Ingeborg Appel (mor og datter), der i næsten 100 aar tilsammen (hvad Grundtvig siger kvinden skal være) »livet i huset«, sjælen bag det faglige og aandelige virke, prototypen paa hundredvis af »højskolemødre«.

Billederne idealiseres aldrig; hverken personer eller »resultater« overvurderes. Svagheder og skævheder hos ledelse og lærere stikkes ikke under stolen (selv om der godt af det righoldige utrykte stof kunne fremdrages adskillige pikante krydderier), og eleverne ses der ogsaa meget ligefremt paa (»hver tiende er en rigtig raa Drummel der bander og skriger og slaas«). Arnfred, der jo ikke saa godt kan karakterisere sig selv, faar gennem citater af elevbreve alligevel indirekte sagt noget om, hvordan han virkede og virkede paa andre. Naar en fordums discipel taler om hans mutte myndighed og aabenbare kontaktvanskeligheder, tilføjer han – og man kan høre ham sige det paa sit forunderlige tungemaal! – at den manglende kontaktevne skyldes en »fra barndommen indgroet, uafrystelig generthed, der naturligvis ret ofte fremtraadte og blev tydet som sin modsætning«. Sligt øger tilliden til fremstillingen.

– – –

At højskolen – i alt fald hos Grundtvig, stort set ogsaa paa Askov har en »Johannes døber-gerning« er en sag for sig; den er af indirekte art, thi skolen skal ikke prædike, og har dog et »budskab«: jo mere et menneske virkelig lærer sig selv at kende des mere vil det erkende sin guddomsrod og længes tilbage mod det »liv« hvorfra det er faldet.

Om alt det høres der ikke meget i jubilæumsskrifterne – det saa at sige forudsættes bekendt – men dog kommer det frem, f eks i Appels ord: »Højskolen vil give en Oplysning, der ved en Forkyndelse af Livet og dets uendelige Værdi vækker Ungdommen til at elske dette Liv og takke derfor og giver dem en Hjælp til at agte sig værdig til et evigt liv.« Saadan ville ogsaa Schrøder sige det, Arnfred ville udtrykke sig mere dæmpet, og Knud Hansens tidehvervske indvortes ville vende sig, om han tog slige »idealistiske« ord i sin mund; men dog ligger klart nok alle fire forstandere gennem 100 aar paa samme linie.

– – –

Om det kirkelige kunne der godt have staaet mere; den i sin tid saa opsigtsvækkende præstevielse af Cornelius Appel (Jacob Appels far) til sønderjysk frimenighedspræst (foretaget af danske grundtvigianere i Askovs gymnastiksal!) er strejfet, men perspektivet i den – at den skulle være indledning til en stor grundtvigsk frikirkedannelse og at Askov i realiteten skulle være en »fri« præsteskole – er ikke rigtig kommet med.

De kirkelige frihedskrav som blev nedlagt i Askov-adressen af 1881, og som senere dansk kirkelig frihedslovgivning i vid udstrækning har virkeliggjort, er omtalt, men derimod ikke den anden Askov-adresse af 1915 som Appel skabte for at krydse og svække J. C. Christensens sogne- og folkekirkelighed med sin menighedskirkelighed.

Overhovedet savnes en mere præcis bestemmelse af Appels politiske stade og politiske maal. Er det sandt at han blev kultusminister i Klaus Berntsens regering 1910, fordi han havde de radikales meninger om kirkepolitik og derfor skulle bruges til at holde de mange grundtvigianere som sympatiserende med Det radikale Venstre fast ved det gode gamle Venstre? Der siges noget om Appels ministerskuffelser – det fremgaar ikke rigtigt at de netop i høj grad var af kirkepolitisk art, og at der bag dem laa et modsætningsforhold (som brevene til Ingeborg Appel fra ministerperioden vidner højt om) til den stærke mand, J. C. Christensen.

I forbigaaende kan det anføres at ogsaa højskolens problemer i provisorietiden kunne være skarpere fremdraget. At eleverne var venstremænd er helt oplagt, men motiverne bag ledelsens altid forsigtige kurs ligger ikke helt klart for dagen. Det ligger forøvrigt i sagens natur at højskolen af ikke-yndere altid er blevet taget til negativ indtægt for det man ikke kunne lide, og at den derfor følgerigtigt,

men med meget ringe grund, er blevet beskyldt for baade kommunisme (i 1920'erne) og nazisme (i 1930'erne). Men ekstremistisk politik har saa vist aldrig ligget for den, og da mindst for Askov.

Da man i 1878 paany luftede Grundtvigs idé om den ene store statshøjskole og aktionen strandede paa bøndernes modstand, benyttede Schrøder lejligheden til paa Askov at skabe en »udvidet højskole«. Den blev nu ikke det folkelige universitet man havde drømt om, men – som Hans Lund rigtigt siger – en »højskole som alle andre med samme sigte, men med en stærkere betoning af skolens oplysende virksomhed og med elever med flere skolemæssige forudsætninger« (nu f eks 25 pct studenter), et »rustkammer for bondens ungdom« og vel – maa man tilføje – en væsentlig aarsag til at kulturradikalisme og afkristning aldrig fik virkelig fodfæste paa landet, men snarere – hvis man vil udtrykke sig med hørupsk bitterhed – konserverede den gamle fantastiske kulturs (dvs romantikkens og nationalliberalismens) »spildevand« i bondebefolkningen. Thi socialt naaede heller ikke Askov »at række videre ud end de almindelige højskoler«. Nej, det gjorde den vel ikke, men de sociale skel er i vid udstrækning nedbrudt, og naar Askov aar for aar samler op imod 400 elever, saa har den trods al bundethed til fortiden dog en breddevirkning som ingen anden dansk højskole.

Det er ikke nemt at definere dens syn – kritikere har altid sagt at den ikke havde noget – og det kan godt føles lidt vagt naar Arnfred siger: »Højskolen sigter mod hele mennesket – ikke blot mod erhvervet og intelligensen – og vil hjælpe den enkelte til at se sig selv og sit arbejde i en større sammenhæng.« Men i daglig praksis betyder de ord mere end de lyder til. Og højskolen har stadig et »syn«; det kan være meget forskelligt fra skole til skole, og fra lærer til lærer, og det betyder i grunden ikke andet end at her meddeles der ikke en videnskabeligt sikret viden som paa en eller anden maade kan gøres borgerligt eller økonomisk effektiv, men »er baggrunden for fremstillingen af et syn, og sigtet at eleven skal faa hjælp til at faa en mening i tilværelsen – ikke lærerens mening, men sin egen – saa kræver det fra begge parter en personlig stillingtagen hvis rigtighed aldrig kan videnskabeligt bevises«. Det er varsomme – og gode – ord.

En berømt grundtvigsk præst afviste engang de »sociale problemer« ved at sige at hvis først folk faar noget at leve *for,* saa faar de ogsaa nok noget at leve *af* – og det er der jo sommetider noget om. Nu – siger Arnfred – er det ikke saa svært at give ungdommen en dygtighed som kan sikre den noget at leve af, spørgsmaalet er saa om den har noget at leve for. Det er unægtelig spørgsmaalet. Og det kan der ikke svares paa ved at forkynde syner; svaret fremkommer kun gennem dagligt slid. Der er god grund til at tro at højskolen slider bravt i det.«

Hvad ville den gamle Askov Højskole og hvad vil Askov af i dag?

I Højskolebladet 1965, s 770, skriver en søn af Ludvig S, civilingeniør *Holger Schrøder:*

»Oplysning være skal vor lyst,
er det saa kun om sivet,
men først og sidst med folkerøst
oplysningen om livet.«

Lignende talemaader findes der flere af, om hvad Højskolens opgave skal være, men de siger ikke noget konkret, som man kan holde sig til og direkte forstaa. Om det gamle Askov er der blevet paastaaet, at det foruden sin hovedopgave havde en ganske bestemt og haandgribelig opgave, nemlig at skabe af en almue et levende dansk folk, et ansvarsbevidst og samarbejdende folk. Det lykkedes, hvad f eks andelsmejerierne bærer vidnesbyrd om. At det ikke var nogen let opgave, viser den omstændighed, at der kun er faa lande i verden, hvor samarbejdets kunst er lykkedes saa godt som her. Og dog havde Askov kun det talte ord, der skabte handling.

Men hvad nu med Askov af i dag? Har det en lignende opgave at løse? Ja, det bringer oplysning om mange forskellige forhold, som den gamle skole ikke kendte noget til. F eks om internationale forhold, der kan blive skæbnesvangre ogsaa for vort lille land, forhold der er vanskelige at naa til bunds i, da der findes »hemmelige regeringer« næsten overalt.

Men endnu vanskeligere er det at oplyse om og skabe vilje til at kæmpe imod fabrikkernes sjæleødelæggende virke. Om dette skriver *Knud Hansen* i sin bog: »Revolutionær samvittighed«. Det er mærkeligt at læse de mange anmeldelser af denne bog, i hvilke det centrale tilsløres i teologi eller politik. Dog er det ganske enkelt, hvad *Knud Hansen* søger at gøre opmærksom paa. Naar et menneske sættes til arbejde, f eks et samlebaandsarbejde, hvor der for den viljemæssige indsats ikke modtages antydning af arbejdsglæde til gengæld, da gaar mennesket til grunde. Dette viser sig i, at det kan ikke andet end søge at slaa sin fritid ihjel f eks ved pop- eller jazzmusik. Øldrikning er jo for kostbart. Mennesket bliver paa denne maade omdannet til en tankeløs træl, og derved bliver det et let bytte for massesuggestion. Ikke uden grund er der tegnet et billede af en mægtig fabrik, paa hvis tag domkirken og rigmandsvillaerne hviler. Men over indgangsporten til fabrikken staar skrevet: »I, som træder her ind, lade alt haab fare«.

Atomkrigen lurer da bag disse ulykkelige. Mod disses ulykke og mod denne ulykke skriver Knud Hansen i sin bog, at vi maa vække til live et ansvar over for spørgsmaalet og se i øjnene med medmenneskelig fantasi, at det stunder mod en katastrofe, om vi ikke kan faa kraft til at flytte bjærge, ja overvinde forhold, hvor den gamle højskole havde en modstand at overvinde, der var overskuelig. Veje ud af uføret synes ikke at kunne anvises. Det er alt for vanskeligt. Men Knud Hansen gør med lidt andre ord opmærksom paa, at det er sagt: »Den, som søger at vinde sit liv, skal miste det. Men den, som mister det, skal holde det i live«. Det ord er nok glemt i vor kultur. Derfor skal vi vel lære dets virkelighed at kende.

Med Knud Hansens bog er der skabt et virkeligt program for Folkehøjskolen af i dag. Maatte det lykkes at oplyse om disse skæbne-

tunge forhold, saa der af det talte ord vokser handling.

Og i Dansk Kirketidende, 4. nov 65, skriver pastor *P. Riemann,* Lindknud, bl a:

1865 ankom adskillige af vintereleverne til Askov med dagvognen: Kolding–Ribe. Ingen jernbane var til raadighed. De stod af ved Skodborghus kro, hankede op i vadsæk og sengetøj og traskede ad plørede veje den sidste mil til skolen. Den var indrettet i en gaard; man sov mindst to i hver seng; varmeapparaturet var simpelt, toiletforholdende elendige, lokalerne uhyre smaa og novembermørket tæt som tjære.

I dag ligger paa samme sted et palads med højtsvungne tagrygge, lyse luftige sale, glas og staal og varmt og rent overalt. Selv i det sorteste vintermulm viser mange lygter vej; og foran skolen parkerer en række biler, fordi eleverne nu ankommer i selvejer. Elevernes udseende er for mændenes vedkommende nogenlunde det samme; der er næsten lige saa mange og store skæg i 1965 som den gang; men kvindernes skørter er kortere end de fodside ærbare kjoler af 1865, og cow-boybukser paa pigeben har hin tid næppe kendt.

Forskellen i det ydre er tydelig. Hvordan med det indre?

Det var en novemberdag i skumringen for et par aar siden. Jeg havde haft arbejde for i højskolens bibliotek. Paa vej ud kommer en lille, tæt skikkelse med energiske skridt og en stak bøger under armen mig imøde. – Hvor skal du hen? – Hen og have foredrag med eleverne. – Hvad skal du tale om? – Stat og kirke i Frankrig. – Maa jeg saa gaa med? Ja, gerne! – Og et øjeblik efter fandt jeg mig selv paa en af bænkene nær døren i den karakteristiske 8-kantede foredragssal. Den var stuvende fuld, det var jo først paa vinteren. Og jeg mindedes min egen Askov-vinter for 30 aar siden, da *Arnfred* talte »Psykologi«, da *C. P. O.* malede tavlen fuld med verdens historiske cirkler og pile i farvekridt, mens *Juul Andersen* talte om den gryende nazisme og *Bo Rud* om Knut Hamsun.

Der var ogsaa forskel fra den gang. Een faldt straks i øjnene: Skellet i midtergangen var ophævet. 1931 sad pigerne krampagtigt mod vest og »karlene« nu hedder det »de unge mænd« – mod øst i salen. I dag sidder mænd og kvinder mellem hinanden. Friheden og ligheden har bredt sig.

Paa katederet slaar læreren op i højskolesangbogen og siger: Nr 537! En køn pigestemme synger for paa: Der dukker af disen... Derved afsløres nok en forskel fra for 30 aar siden: de synger ikke med. Kun hist og her i den store flok er Aakjærs varme hyldest til hjemstavnen kendt. Det var jo først paa vinteren, og efterhaanden har vel ogsaa denne flok lært sangbogen at kende og opdaget glæden ved den enstemmige fællessang. Men 1931 kunne vi sangene paa forhaand. 1865 laa det noget tungere; da var de fleste endnu ikke skrevet.

Saa holdt han et højskoleforedrag om stat og kirke i Frankrig gennem sidste aarhundrede med centrum i adskillelsen 1905 og videre op til i dag. Ordet fik magt, og man sad og fyldtes af glæde. Askov er stadig Askov. Det udvortes har ændret sig, men aanden er den samme.

I en kronik i Kristeligt Dagblad i anledning af skolens 100-aarsdag skriver den samme mand, som hin novemberdag pludselig trak mig fra mørke og ensomhed ind i lyst fællesskab, en varm hyldest til foredraget. For at skabe fællesskab i en saa uensartet flok, som elevmaterialet paa Askov udgør, er foredraget nødvendigt. I ældre tid havde man 3 foredrag à 2 timer daglig; nu er der 8–9 om ugen! Ikke tallet, men formen er afgørende. Det hedder: »Foredraget har mulighed for at engagere mennesket paa anden maade end læsning og diskussion. Foredraget kan springe meget af det ligegyldige over, det kan i billeder, som bundfælder sig i sindet, gaa lige til det centrale, og det kan i blufærdig form give tilhørerne et møde med en menneskelig holdning. Og det er et menneske, man har brug for at møde«.

Saadan kan det nødvendige siges: at selv i en tid, da rationalisme og effektivitet fra det mekaniske, hvor de er berettigede, søger at brede sig i det menneskelige, lever sansen for det levende ord.

Saa være da det Askov, som udvortes har fulgt med tiden, men ikke solgt sin sjæl, hilset i jubelaaret.

Askov i dag

Endeligt skal i billedet af Askov Højskole indføjes, at en af højskolens nuværende lærere, højskolelærer, pastor *Richard Andersen* giver et supplement til Arnfreds skildring af sin forstandertid her, samt et blik ind i Askovs situation i dag (Kr Dbl 18. okt 65):

Højskolen er ikke mere først og fremmest for landboungdommen. Nye kredse har opdaget højskolen. Maaske vil den stærke tilstrømning, skolerne nu oplever ikke holde sig, for der kommer aargange med langt færre unge end i dag. Men det kan nemt opvejes af de kontakter, der er skabt til befolkningsgrupper, som ikke før kendte højskolen. Man maa saa gøre sig klart, at man paa en maade staar i samme situation som det første led af højskolemænd: man staar over for en ungdom uden højskoletradition. Det kan give vanskeligheder, det kan kræve revision af sprogbruget og emnevalg og meget mere – men det gør arbejdet spændende som i pionerernes tid.

Nu mærkes den ny situation maaske mindst paa Askov, fordi man her langt tilbage har været vant til at modtage elever, som kommer fra et ikke-grundtvigsk miljø. Det kunne – da højskolen var mere grundtvigsk ortodoks end den er i dag – give besværligheder. Man taler om »Fimbulvinteren« paa Askov. Hans Lunds undersøgelser viser, at der omkring 1890 har været flere fimbulvintre, hvor eleverne i den grad var i opposition baade til ordensregler og undervisning, at man næsten ikke anede, hvad man skulle stille op. Fru Schrøder brugte i et brev vendingen: Det er ragnarok. Det ville man ikke kunne sige i disse aar. Man kan faa kortvarige aktuelle problemer med forsømmelser og brud paa ordensregler – men ragnarok, nej.

En ny tid begyndte paa Askov med forstanderskiftet i 1928, da *J. Th. Arnfred* overtog ledelsen. Hans forstandertid i 30'erne og 40'erne var en bevæget periode – maaske den van-

skeligste i Askovs historie. Man kan ikke lade være at spørge: Hvem anden end Arnfred kunne have klaret opgaven? Paa en mærkelig maade kunne han være den, han er, saa der stod respekt om ham, og han kunne holde samtalen aaben med grupper, der ellers ikke kunne taale at se hinanden.

Kort efter, at Arnfred var blevet forstander, kom den store økonomiske krise. Arbejdsløse kom i stort tal til skolen. De var tit oprørske, bitre paa samfundet, og de kunne tørne voldsomt sammen med skolens bøndersønner, der kom fra landbohjem, som ogsaa var ude i krise. Men de maatte selv betale for opholdet, mens de arbejdsløse fik det gratis. Og nye kulturstrømninger gik over landet. Sansen for det nationale blegnede, »grænsens sang« hørtes ikke mere. Man var idealister, pacifister og ønskede et europæisk udsyn. Men paa samme tid var der folk i den grundtvigske verden, som stillede sig meget skeptiske over for de nye idealer. Man ønskede tværtimod en tilbagevenden til kilderne. Man var meget afgjort, brugte ofte ordet »kun« – kun ved badet og ved bordet (Anders Nørgaard), kun ord som gaar i sagn og sang opholder folkelivet (Aage Møller). Man skulle være ortodoks grundtvigianer – ellers var man humanist, og det var noget meget slemt. Den grundtvigske studenterbevægelse var splittet, og højskolen var splittet. Man hadede maaske ikke hinanden, men man rakkede hinanden ned. I den situation stod Arnfred som leder af landets største grundtvigske højskole. Han havde venner i den ortodokse lejr, ja, dér havde han sine nærmeste venner, og de regnede med, at med hans udnævnelse til forstander var Askov erobret. Men Arnfred skuffede dem. De mente, han svigtede og gik paa kompromis med tidsaanden, for paa den maade at bevare Askov som en stor skole. Men trods venskabet saa Arnfred det altfor snævre i deres »kun«. I sin bog Askov i Mands Minde, udsendt nu til jubilæet, fortæller Arnfred meget aabent om denne strid, og han bruger i det kapitel sætningen: jeg var ikke ortodoks grundtvigianer.

Debatten om grundtvigianisme og humanisme varede ved et godt stykke ind i 40-erne. I dag er det historie – en afsluttet, mærkelig historie. Men striden gjorde sig gældende frem til forstanderskiftet paa Askov. Arnfred var ved at være træt af at staa som leder af saa stor en institution. Besættelsestidens praktiske besværligheder og idémæssige modsætninger havde ikke gjort det lettere. Men man havde svært ved at enes om en efterfølger. Det blev en omstændelig affære, næsten et offentligt anliggende. Ogsaa den strid er udførlig skildret i Arnfreds bog. Først i 1953 fik man en lykkelig løsning, da *Knud Hansen* ved et kaffebord i Jelling lod sig overtale til at blive Arnfreds efterfølger.

Knud Hansens forstandertid har nok været den fredeligste i skolens historie. Konflikter har ikke helt kunnet undgaas, men man har ikke oplevet saa kritiske situationer, som man kom ud for det i Schrøders og Appels forstandertid eller saa vanskelige arbejdsforhold, som Arnfred til tider havde. Lærerkollegiet paa Askov er maaske i dag mere forskelligt sammensat end tidligere, men det har vist sig, at et samarbejde mellem yderst forskellige mennesker kan gaa let og venskabeligt. Fimbulvintre har man ikke kendt. Nu og da har skolen været ude for angreb i pressen, men det har ikke her paa stedet gjort stærkere indtryk, fordi det har været saa aabenbart, at disse angreb byggede paa rygter og ukendskab. Saa kan man jo desuden trøste sig med, at det var langt værre i provisorietiden.

Naturligvis havde det hele været lettere, hvis skolen kun fik elever fra gode grundtvigske hjem; men saa var det ingen folkehøjskole, men en miljø-skole. Vi maa nok snarere beklage, at der stadig er befolkningslag, som er for svagt repræsenterede. Fagorganiserede arbejdere har forholdsvis svært ved at komme paa en skole som Askov. De kan lettere faa understøttelse til en skole, hvor de kun møder meningsfæller.

Højskoleundervisningen paa Askov som andetsteds er et samspil mellem lærere og elever, som Schrøder udtrykte det i sin berømte Kristianiatale. Men det er ikke eleverne, som skal bestemme, hvad der skal ske paa skolen. Naturligvis vil man gerne – bl a gennem elevraad – inddrage elever i en række afgørelser om det daglige samlivs form, men skolen har en holdning, som ikke bestemmes ved flertalsafgørelser. Der er en afgørende forskel paa voksenundervisning og højskole. Hvis det i første række er kundskaber, man søger, bør men nok tage andetsteds hen. Det er yderst begrænset, hvad man kan naa paa kurser paa seks eller tre maaneder, hvor man tilmed sprøder sig over mange emner. Højskolen har et syn, en menneskeopfattelse. Saa snart det er sagt, kommer man i vanskeligheder, for saa møder man let ønsket om at faa det formuleret i klare sætninger. Det lader sig ikke gøre, for der er ikke tale om et sæt meninger, men om en holdning til tilværelsen. Og man kan have et fællesskab i holdning, selv om man har vidt forskellige meninger. Skulle man alligevel prøve at antyde, hvori fællesskabet bestaar, maa det være noget i retning af, at man betragter mennesket som en drivende kraft i historien. Historien er ikke alene anonyme kræfter og naturnødvendige ændringer, men mennesket staar handlende og med ansvar.

Fællesskabet maa mærkes i skolens undervisning. Derfor kan man ikke opgive foredraget, som man gerne vil det der, hvor man udelukkende samler sig om voksen-undervisning. Man maa – som de første højskolemænd – lære eleverne at lytte.

Ludvig Schrøder sagde: Eleverne kan tage imod særdeles meget, naar de kun faar det paa en livlig maade ad ørets vej. Kloge folk vil i vore dage forklare, at det dengang stod skralt til med læseevnen, og at kun ord i mund, ikke skrift i bog kunne føre de unge ind i kundskabens rige. Det er en overfladisk, rationalistisk forklaring. Det var ikke af praktiske grunde, man begyndte at anvende foredragsformen. Det var et genialt greb. Foredraget har mulighed for at engagere mennesket paa en anden maade end læsning og diskussion. Foredraget kan springe meget af det ligegyldige over, det kan i billeder, som bundfælder sig i sindet, gaa lige til det centrale, og det kan i blufærdig form give tilhøreren et møde med en men-

neskelig holdning. Og det er et menneske, man har brug for at møde.

Saa kan man diskutere, hvor mange foredrag der skal være paa timeplanen. Paa det ældste Askov havde man tre om dagen, og de varede hver 2 timer, altsaa 36 timer om ugen. Det gaar ikke i dag. Man forstaar godt, at en saa god tilhører som *Thomas Bredsdorff* kunne blive »væk« under aftenforedraget og ligesom se store rugbrødsskiver svæve rundt i lokalet. Antallet af foredrag er flere gange skaaret ned. Nu har vi 8–9 foredrag om ugen, og vi kommer maaske ned paa 6. Tallet er ikke afgørende, men paa en skole, hvor eleverne meget af tiden er delt op i grupper, og hvor de bor spredt i elevhuse og hører til i mindre kammeratgrupper, maa der være samlende, fælles oplevelser. Noget afgørende maa være fælles for alle elever, og der ud over kan man saa paa mindre hold dyrke de specielle interesser. Den dag, foredraget er borte, er det ikke længere nogen højskole, men et institut for voksenundervisning.

Askov er paa mange maader den samme skole, som den altid har været. Det faar man et stærkt indtryk af ved at læse de to jubilæumsbøger. Bevares, der er sket mange ændringer i tidens løb, men de har ikke været videre radikale. Det er praktiske forhold, der har foranlediget dem. Mange elever kommer nu med eksamen, og saa er der fag, som ikke længere kan være obligatoriske, f eks regning. Og nye fag kommer til – med læreres interesse og med elevers trang.

Kun ét er ændret i skolens sigte, men det ligger langt tilbage: Tidligt i Askovs historie drømte man om, at skolen skulle være med til at bane vej for et nyt uddannelsessystem. Latinskolens monopol skulle brydes. Man skulle have folkeligt uddannede præster og lærere og gerne ogsaa alle øvrige embedsmænd. Med store syner begyndte man at have 2 og 3 aars elever. Askov forsynede i en periode USA's danske menigheder med mange præster, og frie skoler hentede lærere og forstandere paa Askov. Men drømmen om den folkelige kultur maatte opgives. Højskolefolk maatte til at sende deres børn til den sorte skole. Det blev ikke Askovs opgave at uddanne til stillinger i samfundet. Fra Askov gaar vejen videre til eksamensskoler eller tilbage til det vante erhverv.

Baade uddannelse og erhvervsliv specialiseres mere og mere. Men der er dog stadig mange og yderst alvorlige ting, som er fælles for os alle. Derfor er der stadig brug for skoler, hvor man kan give sig til til at tale og samtale om det menneskelige. Højskolen vil vel ikke bestaa til evig tid, men vi holder 100 aars jubilæum paa Askov med en ret stærk fornemmelse af, at der i dag er lige saa meget brug for denne skoleform, som da Ludvig Schrøder for 100 aar siden samlede sine første 42 elever ovre i det, vi nu kalder »Fengers Hus«. (Richard Andersen).

Og naar man saa har gennempløjet alt det foran anførte stof, rører sig (i en udenforstaaende) det drilagtige spørgsmaal: Kan man saa ogsaa kalde Askov for en **grundtvigsk** højskole i dag?

Litteratur om Askov, se ovf s 176.

ASKOV VALGMENIGHED

(Anerkendt ved kgl res 10. jan 1900).

38 familier fandt i febr 1899 sammen paa *la Cours* forsøgsmølle for at danne en fri menighed og bygge en valgmenighedskirke i Askov. De følte sig som en lille menighed, der var vokset frem med livets ret. De gamle Rødding-lærere, som i 1865 begyndte i Askov paa bar grund, følte det som et savn, at der ikke laa en kirke ved skolen. Naar *Ludvig Schrøder* i sin tid flyttede til Rødding, var det muligheden for et nært samarbejde med pastor *H. Svejstrup,* der drog ham. Og *Svejstrup* blev ved med at være Rødding- og Askovlærernes præst, baade i Skrave og i Vejen, til han døde 1893. En tid var der en sognepræst i Malt, som de gerne hørte, *Jørgen Nissen,* men dels var der ret langt til Malt kirke, dels kunne det knibe med pladsen. Nogle søgte ogsaa til pastor *Richter,* Vejen, og hver søndag blev der paa Askov højskole af en af de ældre lærere læst en prædiken, eller *Ludvig Schrøder* holdt en søndagstale (der foreligger et par samlinger af disse), hvor det opbyggelige og det historiske forenedes.

Der var ingen indfødte Malt-boere (bortset fra fru Appel), der straks gik i gang med valgmenigheden. Det var tilflyttere, lærere haandværkere o s v. En tilflyttet gaardejer skænkede kirkegrunden. Egentlig var *H. F. Feilberg* højskolens præst. Gn 6 aar havde han faaet sognepræsten i Malt til at overlade ham Malt kirke til en gudstjeneste om maaneden. Den kreds, som samledes til søndagsmøderne paa højskolen, savnede, at der ikke kunne holdes daab og altergang. Det kom til orde ved et møde paa højskolen april 1899, hvor forstander *Knud Petersen,* Skibelund, talte, og hvor pastor *Axel Helweg* blev præsenteret for kredsen, inden han sagde ja til at blive valgmenighedspræst her. Skibelund-folkene hørte til Rødding frimenighed, og de kunne tale med myndighed om forskellen paa et møde og en menighedstjeneste. – De gamle kunne vanskeligt klare den lange kirkevej. *Nutzhorn* sagde: »I maa bygge kirken, hvor I vil, bare I bygger den snart, saa vi gamle kan faa glæde af den«.

Askovfolkene var vidt forskellige og havde ikke altid saa let ved at enes, men der var en forunderlig løftning over denne første tid. Selv om bølgerne gik højt, kunne *la Cour,* der beskedent holdt sine egne ønsker tilbage, samle alle saa kønt til sidst ved en andagt. Statskonsulent *Fr. Hansen* († 1921), den stilfærdige, dygtige mand, der blev fmd for valgmgh, maatte ofte optræde som mægler. Men inden en maaned var gaaet, var man enstemmigt blevet enig om at opfordre *Axel Helweg* til at blive deres præst. *Schrøder* motiverede sin tilslutning med, at højskolen ikke ønskede en foredragsholder, men en *præst* med et klart kirkeligt budskab, som de unge kunne gaa hen og høre, saa der kunne falde søndagsglans over hele ugen.

Frivillighed og offerglæde prægede denne tid. Fra øst og vest tilbød man gratis kirkegrund, og udvalgsflertallet valgte en grund ved Skibelund-vejen, hvor kirken kunne hilse

de fremmede velkommen til Askov, andre ønskede en grund vest for højskolens have, men begge forslag blev stemt ned, og man valgte en grund nordøst for den store dam nær højskolen. Det var vist *Charlotte Schrøder* og *Ingeborg Appel* der først indsaa, at dette var den ideelle beliggenhed, her, hvor kirken kunne spejle sig i dammen over mod skolen. Det var ikke let at blive enige om en byggeplan; kirken blev mindre end oprindelig tænkt, men der blev ofret, givet tiende, kørt sten, H. F. Feilberg nedlagde grundstenen.

Da kirken blev indviet 28. jan 1900 af biskop *C. V. Gøtzsche,* maatte der skaffes plads til henved 1000 menn. (kirken havde 3–400 sd), *Helweg* talte om Jesu vandring paa søen, ved eftm.mødet talte *Schrøder* om Paulus i Athen: I en skoleby, i kulturens verden maa kirkeklokkeklangen ikke forstumme. *Karl Povlsen* brugte den katolske skik at bære lys til kirke som billede paa, at hvert menighedsmedlem har sit at bringe til fælles opbyggelse.

Kirkegaarden blev indviet juledag 1900, men allerede 5. juni var *Schrøders* unge, 18 aarige datter blevet jordet her paa sydsiden af kirken ud for deres kirkestol. Senere har man maattet anlægge en annekskirkegaard.

Der var festglans over den første tid, skønt udgifterne var en tung byrde. Her var det *menigheden,* ikke præsten, der holdt gudstjeneste. Enhver tjente med sin naadegave. *H. F. Feilberg* eller *la Cour* bad indgangsbønnen, *Nutzhorn* sang for med sin sprøde gammelmandsstemme, *Helweg* tjente ved alter, font og prædikestol, men overlod ofte ordet til *Feilberg* eller *Schrøder.* Forstander *Anders Nielsen* udførte stilfærdigt kirketjenerens gerning, og sm m sin hustru smykkede han med blomster. *Poul la Cour* var menighedens formand, derefter statskonsulent *Fr. Hansen,* hvis assistent, *N. J. Nielsen* (senere fmd for Herning valgmgh) og *Kr. Stenbæk* havde det utaknemmelige hverv at holde balance i regnskabet. Fruerne *Ingeborg Appel* og *Marie la Cour Petersen* var ogsaa i bestyrelsen. Desværre ophørte dette forbilledlige samvirke, thi efter *la Cours* død maatte præsten selv læse i kordøren, og *Nutzhorn* lagde op 1912. Præstefruen var organist, men jævnligt var højskolens folk prædikanter, f eks dr *Marius Kristensen* og *J. Th. Arnfred.* Pastor emer *Jul. Plesner* (se Vrensted–T), der tog ophold i Askov, var ogsaa jævnligt prædikant.

Medens andre valgmenigheder ofte har beholdt deres præst i mange aar, har Askov valgmenighed haft 6 præster i løbet af 60 aar.

Om pastor *Axel Helweg* (1900–14) se ndf.

Pastor *Jacob Trier* (1914–23) havde været højskolelærer i Ollerup og sp i Skibet. Han var yngre end *Helweg,* frisk og frigjort, ikke bange for at forenkle gudstjenesten. Han var omtrent jævnaldrende med det unge kuld af lærere, følte sig vist selv tynget af, at han ikke magtede at give de viderekomne, hvad de havde brug for, men des mere betød han for de unge. Hans konfirmander elskede ham, og de kom (ogsaa hans gamle konfirmander) til julegilde hos ham. Trier var musikalsk, ivrig Laubianer, af fin slægtskultur, og skønt meget forskellig fra Helweg kunne han paa flere maader fortsætte Helwegs linje. Han nøjedes med liturgisk gudstj juleaften og langfredag. Baade for ham og for Helweg var det utilfredsstillende, at de ikke ret kunne tiltale vintereleverne. Men sommerholdene gik det fint med. Den spanske syge var en alvorlig tid. Uforfærdet gik T til de syge unge mennesker (i højskolens sale), og særkalke blev indført. Triers vidnesbyrd samlede sig i dette: »Gud holder saa meget af mennesker« ... Saa blev der kaldt paa T fra Frederiks kirke, Kbhvn. Han og hans hustru var københavnere, og med stor tak tog menigheden afsked med det afholdte præstepar.

Der var stærkt tale om at vælge dr *Marius Kristensen* til præst, men da valgets time kom, var der i grunden ikke andre at stemme paa end højskolens tidligere lærer, *Sven Fenger,* skønt en af de kloge i kredsen sagde: »Fenger bliver tidligt gammel«. *Sven Fenger* (1923–32) havde været lærer i Nordens historie og i dansk samt sanglærer her paa Askov i 13 aar, man kendte ham, hans fortrin og fejl (først smilte man ad hans distraktion, senere viste det sig at være tegn paa en alvorlig hjernesygdom), var tryg ved ham. Nu havde han været valgmghpræst i Odder, hvor han havde hentet sine erfaringer. Man lyttede gerne til hans troværdige budskab (svigtende hukommelse kunne ofte være ham en stor vanskelighed).

Skat Rørdam-Clausen (1932–41) var barn af en valgmenighed, havde haft en god gerning som sp i det nærliggende Vejen. Han følte det som at komme hjem, da han blev indsat i Askov. Belært af de skuffelser i skolearbejdet, som de tre første præster havde lidt ved at være »fødte« Askovlærere, løste man nu dette baand. Men der blev alligevel gjort megen brug af præsten paa skolen, og da elevtallet forøgedes paa vinterskolen, tog man præsten til hjælp, især i dansk og engelsk. Rørdam-Clausen var en fin medhjælper og skuespiller ved Askov-lærernes ungdomsstævners opførelse af Ibsens eller Bjørnsons dramaer. Eleverne søgte kirken i større tal end før. Der var sorg, da han modtog kaldet til at blive valgmghpræst i Odense, hvor hans fader havde været præst.

Henrik Dons Christensen (1942–56) blev heller ikke knyttet fast som lærer til skolen, men hans fortrinlige lærerevner blev snart taget i brug (ogsaa regning). Han havde selv været elev paa skolen 1930–31, men han vægrede sig ved at blive præst her, ikke blot p gr a sin ungdom, men ogsaa fordi hans hustru led af en lammelse, som hindrede hende i at færdes frit. Han fik en god gerning her, blev meget afholdt. Og 1956 blev han valgt til biskop i Ribe.

Pastor *H. Skov* har været præst her siden 1956.

Mange har ydet en stilfærdig tjeneste i menigheden foruden de foran nævnte. Skrædder *Eskil Skov* (»Askovs lykkeligste mand i sine nøjsomme kaar), sønderjyde, frydede sig ved at hejse kirkens flag hver helligdag, – han var ringer og nynnede salmer, mens han ringede. *Hans Nielsen Grøndal* passer kirkegaarden. Den tidligere Askov-lærerinde, *Olga Kaae,* blev udsendt som skolemissionær til Indien.

Santalmissionskærligheden blev genoplivet af fru *Margrethe Konstantin-Hansen* og hendes datter *Signe Kampp*, gift med santalmissionær H. P. Kampp. Gn pastor *Trier* har sykredsen støttet fattige børn i Frederiks sogn, Kbhvn. Skandinavisk sømandsmiss i Calcutta har haft trofaste venner her *(Nutzhorn, Jenny la Cour, And. Nielsen,* fru *Trier)*.

Præsten og lærerne bruges videnom som foredragsholdere eller prædikanter.

Menigheden har c 250 medl, især fra Malt og Vejen. Fmd fhv forsøgsleder *Karsten Iversen*. Se iøv s 173.

Askov valgmenighedskirke (indv 28. jan 1900) arkitekt: Rolf Schroeder, er opført af røde mursten, bestaar af et treskibet langhus, hvis sideskibe er skilt fra midtskibet ved en række piller, kor med apsis, taarn med firesidet spir over midtskibets nordvesthjørne. Fladt loft. Altret er dekoreret af C. Schrøder med egetræskors med straaleglorie, granitfont. Svært alterbord og muret prædikestol fra 1939, den sidste med markante evangelistsymboler (H. G. Skovgaard). 350 sd. Orgel.

(Højskolebl 1899, sp 1993).

Valgmenighedspræst

1. 10. jan 1900–6. aug 14 (sp Onsbjerg 26. aug 95): **Axel Heinrich Saxtorph Helweg,** * 4. nov 53 Odense. Forældre: Stadslæge Heinrich Christian H og Jacobine Sophie Saxtorph. Stud Odense 72, c 79^1 (h_1), kkp Hvirring–H. 16. nov 79, sp Velling 27. sept 83, † 6 aug 14. ~ 16. dec 79 Johanne Francisca Talitha Hostrup Spur, * 7. maj 54 Holbæk, † 27. sept 37. Faderen: Sp Hobro–S, † 68, se der. – Farbrødre: Helweg, Odense og Købelev. Datter ~ højskoleforst J. Th. Arnfred, Askov. Fætter: Idestrup. Stamt 43. Hustrus broder: Lyderslev–F. Morbroder: J. C. Hostrup, Hillerød–NH. Stamt 29.

Pastor H havde været en førende gr præst i Velling (se der) og paa Samsø (se Onsbjerg), efter at have været kapellan hos den betydelige gr pastor *K. D. Konradsen,* Hvirring. Fra det lille Velling rejste han og holdt foredrag over hele Vestjylland. Paa Samsø stillede hans egne sognebørn sig i begyndelsen noget afvisende, medens gr folk fra hele øen søgte til Onsbjerg, senere blev hans egne sognebørn ogsaa kirkegængere hos ham, og de holdt stærkt paa ham. Derfor betænkte han sig 3 maaneder, før han sagde ja til Askov. Det var ikke saa lette kaar, han gik ind til i Askov. De store aander paa højskolen kunne jo nok selv. Men de havde ønsket ham som præst, og netop som præst. Han var en redelig forkynder, men som flere af de kunstnerisk og poetisk begavede præster var han bange for at bruge disse evner paa prædikestolen. Derfor havde han ondt ved at slaa igennem som prædikant her. *Feilberg* og *Hjortkjær* var lettere at følge. Og dog virkede han stærkt som præst, varmt og inderligt forkyndte han. Han var af en slægt med fin kultur. Lægesøn fra Odense, og hos hans farbroder, *Ludvig Helveg* ved Odense hospitalskirke, aabnedes hans syn for krd, og for hvor rigt livet kan leves i en fri kreds. Han havde ikke oplevet noget stærkt religiøst gennembrud, men var vokset op i sin daabspagt, og skønt han var student i Brandesianismens blomstrings tid, blev hans barnetro aldrig for alvor rokket. Hans udmærkede hustru, Talitha, var ham helt jævnbyrdig. Hun havde sin store andel i den stilfulde hygge, der prægede præstehjemmet.

H følte det som et personligt tab, da hans nære ven, *Poul la Cour,* brat døde 1908. Han overvejede nu, om han skulle blive i Askov, men under et længere sygeleje fik han saa mange beviser paa menighedens taknemmelighed, at han blev. Nogen stærk mand havde han aldrig været. Juli 1914 blev han opereret for blindtarmsbetændelse, og kort efter døde han. Hans enke købte hus i Askov, hendes eneste datter, Karen, var jo gift med J. Th. Arnfred. Fru H blev gammel i Askov og bidrog smukt til at holde menighedens traditioner fra de første aar i live.

(De gr fri- og valgm, 1944, s 286 og her VIII 595 f). (Carl Moes bedømmelse af Helveg, se her s 230).

2. 19. nov 1914–27. febr 23 (sp Skibet 1. marts 11): **J. S. Trier,** fl t rkp Frederiks k, Kbhvn, se sp der.

3. 18. april 1923–4. aug 32 (valgmpræst Odder 26. maj 13): **Sven Petersen Fenger,** * 30. maj 74 Aarhus. Forældre: Professor, skolebestyrer Peter B. F, og Jessine Dorph Petersen. Stud Aarhus 93, c 00^1 (1), højskolel, Askov 00, afsk 4. aug 32, † 27. marts 34. ~ 4. sept 07 Ida Hansen, * 19. nov 82 Torsager, † 27. marts 63. Faderen: Provst Torsager–B, † 17, se der. – Sønner: Kkp Grundtvigs k, rkp Skjern.

BM Aarhus museums kunstafd 20—23.

Udg 10—11: Hjælpebog i Nordens historie I—II, 19: Religionshistoriske tekster i dsk oversættelse, art i Dansk udsyn, Højskolebl.
Oversat 28: Chakkarai: Jesus the Avatar.

Det var ikke som en ny mand, pastor F kom til Askov. Han var af den kendte præste- og lægeslægt, en højt begavet mand, havde levet med i menighedens første rige aar som lærer ved højskolen, og med glæde lyttede man til hans troværdige, personligt prægede forkyndelse. Han var flittig til at besøge de gamle og syge. Selv var han ikke stærk (se foran), og i sommeren 1931 blev det klart for ham, at han maatte holde op. Svigtende hukommelse (distraktion) og en alvorlig hjernesygdom slog ham ned.

Højskolebl 1934, s 201—205, Menighedsbl 1934, s 243.

En søn skriver: Far havde sit barndomshjem i Aarhus, hvor farfar havde grundlagt en realskole, da han efter sin teol embedseks ikke ønskede at blive præst. Farfar brød dog ingenlunde med krd. Han fjernede sig ganske vist fra det gr livssyn, han var blevet opdraget i, men stillede sig nær kirkel centrum. Han var først og fremmest skolemand, nidkær og viljestærk, en smule kølig baade over for sine medarbejdere og eleverne, men han havde ogsaa følsomme strenge i sit sind og kunne vise baade hjertelighed og humor. Han var en ivrig forsvarsven og en stor naturelsker, hvad der rent praktisk gav sig udslag i, at han som medl af Aarhus Byraad var virksom for at gøre byens nærmeste omegn til »grønne omraader«. Hans hustru var et følsomt og fint tænkende menneske, i sine yngre dage af stor skønhed (hun sad model for *A. Dorph* som »Maria« paa den kendte altertavle i Skt Stefans k i Kbhvn). Hun var var godsejerdatter fra Barfredshøj nær Høje Taastrup og kom

tidl under religiøs paavirkning af præsten *J. F. Fenger,* hvis søn hun senere ægtede.

Som student (1893) dyrkede far sin musik, klaverspil og sang, havde sin gang i Studenterforen og blev medl af Akad Skyttekorps, men det varede ikke længe, før teologien optog ham. Med sine nære venner: *Joh. Balslev* (senere Sorø) og de senere professorer *Vald. Ammundsen* og *Chr. Glarbo* diskuterede han de kr livsspørgsmaal og blev stærkt engageret deri. Venskabet med de tre, spændingsfyldt som det undertiden var, holdt livet ud. Besøg paa Marielyst højskole (forst *C. Groves* hustru var fars faster) gav ham vel indblik i højskolens liv, men det blev nok i hans senere studentertid venskabet med *H. Axelsen-Drejer,* som gav ham interesse for det gr livssyn. Nogle udenlandsrejser, som han foretog alene eller sammen med Axelsen D ell med svogeren Einar Lund (senere forst Femmers kvindesem) skærpede hans sans for Europas kulturværdier (Tyskland og Italien), senere var det navnlig frikirkernes liv og forhold i England, Sverige og Holland, der optog ham.

Formidlerske for forbindelsen m Askov højskole blev fru *Charlotte Schrøder,* med hvem han langt ude var beslægtet. Hans fag paa skolen blev først dansk, svensk og engelsk, senere Nordens historie og sang og som nyt fag: religionshistorie. Sin hustru fandt han i elevflokken paa Askov 1905–06, *Ida Hansen,* provstedatter fra Torsager, de blev gift i 1907 og flyttede ind paa det nybyggede »Rolighed«. – I 1913 kom opfordringen til at blive valgmghpr i Odder, da *Vilh. Malling* var død. Far sagde ja, og han og mor flyttede til præsteboligen paa »Kirkebakken« i Odder, hvor vi drenge, efterhaanden 5, voksede op. Det var en temmelig krævende præstegerning i Odder: foruden de ugentl gudstjenester i kirken mange sygebesøg og besøg hos gamle rundt i hjemmene, paa sygehuset og paa kancelliraad Andersens stiftelse, vikartimer paa Odder højskole, i friskolen og paa den private realskole. *Vilh. Malling* havde foruden valgmenigheden i Odder haft forskell kredse i omegnen, hvor han regelmæss havde holdt gudstj, disse kredse benyttede nu far som deres præst. I den 1. verdenskrigs aar blev det hyppigt til strabadserende ture i aaben hestevogn ell i uopvarmede tog i al slags vejr, hvad der i forb med et haardt angreb af »den spanske syge« bidrog til at nedbryde fars helbred. Til præstegerningen kom en omfattende foredragsvirksomhed, der var begyndt i Askov og stadig blev fortsat. Af betydn blev især forbindelsen m *Niels Dael,* der knyttede far til Liselund som lærer paa de aarl vinterkursus. Her lærte han prof *Vilh. Grønbech* at kende, denne opfordrede far til at udgive en saml »Religionshistoriske texter i dansk oversættelse« og satte ham i forb m specialister, der kunne oversætte de af far udvalgte tekster til dansk. Bogen udkom 1919 og er optrykt flere gange (4. oplag 1963).

Trods sit mangeartede virke kunne far finde tid til at tage sig af os drenge. Han sang og spillede med os, opmuntrede os til friluftsliv og sport og tog os med paa ture rundt i den skønne omegn tilfods eller paa cykle. Han var en ypperlig oplæser. Om aftenen, naar han ikke var optaget af andet arb, samledes hele familien i hans stue, og saa gik det løs: Ingemann, sagaer, Holberg, Hostrup, Shakespeare og Dickens. Vi elskede at høre ham læse »med lyde«, d v s med skiftende stemmeføring efter rollernes art. Han kunne undertiden have en temmel grov spøg for med os og kunne en mørk vinteraften sige: »Jeg skal bruge min alterbog. Stik lige over i kirken og hent den til mig!« Saa maatte man jo afsted, hvor nødig man ville, og det gøs i een, naar man stod alene i den mørke kirke. Men far lo, naar man kom tilbage, han sagde, at den slags ture modvirkede overtro! – *Mor* hører med i billedet af far. Det var hende, der styrede hus og børn; det var hende, der stod for økonomien – og hende, der mindede far om hans aftaler! Med sin hjertevarme og ynde gik hun lige ind i valgmenighedsfolkenes hjerter; med takt og finfølelse jævnede hun mange vanskeligheder præst og menighed imellem, naboer imellem. Og med stor aandelig styrke bar hun personlige sorger, bl a en søsters alt for tidlige død. For mange i menigheden blev hun ikke blot præstekone, men ogsaa sjælesørger.

Det kom som en stor og alt andet end glædelig overraskelse for os drenge, at far i 1923 sagde ja til en opfordring om at vende tilbage til Askov, denne gang som valgmghpr efter *Trier,* der var flyttet til Khvn. Odder elskede vi jo, Askov huskede vi ikke. For far har det givetvis spillet en rolle i hans overvejelser, at han igen kunne blive knyttet til Askov højskole som lærer (dansk og religionshistorie) og mødes med gamle venner blandt lærerne og egnens folk. Vi flyttede ind i den hyggelige præstebolig i Askov, om vinteren var der »elevhusholdning«, d v s vi havde 5 kvindelige elever boende paa kost, senere steg tallet til 8. Det hjalp paa den daglige økonomi og var meget fornøjeligt for baade mor og far, der næsten kunne betragte de unge piger som deres egne døtre. Vi store drenge var hjemmefra, paa skole ell i praktisk arb, og var kun hjemme i ferierne, saa der var plads nok. Men tiden var blevet en anden, og far var blevet forandret. Kræfterne, spc hukommelsen, var blevet ringere. Højskolegerningen traadte efterhaanden i baggrunden, kræfterne blev samlet om præstegerningen, hvor han stadig kunne yde sit bedste, i alt fald til c 1930. Hans forkyndelse var jeg glad for. Han prædikede klart, men stilfærdigt, dybt personligt. Om kirkebesøget skrev han gerne i sin dagbog: »well attended«. Og *det* varede hans livsgerning ud. *Peter Fenger.*

Forstander *J. Th. Arnfred* udtalte ved afsløring af en mindesten:

»*Sven Fenger* hørte Askov til, han kom her i sin ungdom straks, da livsgerningen skulle begynde. Han blev grebet af livet paa den danske højskole og fandt sin plads i menigheden i denne kirke. Han talte til de unge og færdedes blandt dem og virkede ud fra det, han var rodfæstet i gammel dansk kultur med – en rig slægtsarv og et aabent sind. Saadan var hans færd, at da han rejste, kunne hans ven og arbejdsfælle vidne: Sandelig: En israelit i hvem der ikke er svig.

Saa drog Sven Fenger ud i en fri kreds og

bar det gamle budskab frem, saadan som lyset fra det høje spejlede sig i hans sind – enkelt og barnligt – med sans for poesi, med vaagent øje for naturens skønhed og ubetinget tillid til sine medmennesker, og gode venner samledes om ham i hjemmet paa Kirkebakken.

Saa kom der atter bud fra Askov, og Sven Fenger sagde ja med forventning og stor glæde og blev modtaget som gammel ven. Meget var anderledes, verdenskrigen laa imellem. Ungdommen var en anden, stedets og tidens tempo et andet, men i kirke og menighed følte han sig hjemme og her færdedes han saa stilfærdigt og kønt, som en tjener bør det i sin Herres hus.

Det var godt og hjemligt at komme i denne kirke, hvor prædikestolen aldrig skyggede for altret, og hvor der lød en troværdig tale værd at modtage. Selv da legemlige og sjælelige kræfter svigtede for Sven Fenger, var det godt at komme i kirke, fordi det vidnesbyrd, vi alle længes efter og trænger til, bestandig slog igennem – dette, at det vi samles om er en virkelighed.

Denne kirke har staaet i kun een menneskealder, men det er den fjerde præst, der nu gaar fra borde, og to af præsterne har deres grav her paa denne kirkegaard, der allerede rummer saa mange grave og saa mange sten, der taler. Fra Axel Helwegs gravsten lyder det: Et menneske er kun, hvad han er for Gud. Og nu rejser vi, Sven Fengers venner, i dag en sten paa *hans* grav. Den er enkel, stilfærdig, men ægte som manden selv. Maatte den staa med fred, medens slægter kommer og gaar og bevare hans minde.

Gode og varme minder lever i vore sind, som kender ham og holdt af ham, men stenen, som staar her paa vor kirkevej, skal vidne stilfærdig som han, det, som bestandig er det gode budskab.

Gud os gav, før vi det vidste,
Livet, vi skal aldrig miste. – –«

Andetsteds skriver *J. Th. Arnfred:*

»Da Jacob Appel var kultusminister i aarene 1910–13, var det Sven Fengers historiske foredrag for den samlede skole, der var det tyngdepunkt, som ikke maa savnes i en højskoles arbejde. Samtidig var hjemmet paa »Rolighed« det naturlige midtpunkt i lærerkredsen, hvor man frit gik ind og ud. Trængte man til at tale med en lidt ældre og forstaaende ven, gik man ikke forgæves til Sven Fenger, hvis takt og loyalitet aldrig svigtede.

Med sin slægtskultur, sit noble væsen og sin aldrig svigtende redelighed hørte Sven Fenger til de mennesker, der virker lige saa meget ved det, de er, som ved det, de kan. Men i øvrigt var han en dygtig lærer med videnskabelige anlæg. Han indførte et nyt fag i højskolens undervisning: »Religionshistorien« og gjorde det saa grundigt, at han fortsatte arbejdet som valgmghp i Odder, studerede Sanskrit og udgav religionshistoriske tekster«.

I jubilæumsbogen »*Askov Højskole 1865–1915*« skriver højskoleforstander *Hans Lund* (s 264 ff):

Sommeren 1900 (efter *Begtrups* og *Moltesens* fratræden) blev det aftalt, at cand teol *H. Axelsen Drejer* skulle tiltræde en lærerstilling til efteraaret. Samtidig søgte *Schrøder* en lærer til sine og andre læreres børn, og her meldte sig en anden ung teologisk kandidat, *Sven Fenger*. Det ordnedes nu saaledes, at de to nybegyndere delte arbejdet med børnene og paa skolen imellem sig, og F kom saaledes, uden at det havde været hans hensigt, ind i højskolearbejdet. Efter at de den første vinter væsentligt havde været sproglærere, voksede deres arbejdsomraade hurtigt. Der var haardt brug for dem. Det var de to daglige foredrag for den samlede skole – »de store foredrag« – der stillede de største krav. Her havde den historiske undervisning ligget i hænderne paa *Schrøder* og *Nutzhorn* gennem de mange aar, men nogle aar i 1890'erne havde *Begtrup* og *Moltesen* haft deres plads ved siden af dem. Nu var de begge borte, og alderen mærkedes hos de to gamle. Mindst hos *Schrøder* – men ret stærkt hos *Nutzhorn*. Allerede vinteren 1900–01 indskrænkedes hans foredrag, og fra 1904 trak han sig helt ud af undervisningen, undtagen i sang. – *Fenger* overtog nu foredragene i Nordens historie, og Axelsen Drejer fik overladt en del af verdenshistorien, og de samtaletimer, som de gamle lærere før havde haft i historie, afgav de fra 1902 til de unge. – F tilhørte en gl kulturslægt, af hvilken der var udgaaet mange præster og læger, og han var mærket af denne arv. Mere vist end nogen tidligere eller samtidig Askov-lærer havde han et aabent sind over for skønhedens verden, og han havde en sikker smag. Lejlighedsvis kunne han holde kunsthistoriske foredrag, og han blev *Nutzhorn* en god støtte ved sangundervisningen. Uden særlige forkundskaber erhvervede han sig med aarene en solid viden i Nordens historie, og med en sikker følelse for, hvad eleverne havde interesse i og brug for, kom han med aarene til at give en undervisning, der blev meget værdsat. Der var i hans taler en poesiens understrøm, og det kunne føles, som slægterne talte igennem ham. Uden selv at være produktiv havde han sans for videnskabeligt arbejde, og han fandt efterhaanden et omraade, hvor han kunne yde en selvstændig indsats. Det var religionshistorien, der netop i disse aar begyndte at vække interesse herhjemme, og som allerede havde sin dyrker paa Askov i *H. F. Feilberg*. Fra 1909 begyndte F at undervise ældre hold i faget. Mod de forbehold, der fandtes i kirkelige kredse mod denne nye videnskab, har han værget sig i en beretning om religionskongressen i Oxford i 1908 (trykt i Askov Lærlinger 1909). Senere som præst fortsatte han sine studier og udgav en samling religionshistoriske tekster.

Han indtog paa flere maader en særstilling blandt lærerne. Paa en tid, hvor de og mange elever var stærkt optaget af tidens politiske gæring og efterhaanden ogsaa af sociale problemer, var han ganske uberørt af denne uro. Han tog ikke afstand derfra, men levede blot uden for alt dette. Det isolerede ham dog ikke, og hans elskelige væsen gjorde ham meget afholdt, og man bar over med den distraktion, som allerede tidligt kom til at præge ham. –

Begravelsen er udførligt refereret i Folkebladet 4. april 34 (taler bl a af pastor Skat Rørdam Clausen, Peter Fenger, forstander J. Th. Arnfred, Aage Møller m fl).
Se iøvrigt »Dansk Udsyn«, 16. aargang, 1. hefte s 16—19 af Even Marstrand: »Askov i Overgangstiden«, Kolding 1936. Højskolebladet 6. april, 13. april 1934 (Marius Kristensen), om mindestensafsløringen 21. sept 34.

4. 4. aug 1932–1. sept 41 (sp Vejen–L 10. maj 29): **Skat Rørdam-Clausen,** fl t valgmgh, Odense, se der.

5. 1. juni 1942–14. dec 56 (sp Henne–L 8. marts 38): **H. Dons Christensen,** fl t biskop, Ribe, se der.

6. 12. sept 1957 (sp Svenstrup, Als 16. juni 50): **Helge Skov,*** 19. dec 21 Kg Lyngby. Forældre: Højskoleforstander Olaf S, Køng, Fyn, og Margrethe Hansen. Stud Odense 42, c 48^2 (l–112), højskolel Køng 45. ~ Karen Kirstine Rasmussen, * Kerte. Forældre: Husmd Johannes R og Karen

(Timelærer Danebod Højskole 51—57. Medl Kirkeministeriets Strukturkommission 65.

Litt foruden ovennævnte: Fr. Schrøder: Askov valgmgh 1899—1924, 1924. De grundtvigske fri- og valgmenigheder, 1944, s 280—92, Holger Begtrup: Dansk mghliv i gr kredse I—V omtaler faktisk ikke Askov. Udførlig bibliografi om Askov i C. Heilskovs Provinsbibliografi, 1920, s 339 f, Højskolebl 1945, s 51 f, Dansk udsyn, Askov lærlinge. Fra Ribe amt 1942, s 535 f. Karen Helweg Arnfred: Fra A valgmenigheds første tid, Højskolebl 1950, 226 f.

Om Malt-F: J. Nissen: M sogn i vore oldeforældres tid, Aarb f dansk kulturhist 1893, s 126 f, N. J. Termansen, smst, 1891, s 84 f, Fra Ribe a 1911—12, s 694 f, J. Byriel: Minder fra Folding i krigen 1848—50, Fra Ribe a 1911—14, s 378 f, Brev fra en rejsende til Foldingbro og Ribe, Nyeste skilderie af Kbhvn, 1827, s 1374 f, 1384 f, Kolding og omegns landboforening 1862—1912, 1912, Askov og omegn, 1906 Astrup og Grauslund: Turistvejledning om Askov, Skibelund, Vejen, 1925. Henrik Larsen og Søren Alkærsig: Askov i Malt herred, 1934. J. Nissen: M sogn i gl dage, O. Nielsen: Malt herr, s 22 f.

VEJEN—LÆBORG

Vejen sogn, 2371 ha, gl grænsesogn (grænser til Skodborg s) med Kongeaaen som sydgrænse, mod nord den store Vejen mose, hvor Holsted aa udspringer. Frugtbart bakkeø-terræn mod nord og vest, desuden ufrugtbar sandjord, f eks i den lavning, hvor Vejen by ligger. Næsten ingen skov. En stor del af sognet optages af handels- og industribyen *Vejen* (7313 indb 1966 med det indlemmede Læborg) med Bakkelyskolen fra 1891 (senere udvidet), Østerbyskolen fra 1964, begge kommuneskoler med realafdeling, købstadordnet skolevæsen, den gamle byskole er fra 1964 hjælpeskole, Bloksborg hjemskole (opr af F. L. Smith og Co, med 24 pl for unge piger), handelsskole, bibliotek (23000 bd), fra 1939, musæum, mh fra 1895, politist, redningskorps station, alderdomshjem fra 1954 (52 pl), børnehjemmet Breidablik (25 pl), lystanlæg, friluftsscene, friluftssvømmebad, sportsplads, hoteller, banker, apotek, dagbladsfilialer, Vejen Folkeblad, store industrier, margarinefabrikken Alfa (anlagt 1897 af fabr Johs. Lauridsen, 125 ansatte), Phønix fabrik for tagpap og vejmaterialer, opr 1907, jernstøberi, barnevognsfabrik, flere store møbelfabrikker, plasticfabrik, mange snedkere, stor møbeleksport, rutebilst, FDB's centrallager for Syd- og Sønderjylland (opr 1963). Vejen-hallen fra 1950 med sportspladsen. – Vejen by er en typisk dobbeltby, opvokset om 2 bykerner. Den ældste, nordlige del ved kirken ved hovedlandevejen, den nyere del er vokset op ved jernbanestationen (fra 1874), 1,5 km syd for kirken. Bydelene er nu vokset sammen. Helt købstadsmæssigt bebygget, kun enkelte gaarde ses endnu mod nord. Byen er i stærk vækst, ligger i et godt opland med ret store afstande til de nærmeste købstæder og er et vigtigt centrum for økonomisk virksomhed. Der er ogsaa husholdningsskole, og Askov højskole (2,5 km herfra) har ogsaa præget.

Indtil 1874 var Vejen et alm landsogn. Det et faktisk nationalbankdir *Johs. Lauridsen,* som grundlagde byen. Gaarden Grønvang blev udflyttet fra Vejen 1840. Her fødtes Johs. L 1874. Han overtog gaarden efter sin fader, de fleste industrier og handelsvirksomheder i Vejen stiftedes paa hans initiativ. Han døde 1920, sønnen *O. Vang Lauridsen* drev Grønvang til sin død 1956, nu ejes den af hans søn, dir *J. Vang Lauridsen.* Kong Frederik VIII overnattede paa Grønvang paa sin rejse i Jylland 1908. Der er en mindesten med bronzebuste (N. Hansen Jacobsen) over nationalbankdir Johs. Lauridsen paa banegaardspladsen. Vejen er en af landets stærkest voksende kommuner.

Oldtidsminder: 3 høje, den ene i V by, 83 høje er sløjfet, næsten alle i sydsognet, nær Kongeaaen. Mindre bopladser fra Gudenaakulturen. —

Skodborghus ved Kongeaaen, var i middelald et kgl slot, som benyttedes af kongen som raststed. Borgen laa ved den vigtige vejforbindelse sydpaa. Her var en vigtig grænsefæstning. Voldstedet kan nu kun skimtes. 1696 omtales slottet som meget brøstfældigt. Endnu 1790 laa borg og ladegaard paa hver sin voldbanke, men alt er sløjfet ved senere vejanlæg. En mindesten rejst ved vejen. Jorderne er udstykket. (P. Eliassen: Hist strejftog i Kolding og omegn, 1923, 275 f, Sdj maanedsskr, 1942, 73 f (ved K. la Cour Pedersen).

En helligkilde, Sct Algers kilde besøgtes til omkr 1850 (Schmidt, 155). Mønter fra omkr 1150 fundet i mosen.

Mindesten paa indhegnet plads i V by for Fr. VII, ved Vejenskov en mindesten for to frihedskæmpere, som blev skudt af tyskerne 1945 ved Skodborghus. En gl grænsesten er rejst som genforeningsmonument.

Den gl pgd (fredet kl B) er et fint, trefløjet, hvidkalket anlæg med fritliggende, toetages stuehus. Da den ny pgd blev opført 1955, blev den gl pgd plasticfabrik.

Vejen museum, opf 1924, bestaar af en større midterhal med billedhuggerarbejder og sidesal med malerier, opført af Kunstforeningen for V og omegn. 1938 udvidedes museet med en kuppelsal, billedhuggeren **N. Hansen Jacobsens** værker, større skulpturer, ses her i original eller kopi. Salen flyttedes hertil fra Skibelund, hvor den 1913 var opført som atelier for Hansen Jacobsen. Foran museet er en plads med springvand, med kopi af Hansen Jacobsens: Trolden, som vejrede menneskekød.

Læborg sogn, 3251 ha, er bakket i midten, sandmuldet jord, Fru Mettes bjerg 91 m. Mod øst lavt, sandet terræn med Drostrup aadal. Heden er borte, men en del plantage. – Byerne L med centralskole fra 1955, bibl, sportspl, Gammelby og Nyby med fh fra 1914, bebyg-

gelserne Drostrup, Keldbjerg. Hg Hundsbæk (114 ha) var oprind en større gaard, men siden c 1850 er store arealer frasolgt. – L var selvstændig kommune 1909–66.

Oldtidsminder: Dyssekammer ved Gammelby med mindesten for N. J. Termansen. 10 høje bevaret, 115 er sløjfet. Anselig runesten ved kirkegaarden. Ved kirkegaardens sydside har der været en helligkilde (Schmidt, 155).
Hærvejen gik gn L sogn (Vald. Andersen: Hærvejssognet Læborg, 1961).

Af den ældre præstehistorie

Hovedkilder til Vejens historie er Søren Alkærsig: V. sogn i Malt herr, I–III, 1936–44, og pastor J. Richters afh om V–L's ældre præstehistorie i Ribe aarb 1909, 118–35, og samme: Af Vejens fortid.

Peder Larsen (Laugesen) Riber, der var sp til Læborg, Vejen og Bække, skal have været den første luth sp. Han havde været biskop *Iver Munks* official. *Søren Pedersen Strue* († 1628, ældgammel), provst *Chr. Hansen Stenderup* (1629–55) blev 1635 sm m sp i Malt og Brørup fritaget for skat, da de p g a krigen var kommet i armod (de »boede ved alfarvej, deres svin var meget ringe«). *Gregers Christensen Gjødstrup (*1655–76), *Anders* Stephensen Brandt (1676–99) omtales som en forarmet guldmager, der ideligt laborerede i et lidet hus vest for pgd. Var dygtig til at mane. Pgd. brændte 1691 (III, 493). *Jacob Bendtsen (1699–1719) af Jerne–S,* fik anselige midler med sin 2. hustru, men hun var drikfældig og døde som fattiglem i en rendesten i Ribe. Pgd delv brændt 1700, Epitafium. *Niels Olufsen Bützow* (1720–62) blev provst 38, var »en fortræffelig mand, men svag, idet han 3–4 aar efter sit komme hertil blev rørt i højre side, maatte spise og skrive med venstre haand. Prædikestolen i L faldt engang ned med ham. Brorson skriver 1750: B forestillede smukt af evg (Jh 16, 5 f) den helligaands straffeembede. Ungd svarede tildels skikkeligt, men nogle var kun maadelige. – 1757: B forestillede smukt gudfrygtighedens rette art og herlige frugt (1. Tim 4, 7–8). Degnen *Terman Mortensen* informerer hele sognets ungdom, og fik baade han og skoleholderen i Læborg vidnesbyrd om ustraffelig vandring og flittig skolearbejde. Ungd svarede overalt upaaklageligt. (Vis 58 og 114). *Hans Clemensen Fog* (1759–71) af Hviding, Brorson 1763: F holdt en bevægelig prædiken om Guds ords kraft i de troende (Jh 6,68). Degnene haver godt skudsmaal. Sp har foreslaaet, at der holdes skole i hver by (om vinteren var det vanskeligt for børnene at komme til fælles undervisning i hovedbyen). (Vis 163). *Joachim Haar* (1771–1812) blev provst 87, forligelseskommissær 96, gift med formandens enke, han omtales som »from og dygtig«. *Henrik Bruun* (1812–21) var ejegod, gav sin sidste skilling til de fattige. Selv var han fattig og ulykkelig, i det mindste i sit første ægteskab. Han havde været sp paa Mandø og udgav 1816 en beskrivelse af øen. *Niels Sommer Bergenhammer* (1821–26) af Ørting–F, havde været sp i Veerst–B. Han skildres som brav. F. Elle Jensen har fortalt om præsteskiftet 1821 i Ribe aarb 1954, 375 f. – J. O. Bøving (1826–42 flyttede til Egtved–Ø, se der.

Tiden efter 1849

Vejen–Læborg har ligesom flere andre sogne paa egnen gennemgaaet en enestaaende udvikling i løbet af de sidste 100 aar. Vejen sogn præges nu helt af den store stationsby. Baade materielt, teknisk og aandeligt er alt forandret. Der var omkr 1849 ikke meget aandeligt liv, mest i Læborg, hvor der var enkelte gammeldags fromme, og hvor *P. Larsen–Skræppenborg* holdt møder og havde vakt saa megen interesse, at enkelte herfra f eks var med til det store møde paa Skamlingsbanken 1844.

Pastor *Philip Chr. Fuglede* (1842–56) hjalp N. J. Termansen med bøger, han var en dygtig og praktisk mand, se ndf. Han var folketingsmd her.

Pastor *S. C. V. Hansen* (1856–70) var ven med »Budstikke-Bojsen« i Stege, han huskes som en fornem præst, der levede noget tilbagetrukket, (se her II, 658) men han deltog dog en del i de økonomiske og folkelige bevægelser, som opstod i disse aar. Gdjr *Peder Lauridsen,* Vejen, *(Skræppenborgs* ven) var grundtvigsk vakt, og det var ham og hans ugifte broder, *Hans Jokum,* der gav *Ludvig Schrøder* anvisning paa at bygge højskole paa en nedlagt gaard i Askov. 1853 overtog *N. J. Termansen* sine plejeforældres gaard i Læborg, og han fik stor aandelig og praktisk indflydelse i sognene her (se ndf).

Pastor *Hans Sveistrup* (1870–93) er den betydeligste præst, der virkede her i 19. aarh (se ndf). Det stærke grundtvigske livsrøre, som vaktes ved ham i Rødding–Skrave (inden han 1867 forlod Sønderjylland, fordi han ikke ville aflægge tysk ed), kom ogsaa til at præge Vejen–Læborg. Han var dybt grebet af det grundtvigske og forkyndte dansk kristendom saa jævnt og gribende, at det mindedes længe efter med betagelse. Han var ven med *Skræppenborg,* og dette venskab betød meget for den vækkelse, *Skræppenborg* stod i spidsen for, saa den ikke gled ud i usundhed og sektvæsen. Sveistrup var Askovlærernes særligt foretrukne præst, og folk fra Askov var med til at fylde kirken her. Der er kun 2–3 km fra Vejen til Askov, venskabet med Schrøder betød meget for ham. Men der var ogsaa her i sognene flere, som var med til at bære arbejdet, især *Peder Lauridsens* slægt i Vejen, *Termansen* i Gammelby og *Chr. Madsen* smst (Begtrup: Mghliv i gr kr, IV, 50). Fra Gesten og Røj søgte man ogsaa til Vejen kirke i disse aar, der betegnes som en aandelig blomstringstid. Der blev vakt hørelyst, som har holdt sig til vore dage.

Pastor *J. C. L. Richter* (1893–1928, se ndf) fortsatte paa god maade Sveistrups arbejde. Han fyldte præstegaarden med bøger, var stærkt historisk interesseret. Den store kirkelige begivenhed var indvielsen af den ny kirke i Vejen 1896. *Ludvig Schrøders* ældste søn var gift med fru Richters søster, og der var nær forbindelse med Askov. Menighedslivet var grundtvigsk præget. Men sidst i 80'erne begyndte *Indre Mission* et arbejde, og 1895 blev der bygget mh, indviet 17. sept 95 af *Vilh. Beck.* Fmd for byggeudvalg og mh var bogholder *Chr. Andersen.*

I over 30 aar var indremiss *N. Thuesen Nielsen* leder af arbejdet i godt samarbejde med

præsterne. De bitre retningsskel har man ikke mærket. Man anerkender hinanden fra begge sider.

Vejen by voksede meget i disse aar, blev faktisk helt omkalfatret. Det var især blandt tilflytterne, haandværkere og arbejdere IM fik sine tilhængere. I Læborg er der bygget 2 fh, hvor der blev holdt foredrag og gymnastik.

Pastor *Skat Rørdam-Clausen* (1929–32) blev valgmghp i Askov. Han var ogsaa en betydelig grundtvigsk præst, men naaede ikke at sætte spor som sine forgængere, da han flyttede saa hurtigt herfra med den begrundelse, at de, der hørte til IM var for varme og de, der hørte til grundtvigianerne, var for kolde.

Provst *M. C. Lindegaard* (1932–49) blev biskop i Ribe (se der). Han mindes som en umaadelig solid, sindig og alvorlig mand, ligesom sine forgængere stærkt forankret i det grundtvigske livssyn, saglig, irenisk, en fredens mand. L skriver hertil: »Disse sogne er præget af højskolerne i Rødding og Askov, fra tiden omkr 1850. Mange følte sig draget af det folkelige og kristelige liv, der udfoldede sig der. Grundpræget er grundtvigsk, men senere kom IM ogsaa til Vejen, og naar forholdene udviklede sig saa fredeligt, som de gjorde, skyldes det, at IM i missionær *Thuesen Nielsen* havde en dygtig, klog leder, en mand med dyb kristelig alvor, forenet med jysk lune og vid horisont. *N. J. Termansen* og nationalbankdirektør *Johs. Lauridsen* var i øvrigt dem, der især havde præget Vejen. Den hørelyst, der fra *Sveistrups* tid kendetegnede disse sogne, har holdt sig gn flere slægtled, især i den generation, der nu kan betegnes som de ældre. Stationsbyen har de samme vanskeligheder som andre stationsbyer, og der er meget foruden kirken, der kalder paa folk. Vejen er et godt sted at være præst. Der er vist faa steder, hvor man som her mærker, at velsignelsen fra fædrene følger børnene, og at præsten i dag høster, hvad fortiden har saaet«.

Læborg sogn er meget ensartet i kirkelig henseende. Menighedsraadet er grundtvigsk. Her bor en dygtig landbefolkning. Den første kontrolforening for kvægets ydelser oprettedes her. Sognet var temmelig uberørt af krigen 1940–45. En tysk flyvemaskine styrtede ned 1 km syd for kirken, men besætningen reddede sig i faldskærm.

Pastor *G. Monrad* har virket som sp siden 1949, er fmd f KS i Vejen. Fru *Marie Bundgaard* og hendes datter Ellen har været betydelige ledere i KS, og derefter har gdr *Kr. Ravn* ledet KS i Læborg. 1950 oprettedes et embede som kkp, omdannet til rkp 1961. Præsterne *H. J. Madsen* (1950–54), *V. Merrild Johansen* (1954–61), *M. Sommer Jørgensen* (1961–64) og *H. Høyrup* (fra 1965) har nærmest virket i tilslutning til Indre Mission.

Pastor Monrad skriver: Kkg c 4 pct, 100–150 i V, 20–50 i L alm søndage. Gode, rolige forhold, megen venlighed. IM smf, sdsk, KFUM og K, 2 fh, 2 KS, 2 DdU (250), 32 til Askov valgmgh, sp og rkp læser med konf ligeligt i Vejen, samt skiftevis i L skole om vinteren.

Forstander *Viggo Jensen,* Brejdablik i V er fmd for V menighedsraad. Førstelærer *S. Bertelsen,* L, for L menighedsraad.

Blandt **ledende personligheder** skal nævnes: *N. J. Termansen* (* 1824, Vejen, † 92, begr i Læborg). Hans fader døde 1828, og T blev opdraget hos en barnløs moster, der var gift med en gdjr i Gammelby, L sogn. Mosteren var en from, viljestærk kvinde, der fik stor betydning for ham. Tidligt havde han lyst til at læse; inden han var 8 aar, havde han læst det meste af bibelen. Selv om han havde lyst til leg, var han et mærkeligt, alvorligt barn. Hans skolegang var »kedelig«, men han bevarede sin læselyst, lærte tysk for sig selv. Da han blev større, arbejdede han paa gaarden, men brugte al sin fritid til læsning af historie og digterværker, især Grundtvigs Haandbog i verdenshistorie. Læsningen af »Fædrelandet« og »Danevirke« vakte hans nationale og politiske interesse. Han ville gerne opleve noget, var med ved Skamlingsbankemødet 1844, gik de 4 mil frem og tilbage. Navnlig Grundtvigs tale greb ham, han huskede næsten hvert ord. Den »gav mig noget at leve for!« T stod paa rationalismens grund, men længtes efter klarhed og fred. En julinat 1847 gik han de 6–7 mil ad øde hedestier til Sdr Omme for at høre *Vilhelm Birkedal.* Efter prædikenen havde T en lang samtale med Birkedal. Ts rationalistiske tankegang blev »rystet, ja styrtet«. Glad og frimodig gik han den lange vej hjem til Læborg. Han kom til møderne paa Rødding højskole, deltog i egnens folkelige møder. 1849 var han i krigen, opholdt sig i Fredericia, men kom ikke med i slaget. (»skønt mit hjerte brændte derefter«). 1853 overtog han plejeforældrenes gaard i Gammelby, L, passede den med flid, men blev snart efter optaget af det offentlige liv. 1854–58 var han medl af Vejen-L sogneraad, 1858–78 folketingsmd i Bække-kredsen, 1878–86 landstingsmd. 1884 blev han branddirektør og bosatte sig i Holsted (se der, s 160). Politisk var han venstre, stod bondevennerne, især de grundtvigske nær, sluttede sig 1866 til det nationale venstre, men bevarede altid sin selvstændighed. Han stemte imod freden 64 og imod grundloven 66. Ud fra et frisindet stade deltog han gerne i debatten om kirke- og skolespm, var mdl af kirkekommissionen 68–70, modstander af kirkeforfatning, tilhænger af fri præstevalg, udvidelse af kirkers brug, stemte for valgmenighedsloven, skønt han ønskede en mere vidtgaaende løsning. Han talte for en nordisk-historisk studentereksamen, bekæmpede Halls skolelov 73, han ansaa dannelsen af Det forenede venstre for en falsk alliance, og han fandt, at finanslovnægtelse var et tvægget sværd. Han var varm forsvarsven, støttede højres militærpolitik. Han havde en isoleret stilling paa rigsdagen, men alle lyttede til hans ord, der var baaret af dyb overbevisning, og alle følte sig tiltalt af hans rene, ædle personlighed, anerkendte hans frisind og fædrelandskærlighed, hans aldrig rokkede sanddrughed, selvstændighed og uselviskhed. Mange i landet følte sig repræsenteret af ham paa tinge.

Ogsaa uden for rigsdagen virkede T stærkt ved sin personlighed. Han talte ofte paa højskoler, i foredragsforeninger og ved folkemøder. Han havde stor historisk viden, læste tyske og danske forfattere. Han havde en smuk

form som taler og skribent. Han skrev i »Nordisk maanedsskrift«, (Falsk fred gør nye krige, om aandsvirkelighed, om Nordamerikas historie, og Eddaerne), udg smaa bøger om Blicher og Lincoln, 1894 udkom hans: »Foredrag og optegnelser«. Hele hans virksomhed var baaret af hjertelig tilslutning til Grundtvig og grundtvigianismen. Han var ofte sm m sine venner gæst hos Grundtvig, der satte stor pris paa ham. Han stod i nær forbindelse med høj- og friskoler, ofte gæstede han *Kold* i Dalum og *Trier* i Vallekilde. Flere gange var han paa tale som højskoleforstander (68 i Vejstrup, 70 som Kolds efterfølger), men han sagde Nej. Han var trofast mod sine venner, ridderlig over for modstandere, en helstøbt, kristen personlighed.

N. Clausen-Bagge skriver (Grundtv lægmandsordførere, 1944, s 34 f):

Niels Jokum Termansen begyndte ikke, som saa mange af de ældre grundtvigianere, i de gudelige forsamlinger, men oplevede først en stærk folkelig vækkelse og faa aar senere et dybt og afgørende kristeligt gennembrud.

Han blev født i Vejen, hvor faderen var toldbetjent; han var kun 3 aar, da denne forflyttedes til Nykøbing paa Mors, hvor han kort efter døde. Derfor blev sønnen tilbage hos en moster og hendes mand, i hvis hjem han voksede op.

Hans første store aandelige oplevelse var deltagelse i det berømte folkemøde 1844 paa Skamlingsbanken, hvor der blev holdt flere gode taler; men især blev han mægtig grebet, aldeles henført af Grundtvigs fem kvarter lange tale, der forekom ham at vare kun faa minutter og optog ham stærkt i lang tid. Han skriver: »...Den slog ild og funker af min sjæl«.

Det blev hans grundlæggende folkelige oplevelse.

Samme aar aabnedes Rødding Højskole; men han havde ikke raad til at blive elev. Derimod kunne han deltage i de offentlige møder dér, hvad han ogsaa gjorde uden at lade sig skræmme af afstanden. Her blev der givet vejledning til videregaaende læsning, ja kendskab til fremmede sprog, og han tilegnede sig efterhaanden saa megen kundskab og indsigt, at han blev regnet for »Danmarks lærdeste bonde«.

I 46 var han soldat i Kbhvn. Her blev han tiltalt af salmesangen i Vartov, men forstod endnu ikke *Grundtvigs* prædiken. Derimod blev han ved at høre *Martensen* ført til syndserkendelse, men ikke til at gribes af naaden.

Den almindelig raadende rationalisme kunne ikke hjælpe, og pietismen frastødte ham. Hvor var hjælpen? Han fandt den hos *Vilhelm Birkedal,* til hvem han søgte efter at have læst en prædiken af ham.

Det kristendomssyn, som han derefter tilegnede sig, var i dyb overensstemmelse med Grundtvigs livsoplysning. Han udtalte derom ved Vennemødet 1865: »Vejledt ved det lys, som ved Grundtvig er tændt hos os, har jeg lært at tage »Troens ord« i favn, ved det at knæle i Jesu navn og i dette ord af Herrens mund fundet den faste klippe, naar alt andet i verden vakler...«

I hans breve findes lignende tanker. Det gælder fremfor alt om »det ene: Troen og Fadervor«. »Jeg kan ikke tænke mig, at der er noget som helst andet, der kan blive hos mig i min dødsstund.« – Trøst findes kun i troen paa syndernes forladelse i daaben.

Sin tro fik han sat paa prøve som soldat i krigen 49 og 50. Her følte han et øjeblik stor angst, men vandt fuldstændig ro ved at se opad.

Han stræbte efter at leve som en kristen i alle livets forhold. Det er betegnende, at han over optegnelser til foredrag kunne skrive: »I J N« (d v s: i Jesu navn).

Da han i 53 havde overtaget gaarden og var blevet gift, forsømte han ingenlunde de nærmeste krav: landbruget o s v. Men naturligvis blev han taget mere og mere i det aandelige og offentlige livs tjeneste.

Opholdene i Kbhvn gav aandelig berigelse ved, at han vandt venner dér og kom til at staa Grundtvig nær. Fru Asta Grundtvig har besøgt ham i hans hjem i Jylland.

Han ville sikkert have egnet sig godt til at være højskoleforstander, og det ønskedes, at han ville fortsætte Kolds gerning. Det skete dog ikke; derimod blev han en udmærket og yndet foredragsholder, der kunne samle mange tilhørere, og en fortræffelig taler ved mindefester o s v. Han virkede ikke blot ved selve ordene, men ved sin personlighed, sit ædle ansigtsudtryk og ved sin ro; der var ikke agitation, men alligevel magt i hans tale.

1871 rejste Termansen, sammen med Birkedal og andre, til Norge, hvor han talte flere gange. Efter hans tale paa et folkemøde udbrød en gammel norsk bonde saa højt, at danskerne kunne høre det: »Ja, jeg mærker, at vi norske bønder maa rejse til Danmark for at lære at være bønder!«

Poul Bjerge: Den jydske bonde N. J. T, 1892, Fred. Nørgaard: Breve fra N. J. T, 1914, Jørgen Nielsen: N. J. T, 1915, Højskolebl 1886, sp 2017 f, 1892: 1057 f, 1100 f, 1125 f, 1158 f, 1200 f, 1237 f, 1265 f, 1924, sp 333 f, Den dsk højskole II, 1902, s 46 f, 528 f, Tiden V 1914—15, 135 f, Viggo Ullmann: Breve 1916, s 88 f, Minder fra gl gr hj 1921, 122 f, H. P. B. Barfod: Minder fra et langt liv 1921, s 88 f, H. P. Hanssen: Et tilbageblik 1928, s 118 f, KS julebog, 1943, 22 f, DBL XXIII, 415 f.

Nationalbankdirektør *Johs. Lauridsen* (1847–1920) var født paa gaarden Grønvang ved Vejen, søn af Peder L, der havde været en af de grundtvigske banebrydere her i sognet. Johs. L fik landbrugsuddannelse, var paa Askov, overtog fødegaarden 1877 (senere ogsaa Dalagergaard, Vorbasse), var en anset landmand, energisk, fremskuende, anlagde mejeri, blev foregangsmand i Vejens industri- og handelsliv, begyndte 78 paa cikorietørring, opretted 89 V cikoriefabrik, særlig betydning fik margarinefabrikken »Alfa«, som han grundlagde 1897, og som blev en af landets største. Han fik ogsaa stiftet Vejen bank, og en tagpapfabrik. 1907 blev han landstingsmd, 1908 kongevalgt landbrugskyndig nationalbankdirektør (paa den plads, der blev ledig ved *Ole Hansens* fratræden p gr a Alberti-affæren). Han var landstingsmd til 1918, stod paa venstres højre fløj, national, ægte grundtvigsk, fmd for Skibelund-foreningen, virksom i Hedeselskabet. Bronzebuste paa banegaardspladsen i Vejen.

Hans hustru, *Maren Lauridsen,* Grønvang

(altid kaldet saadan, ikke »fru L«) havde stor betydning, ikke blot i hjemmet, men ud i vide kredse paa egnen. Hun døde 1927.

Johs. Ls virksomhed førtes videre af hans søn, direktør *Olav Vang Lauridsen* (* 1879, † 1956), c polyt 05, direktør »Alfa« 09. Han virkede ogsaa for Hedeselskabet, havde flere tillidshverv. Han havde været paa Testrup Højskole, paavirket af *Chrf. Baagøe,* fik sin tid optaget af de store virksomheder i Vejen, men stod ogsaa Askov nær og var fmd for Skibelund-foreningen. Han var en god støtte for egnens ungdomsskoler, byggede laboratorium for Jens Rosenkjær i Askov. Han havde en hjertelig trang til at fordybe sig i tidens aandelige værdier, tog ikke mod letkøbte løsninger. *Carl Hermansen* fortæller i en nekrolog over biskop *Lindegaard,* at O. Vang L ikke sad med hænder i skødet, da der skulle ny præst til Vejen 1932, men han var ude om at finde en præst, der passede til dette brogede pastorat og fandt *Lindegaard.* Sammen med sin hustru, *Gudrun,* skabte O. V. L et smukt og gæstfrit hjem »Vangen«, som han byggede mellem Grønvang og Alfa-fabrikken. Hans høje skikkelse med det lyse, rene aasyn var en smuk repræsentant for slægten (Fr. Schrøder i Højskolebl, 1956).

O. Vang Lauridsen: Slægten L fra Grønvang, 1921, Magdalene Lauridsen: 25 aar, 1920, Kolding folkebl 1956. DBLXIV, 151 (Johs. L).

Billedhuggeren og keramikeren *H. Hansen Jacobsen,* (* 1861 i Vejen, † 41) var ldmd, til han 83 kom til Kbhvn og gik paa Falkenstjernes højskole. Fra 1889 udstillede han paa Charlottenborg, hans største værk er »Livets spil« (opstillet i Vejen), han udførte flere af mindesmærkerne i Skibelund Krat (»Modersmaalet«, Cornelius Appel, Poul la Cour, Thor Lange, Sofus Høgsbro), buster af H. F. Feilberg, Jeppe Aakjær, Johs. V. Jensen o fl. Ved Helligaandskirken, Kbhvn staar »Moderen og døden«, mindesmærker for faldne i verdenskrigen (i Skodborg, Arrild, Rødding, Gram, Ø Linnet). Desuden andre værker og en mængde fin keramik. Musæet i Vejen blev oprettet til hans arbejder. Han var medlem af Akademiraadet fra 1917.

Forfatteren *Jacob Jacobsen* (* 1856 i Vejen, † 1901, begr i Vejen), broder til billedhuggeren N. Hansen J, kom paa Askov, blev journalist i Esbjerg, drev en tid en lille restauration, vandt et navn ved fortællinger i jysk dialekt. Som Blichers hedebønder fortalte historier i bindestuerne, samledes man i Sydvestjylland om teglovnen, mens man brændte tegl og fortalte løs. J samlede 3 bind af saadanne historier: Øjebliksbilleder i jysk mundart, senere et bind fortællinger og skitser: »Bønder og arbejdere« (Vestjyll Socialdem 15. jan 01, DBL, XI, 295).

Blandt andre kendte personligheder kan nævnes: Bygmester *Peder Holdensen (Hansen)* (* 1812 Lintrup, † 86 i Tistrup), som 1836–74 havde en lille landejendom, Østervang, i Læborg. Han blev kendt som bygmester, hans læremester var vist den dygtige *Nis Andersen,* Gretenlund, Vejen († 1852). Han opførte en mængde gaarde paa egnen her, tre- og firefløjede, med fritliggende stuehus, strengt symmetriske, desuden den tidligere præstegaard i Vejen og pgd i Veerst (begge fredede). Hans billedskærerarbejder (over døre, mønstersnitværk i vinduer) præger mange gaarde, den smukke fronton over Thorvaldsens Kristus i Bække er et fint eksempel paa hans arbejder (DBL X, 395).

Hjemstavnshistorikeren *Søren Alkærsig* (* 1868, † 1943, begr i Vejen) var husmandsson fra Faster sogn, boede i Brørup sin meste tid, se der, men havde en lille gaard, Esmark i Vejen 1920–39. Var fmd Hist smf Ribe a, et par af hans hovedværker omhandler Vejen sogn, I–III, 1936 f, og Askov, 1934. En meget særpræget mand, med rigt jysk lune, urolig, ret stædig, saa samarbejde med ham var ikke altid saa let. Han var idealistisk indstillet, af udseende, sprog og væsen en bonde, og bøndernes fortids forhold optog ham meget, og han skildrede dem i et kernefuldt bondesprog. (DBL XXVII, 15). Hans bog om Vejen er meget værdifuld.

Den senere minister *M. Slebsager* (* 74, † 62), kaldet »Venstres ragekniv«, fordi han var en skarp debattør og ivrig agitator, stod *J. C. Christensen* nær, var realskolebestyrer i Vejen 1900–14, blev senere ftm, direktør i andelsanstalten »Tryg«, trafikminister (i ministeriet *Neergaard* 20–24, handelsminister i ministeriet *Madsen-Mygdal* 26–28). Ivrig agitator for Venstre i Vejen og i Bække-kredsen.

Jens Kr. Madsen (* 73 Tjørnelunde, † 42), landbrugskand, lærer Kærehave ved Ringsted, ejer af Baungaard, Vejen fra 06, landskendt som kvægavler, virkede for indførelse af Jerseykvæg og skrev derom. Hans hustru *Rebekka Blicher la Cour Madsen* (* 78, † 61) meget virksom i husholdningsforeningerne, medl af Statens Husholdningsraad, udg bøger om husholdning, samt »Et slægtsminde (1942). Hun drev sammen med sin mand *Baungaard Landhusholdningsskole,* (senere nedlagt), red tidsskr f husholdning 22–27.

Desuden skal nævnes: N. J. Termansens gode ven, *Kr. Madsen,* sognefoged i L. Han efterlod sig et godt minde, samt den elskelige *Anton Flintholm* († ca 47), der gav oplysninger til Nationalmusæet om hverdagen i sognet i gamle dage.

Overportør *M. K. Sørensen* (* 79, † 57) Vejen, i hovedbest for Dsk Jernbaneforbund m m, folketingsmd 28–47.

Isenkræmmer *Fr. Kasten* (* 81, † 63) etableret i Vejen 06, fmd Vejen Handelsstandsforening 13–40, æresmedlem, fmd Jydsk-fynsk Isenkræmmerf 27–38 m m, fmd sydjysk udstilling i Vejen 51.

Maleren *Jens Nielsen* (* 91) var oprindelig friskoleleder i Vejen. Han ledede skolen eminent frit, børnene kom kun, naar de selv havde lyst.

Gdjr *Niels Pilkjær,* Taborggaard, hvis søn, gdjr *Andreas Pilkjær* († 65) i mange aar var et trofast og betydende menighedsraadsmdl og medlem af Provstiudvalget. Fru Strøm, Vejen, arbejdede trofast i KS. Gdjr *Kr. Ravn* er formand for KS.

Indre Mission: Indremissionær *N. Thuesen Nielsen,* * 67 i Skærbæk, oprind skrædder, missionær i Vejen 08 til sin død 38, en kendt og elsket skikkelse, baade inden for IM og udenfor. Der var noget mildt, troværdigt, ja

hyggeligt over ham. Tømmerhdlr *Chr. Nielsen,* Gørding, skrev smukt om ham i Kr Dbl og omtalte især hans dødsleje, hvor han trøstede sig ved salmens ord: Og kasted end hans stærke haand mig ud i bølgedybet, saa ved jeg dog, at Herrens Aand skal finde mig blandt krybet... Med ham bliver selv den sorte nat saa lys som morgenrøden... (DnA 1939, s 76).

Senere har bl indremissionærerne *P. Vad Kjær* (han havde en sjælden forstaaelse for og evne til gennem sin gerning udfra missionshuset at pege hen paa kirken som det fælles samlingssted om ordet og sakramenterne) og *P. John* virket her. Blandt lægfolk i Indre Mission nævnes bogholder, senere direktør *C. Andersen,* gartner *N. F. Friis* (* 90), pottemager *Niels Jensen* (se DNA 1937, 103), detailhdlr og kolportør *H. Pedersen,* kbmd *Fr. Nielsen,* V, IMs smf har ca 160 medl, fmd er kbmd *P. Ludvig Nielsen.* Missionshuset har faaet sin dødsdom, idet den hastigt voksende by skal bruge grunden til andet formaal, og 70 aars-festen sept 1965 blev antagelig den sidste større fest i dette hus. Kbmd P. L. Nielsen er kredsfmd i IMs Kongeaakreds. IMs smf har sikret sig en grund i Rosengade til at bygge et nyt hus paa.

Bloksborg hjemskole (dens program ligger i navnet) er en husholdningsskole med højskolepræg, stiftet af fru *Paula Nissen,* ledes af frk *Helene Sørensen* (ca 25 elever), fortrinsvis fra F. L. Smiths virksomheder. (Fru Nissen var datter af dir, ingeniør Poul Larsen, F. L. Smith).

Skolevæsenet er købstadsordnet, har i 1966: 82 lærere og lærerinder, fordelt paa de tre skoler i Vejen, samt Læborg centralskole. Ogsaa m h t skolevæsenet var dir. *Johs. Lauridsen* den, der tog initiativet, idet han omkr 1900 oprettede Vejen private realskole med præliminærkursus, først med form *Slebsager* som bestyrer, derefter *P. Hauge* (som blev sogneraadsfmd), den gl byskole er blevet udvidet og omdannet til *hjælpeskole* med ca 130 elever fra Vejen, samt fra 14 omegnskommuner. Skoleinspektør *Th. Rudkøbing* afløstes af skoleinspektør, frk *Marie J. Andersen* (* 98). Ved Bakkely skole er *H. Haugstrup Jensen* skoleinspektør, 1966 udnævnt til stadsskoleinspektør.

I Læborg var lærer *Astrup* meget lokalhistorisk interesseret, medarbejder ved Læborgbogen. Han tog afsked 1947 som skoleleder og afløstes af førstelærer *S. T. Bertelsen.*

Overlærer *Aage G. Johnsen,* Vejen, var fmd for amtets lærerkreds, en dygtig, begavet og sprogkyndig mand, fmd biblioteksforeningen, lærer ved Handelsskolen og BM i KS. Overlærerne *Alfred Sørensen* og *Sv. Steffensen* var dygtige sanglærere. Kirkesangen er stadig præget deraf.

Om Østerbyskolen, se Folkeskolen, 1965, s 17 f. Skoleinsp *Th. Rudkøbing* (* 92, † 65) var en skolemand af format. Han blev skoleinsp her 1931 og byggede det velordnede skolevæsen op, en myndig, hjertevarm mand, fremtrædende i Rotary-bevægelsen.

Overlærerinde, frk *Eleonora Pontoppidan* var i 46 aar en skattet lærerinde ved Bakkely skole, indtil hun tog afsked 66, en elskelig og kultiveret lærerinde, der stod respekt om (Folkeskolen 1966, s 211).

Sognet her ved Kongeaaen er levende, grænsen og skolerne i Askov bidrog dertil. Der findes i Vejen en ikke almindelig forening, **Geneve-foreningen,** hvor direktører, arbejdere, haandværkere, bønder, lærere og købmænd mødes paa lige fod til drøftelse af tidens problemer. Intet maa refereres fra møderne, man kan udtale sig frit. Særlig under den tyske besættelse havde den betydning til at orientere medlemmerne. 1944—45 var der mange tyske soldater i Vejen, og der fandt jævnligt sabotagehandlinger sted mod den betydningsfulde Kolding-Esbjerg-bane. Under en saadan blev 2 politibetjente **P. Madsen,** Nykøbing, Mors, og **Hans T. Hansen,** Søgaard politiskole, dræbt med haandgranater af en tysk patrulje 16. april 45 ved Skodborghus. De blev begravet af Gestapo i Grønvangs skov. Efter kapitulationen blev jorden indviet som kirkegaard, og beboerne indsamlede 3000 kr til gravstedets vedligeholdelse. Det er altid blomstersmykket. Paa Vejen kirkegaard er begravet 54 tyske flygtninge, de fleste er børn, senere flyttet.

1927 opl: Kkg 11 og 5 pct, gennemgaaende gode forhold, IM (150) KS (Pastorinde Richter) Ungdomsf (200 og 80), 1931: Kkg 8 pct, 2 KS, DdU, IM med mh, gode forhold. 1943: Kkg 5 pct, gennemgaaende gode, IM (150) KS (40 og 50), DdU (60 og 70), 1955: do KFUM og K, 2 KS, DdU (250), 1966: 150–200 og 20–50 i kirke alm søndage, se i øvr ovf.

Vejen kirke (indviet 20. dec 1896), arkit V. Ahlmann, nordligt i byen, bestaar af tresidet afsluttet skib med korte korsfløje i nord og syd, samt taarn med firsidet spir, med detaljer af romansk stil, af røde mursten paa granitsokkel. Kirken blev restaureret 1921 (arkit Peters) paa bekostning af nationalbankdir J. Lauridsens enke, Maren L, som tidligere havde skænket kirken det store orgel. Et trappetaarn ved taarnets sydside blev revet ned, og ved at forlænge skibet saa langt mod vest, at taarnet nu kun springer en anelse frem for skibet, skaffedes her plads til nogle særlige rum. Syddøren i skibets vest-forlængelse omfattes af dele af en dørindfatning af granitkvadre fra den gl dør. Tympanon med en dyreskikkelse, bladranker, karmsten med en mandsfigur. Enkelte vindueskvadre fra den gl kirke, flere ret usædvanlige (Aarb f nord oldk, 1984, 276 f). Taarnrummet er forhal. Graamalet bjælkeloft. Altertavlen er kopi af Fra Bartolomæus: Nedtagelsen af korset, malet 1697 af C. Holsøe. Fra den gl kirke er en ombygget prædikestol fra 1632 med evangelist-statuetter. Dele af gl stolegavle i de øverste stolestader. Series pastorum. Malmlysekrone, mindetavler. Klokke fra 1921. 400 sd.

Se den gl og den ny kirke i Vejen, Højskolebl, 1897, 129. (L. Schrøder).

Den gamle, middelald kirke laa lidt vestligere end den ny kirke. Dens kirkegaard bruges stadigt. Den bestod af romansk skib og kor af granitkvadre, taarn, vaabenhus mod nord. Skibet havde søjleportal mod syd, dens tympanon i den ny kirke. Bjælkeloft. Hvor den gl kirke stod, er nu et lille anlæg med en del kvadre fra kirken. Paa en sten er kirkens grundplan indhugget.

Paa kirkegaarden er bl a begravet pastor Hans Sveistrup, forf J. Jacobsen, nationalbankdir Joh. Lauridsen, billedhuggeren Hansen Jacobsen og lokalhistorikeren Søren Alkærsig.

Jyske granitkirker s 11.

Læborg kirke, ligger ret ensomt, nær den gl hærvej og landevejen til Vejle. Skib, kor og apsis er romanske af granitkvadre paa dobbeltsokkel. Det nu lave taarn, med sadeltag, er bygget ind i skibet. Flere af de oprind vinduer ses. Skibets syddør og en præstedør i korets sydmur er bevaret (tilmuret). Under en storm 1818 faldt det øverste af taarnet ned. Kirken er blytækt, bortset fra taarnets nordside og skibets vestside, der er tegltækte. Bjælkeloft. Kirken hovedrestaur 1950—51, (arkit R. Gram), nogle da fundne kalkmalerier blev overmalet. Paa alteret et middelald krucifix, den gl altertavle, der 1868 kom hertil fra Vejen, hvor den havde hørt til et epitafium, hænger i taarnrummet. Det har nyere male-

rier. Prædikestol fra 1951, den gl er fjernet til Koldinghus. Romansk granitfont med udhugne hoveder paa foden. Portræt af pastor Hans Sveistrup. Kirkeskib, (Fregatten »Jylland« ophængt 1952). Klokke fra 1482 med minuskelindskrift. 125 sd. Orgel. Vaabenhus mod nord.

Ved kirken har været en helligkilde. Det lange kor kunne tyde paa, at det var bygget for pilgrimme. Anselig runesten foran vaabenhuset. (D run, s 50 f, Ribe aarb 1961, 108 f). Stenen laa i mange aar paa kirkegaarden foran hovedindgangen, men blev rejst paa foranledning af billedhugger Hansen Jacobsen.

Folketal: 1850: 667 og 574, 1901: 2108 og 837, 1925: 3927 og 885, 1965: 6419 og 770.

Altergæster: 1920: 924 og 344, 1930: 1044 og 259, 1942: 865 og 170, 1954: 1250 og 120, 1961: 1200 og 120, 1965: 1500 og 125.

Menighedsraad: 1920: 12 gr, 3 IM, 1930: 8 gr, 2 IM, 4 soc, i u p, 1942: 9 gr, 2 IM, 5 soc, 1954: 9 gr, 2 IM, 5 soc, 1961: 9 gr, 4 IM, 5 soc, 1965: 10 gr, 5 soc, 4 IM.

Kommunevalg: 1958: Vejen: Soc 1084 (5), rad 224 (1), kons 353 (2), venstre 656 (3), rf 110 (0). Fmd: Vognmd **Kr. Hansen** (kons), 1966: Soc 1411 (5), rad 188 (1), kons 831 (3), venstre 1084 (4). Læborg: Soc 27 (0), venstre 271 (6), husm: 86 (1), fmd, gdjr **Martin Thomsen**. Nu er begge sogne een kommune.

Sognepræst

Indt 1857: 101 rug, 11 byg, b) 173 rdl, 84 rdl, 14 byg, c) 25 lam, 77 stk brød, 55 td smør, 38 sn æg, mælk af hver gaard, d) 300 rdl, e) 3 spredte parceller jord, 400 rdl. Meget anselig pgd, opf 1856 i svensk herregaardsstil (ved bygmester Holdensen), 45 fag, 2 etager, 7 store vær. — 1870: Regul 2044 kr, netto 4110 kr. 1913: 1. kl, 1958: 12. kl. Ny pgd fra 1955, om pgd se iøvr ovf.

14. 13. juni 1842–3. jan 56 (sp Malt-F, 7. marts 21): **Philip Christian Fuglede,** * 10. maj 95, Bøvling, Forældre: Sp i Bøvling–F, Hans F, † 1814, og Marie Catherine Bech. Stud v West inst 12, c juli 17 (h), † 3. jan 56. ~ 18 Augusta Amalie Nyerup, * 17. sept 92 Kbhvn, † 25. febr 54. Forældre: Professor i litteraturhist, universitetsbibliotekar og regensprovst Rasmus N og Elisabeth Margr. Clausen.

F var en begavet og dygtig mand, havde megen skønhedssans, byggede pgd, politisk interesseret, folketingsmand i Bækkekredsen, se ovf.

Hjælpepræst hos pastor Fuglede

1851—52: **P. G. Mynster,** se Grimstrup-VN.

15. 24. marts 1856–7. maj 70 (rkp Tikøb-Hornbæk-Hellebæk 7. april 48): **S. C. V. Hansen,** fl t Hammer-Lundby, se der.

16. 20. juli 1870–31. juli 93 (sp Rødding–Skrave 30. juni 61, afsat af tyskerne 67): **Hans Kristian Janus Nikolaj Baltasar Sveistrup,** * 20 jan 15 Maltbæk pgd. Forældre: Sp i Nørup-Randbøl Poul S, † 40 og Dorthea Margrethe Krarup af Ølby-AF. Stud Kolding 32, c juli 39 (1), lærer for døvstumme i Nørup pgd, sp Nørup–R 17. juli 40, efter sin afsked i Rødding blev S boende i Rødding i 3 aar og virkede som fri forkynder, † 31. juli 93. ~ 2. okt 40 sin kusine Ane Marie Thomsen, * 22. jan 19 Aarhus, † 9. jan 03. Forældre: Skipper Villum T og Maren Sveistrup. – Broder: Hvedstrup-F. Søstersøn: Thomsen, Øsløs-V-A. Brodersøn: Gudbjerg. Moders slægt, se stamt 52.

Folketingsmd Bækkekr 53. BM Dsk højskolef, og Dsk-amer mission.

Udg 70: Trøst i trængsel, en lille postil (særligt med tanke paa venner i Sønderjylland). 88: Hjemmets pris, et foredrag, 90: Børnenes pris, do, 90: Den dsk-amer miss og Utahmissionen Udg till sm m Mads Melbye en samling festsalmer.

Pastor S var opvokset her paa egnen. Som student var han en tid huslærer i Idum pgd, optog sine studier 1835, boede paa Regensen og tog livligt del i tidens nationale studenterrøre. Han var med i den gruppe studenter, der efter et besøg paa Himmelbjerget henvendte sig til *St. St. Blicher,* og det gav anledning til Himmelbjergfesterne. I Nørup fortsatte han den skole for døvstumme, som hans fader havde begyndt. Ved en missionsfest i Sdr Omme hørte han *Vilh. Birkedal,* og det blev afgørende for hans kirkelige stade, paa »den grund, som Grundtvig lagde«. Gn Birkedal lærte han *P. Larsen Skræppenborg* at kende, og de to stod sammen i mange aar i folkeligt og kirkeligt arbejde. Under kampen mod det Ørsted'ske ministerium var han folketingsmd i 3 maaneder, men stillede sig ikke senere. – Den kendte sønderjyske fører *H. D. Kloppenborg* opfordrede ham til at søge Rødding–Skrave, og her vakte hans levende, grundtvigske forkyndelse en kirkelig vækkelse. Han kom i nært samarbejde med Rødding højskole, hvor *Ludvig Schrøder* blev forstander 1862 (Schrøder følte sig draget af Sveistrup til at komme hertil), og Sveistrup var med til at skabe den kontakt mellem højskole og egn, som man hidtil havde savnet. Da Sveistrup nægtede at aflægge tysk ed, blev han afsat 67, og efter naadensaarets udløb flyttede han ind i højskolens elevbolig og fortsatte sin kirkelige virksomhed med gudstjenester, dels i højskolens sal, dels i Kloppenborgs storstue paa Københoved. Derved lagdes faktisk grunden til de danske grundtvigske frimenigheder i Rødding og Bovlund. Men da de tyske myndigheder lagde flere hindringer i vejen for Ss virksomhed, bl a forbud mod udførelse af kirkelige handlinger, følte S sig trykket og syntes ikke, at han kunne fortsætte sin frie præstevirksomhed og søgte saa til Vejen, lige nord for grænsen. Schrøder var allerede flyttet med sin højskole til Askov, og Sveistrup var Askovlærernes præst til sin død. Kirkegangen var stor, ofte var kirkerne overfyldt, fra Sønderjylland og nabosogne søgte man Ss hjertevarme forkyndelse. De sønderjyder, som udtraadte af landskirken, bragte deres børn til daab i Vejen, og deres børn blev konfirmeret i Vejen. Men maj 1873 blev S idømt bøde for at have døbt et barn i Bovlund, og saa kom der absolut forbud mod dansk kirkelig virksomhed syd for grænsen. Dette førte til dannelsen af Rødding frimenighed. *Cornelius Appel* blev frimenighedspræst i Rødding (se her, s 178 og under Rødding). *Vilh. Birkedal* ordinerede Appel i Askov 30. juli 74, og ved højesteretsdom fik de præster, som havde medvirket, bøder. Sveistrup blev idømt en bøde paa 200 kr.

Sveistrup satte spor, der kendes endnu. Sognene blev kirkelige, han var en af de betydelige foregangsmænd i genrejsningsarbejdet efter 64 og i arbejdet for sønderjyderne.

Hans liv og gerning er skildret flere gange, f eks i *Hans Kaus* bog om HS, 1899, H. Nutzhorns bog (1914), *Ingeborg Appel* har skildret ham i Fra Ribe a VIII, 617 f, provst *Jørgen Nissen* i Ti levnedsløb, 1919, *Vilh. Birkedal* omtaler ham (Pers opl, II, 88) som »en dygtig og velsignet barnesjæl: Ham skylder jeg mere,

end jeg kan sige, og endnu binder det gamle broderskabsbaand os fast til hinanden«.

IM begyndte i 80'erne at faa indpas i Vejen. *Carl Moe,* var jo præst i det nærliggende Skanderup. Moe fortæller (Oplevelser, s 134) om »den meget ansete« pastor Sveistrup, men skildringen af mødet med S er i Moes fremstilling meget negativ og stemmer ikke videre med det billede, eftertiden har af S.

Et lidt andet billede af Ss forhold til IM giver hans brodersøn, pastor *I. J. Sveistrup,* der var hjpr her, og som senere sluttede sig til IM. Han skriver: »De fleste i pastoratet var grundtvigske, kom i kirke i Vejen, eller de deltog i møderne paa Askov. Der var ogsaa, især paa Vejen Vestermark og i selve Vejen, nogle IMs folk. Da der den gang ikke var noget mh, holdt de møder i fh, med indremissionærer som talere. Undertiden var min farbroder med til disse møder. Det skete ogsaa, at han blev opfordret til at tale. Jeg husker, at han en aften blev bedt om at slutte, efter at en missionær havde talt, og farbroder begyndte: »Den kære mand, som nu talte, spurgte, om jeg ville sige noget, og jeg svarede ham, at naar han nu har slaaet søm i, vil jeg gerne slaa en kile ved«. Ved et andet møde sluttede han efter en missionær ud fra *P. Larsen-Skræppenborgs* ord til een, der spurgte, om de hellige var bedre end de andre: »Det ved jeg ikke, men jeg ved, at vi har det bedre«. (Prf bl, 1943, s 823). – N. Clausen-Bagge skriver (Gr banebrydere, 1941, s 16 f):

»Gamle Sveistrup« var vel just ikke i sine sidste aar vækkelsesprædikant. Men tidligere var han det, endog i udpræget grad, dog af en noget anden type end A. Kirkeby. Hans grundpræg var det tilforladelige, ved mildhed vindende. Kun i sin første præstetid var han strengere dømmende; men han optraadte ogsaa senere bestemt, naar det fandtes fornødent, ligesom afgjortheden i hans forkyndelse kunne sætte skel.

I Rødding og Skrave (Sønderjylland), hvor Sveistrup var sp 61–67 og blev boende til 70, fik hans vidnesbyrd sikkert langt den største betydning og virkede i høj grad vækkende; det er skildret saaledes fra højst forskellige sider. Den fremtrædende IMs præst *H. Tonnesen* skriver: »Ved ham har jeg faaet min første bevidste aandelige paavirkning. Hans forkyndelse i den stuvende fulde kirke gjorde et stærkt indtryk paa mig«. Han var ogsaa med til hans katekisationer over lidelseshistorien. Paa højskolen holdtes der ugentlige møder, ofte stærkt besøgte; hver 14. dag talte Sveistrup om bibelske emner. Tonnesen skriver herom: »I det hele taget var der en underlig hyggelighed over disse møder paa højskolen. Vi har senere i IM drevet meget paa samfundspleje; men vi har i grunden aldrig naaet det i den grad.« Han mener, at de fleste deltagere før havde været pietister; derimod omtaler provst Nissen kun »en lille, mild vækkelse fra ældre tid«. Det var naturligvis en god hjælp, at han for en stor del vandt denne for det nye lys og liv. Hertil bidrog sangen vistnok meget, og naturligvis blev den rationalistiske salmebog afskaffet.

Et lille træk om, hvorledes han vandt en familie: Medens han under et besøg maatte vente i den forreste stue, istemte han »Herren han har besøgt sit folk«. Inden han forlod huset, var der sluttet venskab, som holdt.

Den afgaaede præst i Rødding sagde, at naar Sveistrup kom, ville der blive splittelse. Det skete ogsaa, dog kun som »altid, hvor liv og død mødes«. Bevægelsen begyndte ved selve tiltrædelsesprædikenen, som greb stærkt. Han talte om opvækkelsen af enkens søn og sagde, at nu skulle han og mgh hjælpes ad med at bære døden ud; saa mødte de nok livet, som skaren dengang. »Det skal ogsaa lykkes her, saa vist som vor Herre Jesus endnu vandrer om i vore egne med livsordet i sin mund«.

Han blev da ogsaa redskab til »en kristelig vækkelse og livsbevægelse saa omfattende, saa dyb og varig, som det sjældent falder i nogen præsts lod«. Før var meget faa gaaet i kirke; nu fyldtes den søndag efter søndag, og man tog imod forkyndelsen, »som en svamp drikker vand« (Sveistrups sammenligning).

»I det hele (siger H. Kau) skete der i løbet af kort tid en saadan omvæltning i Rødding og Skrave, at den, der havde været borte i nogle aar, ved sin hjemkomst ikke kunne genkende dem«. Og L. B. Poulsen, senere præst i Bovlund, skriver i 63 eller 64: »Det er forbavsende at se, hvorledes i kirkelig henseende alt i et par aar har forandret sig i Rødding. Før kom der kun til daglig brug en halv snes stykker i kirken – nu derimod fyldes kirken hver søndag, saa tit mange maa staa paa gulvet...«

Størst betydning har han vel haft for kristenliv og danskhed i Sønderjylland; men ogsaa i Vejen fik han en omfattende gerning og samlede mange: Askov højskoles folk, de fra ældre tid vakte, venner fra nær og fjern, ogsaa fra Sønderjylland. Men her blev hans opgaver mere af bevarende og udviklende art. Nyvækkelser skete der næppe mange af, i alt fald ikke i de sidste aar, og skønt den yngre IM agtede ham, gik den ad andre veje.

Mit indtryk heraf er blevet bekræftet af et nylig modtaget brev fra en af Sveistrups konfirmander. Hun (som hans konfirmander i det hele) sætter ham og hans kristenliv højt, men ved intet om ny vækkelse. Derimod husker hun, at han har sagt: »Lad bare C. Moe komme og tale i min kirke; han kan maaske faa lykke til at ruske en eller anden op«. Han maa have set noget anderledes paa »retningerne« end Moe.

Sveistrups forkyndelse prægedes af hans sakrament-glæde. I en prædiken sagde han engang: »Her er jeg født (d v s genfødt, døbt),« idet han pegede paa døbefonten, og han gjorde det paa en maade, der greb mange. Om sit kirkelige stade har han udtalt: »Birkedal aabnede mine øjne for klippegrunden under fødderne, og den bærer endnu og skal bære til det sidste«.

Denne forudsigelse gik smukt i opfyldelse. Han havde ellers ikke været glad ved at skulle møde den sidste fjende; men da han, nogen tid før det skete, blev spurgt, om han frygtede døden, svarede han med et smil: »Aah nej, det er helt borte«. Ved den sidste morgenandagt viste han en usædvanlig kraft, bekendte selv staaende troen, bad Fadervor og fremsagde

nadverordene. Derefter satte han sig ned og sov hen med det samme. Det blev en uforglemmelig afsked.

Han er slaaende blevet sammenlignet med »Mark-evangelisten« Ansgar og var som denne vel ingen »mægtig aand«, dog ret en hjertekristen og en betydelig mand. Ingeborg Appel kalder ham »ligesom gennemstraalet af Guds naade«, »mit hjems og skolens forbeder«, og professor la Cour skriver: »Hvem hans Herre var, det lyste af hans aasyn og hans blik«.

Se iøvr Khst saml 7 r II, 135 f, Præstehist saml s 88, Højskolebl 23. jan 85, 6., 13., 20. okt 93, Søndagsbl 10. april 92, Kolding folkebl 21. juli 90, 2.—9. aug 93, L. Andersen. Til minde om H. S 1893.

Hjælpepræst hos pastor Svejstrup

1892—93: **I. J. Svejstrup**, se Gudbjerg.

17. 19. okt 1893–26. dec 1928 (sp Ringive–Give 14. aug 79) **John Charles Louis Richter**, * 13. nov 50. Grenaa. Forældre: Læge Johan Christian R og Catherine Marie Amalie Balling. Stud Aarhus 68, c 73^2 (1), kst førstelærer Grenaa kommuneskole 73, lærer Kbhvn 74, hjpr Seest 16. juli 77, r af Dbg 22, Dbm 27, † 26. dec 28. ~ 4. juli 82 Gudrun Ingeborg Schjørring, * 12. dec 62 Kbhvn, † 18. sept 39. Forældre: Borgmester i Kolding, byfoged Casper Peter Charles S af Fruering-V og Elvira Teilmann af Ormslev-K. – Hustrus søstre ~ Schjørring, Tranebjerg, (fru Rs fætter), Thyssen, Ulkebøl. Farbroder: Jens Schjørring, Ørslev-B. Morbroder: Teilmann, Bering valgmgh. Stamt 76.

BM Hist samf Ribe amt 03, fmd dettes redaktionsudvalg.

Lokal tilsynsførende med Askov højskole.

Medudg 84: Sangbog for konfirmander, flere oplag. (Udg sm m pastor Schousboe, Gadbjerg): Tonesamling for sangbog for konf, afskedspræd i Ringive, 93: Skr talrige hist afhandlinger (Hist maanedsskr, 85 om Skipper Clements fangenskab, i Khst saml om præster i Grenaa, om en heksesag fra 16. aarh, i Fra Ribe amt, 04: Urollge majdage i Andst herr, 09: Vejen-Ls ældre præstehist, 27: Jægermesteren paa Kærgaard m m, desuden art og afh i Saml t jy hist og top, Dansk adelsblad, »Tiden«, højskolebl, osv.

Pastor R drev allerede som student personalhist og arkæologiske studier om sin hjemegn, Djursland. Som kapellan hos pastor *Wagner,* Seest, fik han forbindelse med de vakte, grundtvigske kredse paa Koldingegnen, og i Kolding fandt han sin hustru, der blev ham en god støtte. Han befandt sig særligt godt i Ringive-Give, hvor han hurtigt vandt indgang ved sin ydmyge og redelige forkyndelse og sin jævne, elskværdige færd. Sammen med sin ven, pastor *Schousboe* udgav han konfirmandsangbogen, der gjorde særlig nytte ved at gøre de unge kendt med Grundtvigs bibelhistoriske sange. Den blev ogsaa brugt en del ved møder i gr kredse. Samtidig fortsatte han sine historiske studier og grundlagde sin store bogsamling, der naaede op paa ca 7000 bind. – I Vejen–L blev han hurtigt hjemme, her var en grundtvigsk atmosfære, som han var fortrolig med, og han blev meget benyttet som foredragsholder og oplæser rundt om paa egnen. Ogsaa her fortsatte han sine studier (Præstehist saml 1933, s 79 f (E. K. Thyssen).

En søn, dommer *H. Richter,* Holstebro, har i »Min far var præst« 1961, s 241 f, givet en udførlig skildring af pastor R. Det hedder her bl a at præstegaarden var fyldt med sang, især lærte fru R sine børn at synge, saa de kunne sangene udenad. Den store præstegaard i Vejen var temmelig uoverkommelig, og der maatte holdes 2 piger, (som hver fik den svimlende løn af 12–14 kr mdl). Længslen efter Ringive laa dybt i R. Fru Richter var født grundtvigianer, hendes fader, borgmesteren i Kolding, havde i sine unge aar sluttet sig til Vartov, og hun var døbt af Grundtvig i Vartov. Det var gn borgmesterhjemmet i Kolding, at R blev grundtvigsk. I Vejen var der fredeligt mellem IM og grundtvigske. Nogle IM havde løst sognebaand til *Carl Moe,* Skanderup. R kunne kritisere IM, og IM kunne kritisere ham, men R foretrak dette for det udflydende. Han var fra et konservativt hjem, men venstremand. Vejen voksede stærkt i disse aar og blev en industriby med mange socialdemokrater, men R havde godt forhold til arbejderne. Strid var der aldrig. Han førte dagbog 1906–28 og skriver dér om sine gode forbindelser med arbejderne i menighedsraad, skolekomm og biblioteksbestyrelse, ja han skriver begejstret om et møde her, hvor Peter *Sabroe* havde talt om børnesagen. – R havde søgt til Vejen, fordi det laa nær ved Askov. *Ludvig Schrøders* ældste søn var jo gift med fru Rs søster, og R følte sig nært knyttet til Askov og lærerstaben dér. Især bragte hans personalhistoriske og alm historiske studier ham i nær forbindelse med *H. F. Feilberg* og *Marius Kristensen.* Dem var han paa bølgelængde med. De dannede en lille klub »Selskabet for germansk filologi« og havde talrige møder i Vejen pgd og paa Askov. Af og til deltog lærde udlændinge i møderne. Det var *Feilberg,* der prægede. Denne høje, tynde mand med det hvide kindskæg og den sorte kalot! Altid smilende, altid med noget paa hjerte. – I Hist smf f Ribe amt var R et flittigt medlem, og sm m *Marius Kristensen,* landbrugslærer *Konradi,* Ladelund, kammerherre *Stemann,* Ribe og konsul *Breinholt* holdt han mange møder. Ved de store møder, som »Dsk hist fællesforening« holdt rundt om i landet, var R en trofast taler eller gæst.

R havde ogsaa dyb interesse for teatret. Han kom gerne i teatret naar han var i Kbhvn, og naar der opførtes lødige skuespil i Vejen, var han med. Da han havde set »Det gamle spil om enhver« i Kbhvn 1914, drog han rundt i egnens foreninger og læste det op. I pgd blev der læst meget højt, ogsaa i ferierne i Hovvig ved Ringkøbing. – Kongeaaen, de blaa gendarmer, de guldknappede toldere... ja, de dannede grænsen til Sønderjylland.

Præstegaardens gamle forpagter, den brave *Laust Fredslund,* var en udvist sønderjyde, og han var med i strømmen, der 1920 drog sydpaa for at stemme Sønderjylland hjem. Sønderjylland havde en stor plads i Vejen pgd.

Præsteparret *Richter* havde mange gode interesser, de var uden personsanseelse. Hele hjemmet var præget af de mange bøger. Pastor *H. G. A. Jørgensen,* Farup, skrev derom, alene 2000 bind var genealogi, og der var kostbare værker, franske antikvarier, heral-

dik, segllære, Grundtvigs og guldaldertidens digteres værker. Her gjaldt ordet: I sognet bør præstegaarden og kirken være midtpunktet, men i pgd bør studereværelset være midtpunktet. Her kom folk for at faa raad og hjælp, og her var præsten ikke karrig med at øse ud af sin store viden. R var velbevandret i europæiske sprog, samlede endog specielt paa litteratur om det rætoromanske (ladinske) sprog, som kendes bl ½ mill indb i Schweiz. Og saa var R en af landets kyndigste specialister i dansk præstehistorie.

Berl tid 28. dec 28, Kolding folkebl 28. dec 28.

18. 10. maj 1929–4. aug 32 (sp Stigsbjergby–M, 25. sept 22): **Skat Rørdam-Clausen,** fl t valgmgh Askov, se valgmgh, Odense.

19. 14. nov 1932–4. febr 49 (sp Hvejsel 19. april 21): Provst **M. C. Lindegaard,** provst her 18. april 36, fl t biskop, Ribe, se der.

20. 26. juni 1949 (sp Dybe–R 29. nov 39): **Gunnar Monrad,** * 10. okt 11 Ryslinge. Faderen: Sp Kølstrup, † 48 (se der) af Frederiks k, Kbhvn. Stud Odense 30, c 37[1] (h_1), højskolel Rønshoved 37. ~ 7. april 38 Kirsten Buhl Axelsen Drejer, * 7. juli 12 Askov. Faderen: Sp Pedersborg-K, † 33, se der. – Fætter: Møller, Oure-V.

Kredsfmd KS' hovedkreds Sydøstjylland. BM KS' hovedbest 57.

Kaldskapellan

(Oprettet 25. juli 1950, nedlagt 1. juni 61, 1950: 4. kl, 1958: 12. kl, embedsbolig i Vejen, købt 61).

1. 9. dec 1950–11. marts 54: **H. J. Madsen,** fl t Vigersted-K, se Toftlund.

2. 28. juni 1954–3. maj 61: **V. Merrild Johansen,** * 24. maj 19 Assing. Forældre: Landmd Jens Karl Frederik J og Dagmar Marie Merrild. Stud Rønde 47, c 54[1] (l-80). ~ 4. juli 53 Martha Elisabeth Knudsen, * 5. maj 20 Aasted, Hjørr, a. Forældre: Smedemester Knud Bødker K og Else Marie Pedersen.

Flyttet til Hvidbjerg-Ø-L 3. maj 61.

Residerende kapellan

(Oprettet 1. juni 1961).

1. 25. aug 1961–15. dec 65 (rkp Sct Pauls k, Kbhvn, 12. jan 54): **M. Sommer Jørgensen,** fl t Ballum-S, se der.

2. 21. april 1965 (kkp Krist k, Kolding 11. okt 38): **Hugo Hoff Høyrup,** * 18. nov 09 Kbhvn. Faderen: Sp. Gørlev-B, † 33, se der. Stud Haslev 29, c 37[1] (h_1), hjpr Den dsk mgh, Haderslev dk 19. april 37. ~ 19. juni 40 Anna Eline Attermann, * 14. sept 16 Gram. Forældre: Træskomager Adolf A og Anna Dorthea Lund. – Søster ~ Christiansen, rkp Sct Markus k, Aalborg.

Næstfmd KFUM og Ks kredsbest Koldingkr 39—44, do DMS kredsfbd 40, fmd De samv DMS-kredse i Kolding 40.

Litt: J. Richter: V sogn, hist-top beskr, Ugebl »Fremtiden«, Vejen 00, do: Fra V sogns fortid, ugebl »Tiden«, Vejen, 1903 og i Kolding omegns landboforening 1862—1912, do: Vejen-L pastorats ældre præstehist, Fra Ribe amt, 1909, Poul Bjerge: Kr. Madsen i Gammelby, L, Fra Ribe amt, 1921, Romanus: Vejen by, Verdensspejlet, 1905—06, s 201, J. S. Favrholdt: Et landsbyskolevæsens udvikling, Danm komm efterretn, 1909—10, 258 f, J. P. Damtoft om V skolevæsen, Folkeskolen, 1910, s 249, C. C. Rafn: Læborgstenen, Antikvar tidsskr 1852, s 283 f, S. Alkærsig: En gl vej, Læborg-Gredstedbro, Fra Ribe amt, 1944, 88 f, K og S I, 263 f, C. Sestoft: Om postvæsenet i V, Ribe aarb 1940, 43 f, 441 f, Jyske byer og deres mænd, 1916. Om den forsvundne landsby, Vorup, L sogn, se Ribe aarb 1933, 332.

Andst herred

VEERST — BÆKKE

Veerst sogn, 2486 ha, er højtliggende, fladt og sandet mod nord, bakket og frugtbart mod syd, en del mose og skov. Mod øst nogle smaa søer: Egnen, hvor skov og hede mødtes i gamle dage. Byen V med forsamlingshus fra 1881, (omkring 1951 sportsplads) desuden spredte bebyggelser: V Torsted, med forsamlingshus fra 1955, Husted, Tersbøl.

Vester Torsted var til ca 1300 eget sogn sm m Ø Torsted, Egtved sogn. Rester af kirken er fundet omkr 1930. I V skov ligger det sagnomspundne Trælborg, dateret til ca 500 e Kr, maaske en gl vikingeborg (Ribe aarb 1948, s 213 f).

Chr. IV lod iflg Dsk atl indrette et par værelser i V pgd til brug, naar han var paa jagt her. Der var endnu spor af fiskedamme 1769. Under krigen 1658—60 led sognet saa meget af ødelæggelse og pest, at alle fæstere paa gaardene døde. V sogn var et af de haardest ramte i Jylland. Tidligere brændtes meget trækul her. 1838 var der 10 kulbrænderier tilbage.

Der er ca 35 gravhøje, hvoraf de 27 er ødelagt. Den anselige Skinderhøj nord f kirken og Store Knaghøj er fredet. Nordvest for gaarden Bremerholm var en hellig kilde, som blev vanhelliget, da man vaskede en skabet hest deri. Den kaldtes senere »Tudsehullet«.

Bække sogn, 4581 ha, er ret højtliggende og temmelig fladt (Klebæk høj er 81 m), sandet og gruset jord, dalstrøg, store moser, lidt hede og spredt plantage. Den sidste rest af skov forsvandt under svenskekrigen. Byerne B (724 indb) med forsamlingshus fra 1936, mh fra 1920, centralskole (1958) med realafdeling, alderdomshjem (1950) lystanlæg, stadion, kro, industrier, butikker, valgsted for Ribe amt 4. kreds osv, Asbo, Kragelund med forsamlingshus fra 1896.

Omtrent halvdelen af alle herredets jordfaste oldtidsminder findes i B sogn, ligefra storstensgraven til jernaldergraven. 117 høje sløjfet. Hærvejen gik gn sognet, med sideveje herfra til Ribe og Horsens. Her var et af Jyllands mest befærdede strøg. Et stykke af vejen er nu fredet. Ved vejen sattes 2 runestene. Den ene staar ved kirken (fundet 1810 i kirkegaardsdiget). Den anden staar i en bautastenrække ved Klebæk høj. Mange sagn knytter sig hertil,

maaske har Thyra Dannebod og Harald Blaatand boet her.
Kong Fr. II havde et jagthus ved Skødegaard.

Den stærkt befærdede hærvej har sat sit præg. Her var ogsaa krigshærenes marsjrute. Wallensteins landsknægte huserede her 1627 og røvede bl a ca 1000 faar og lam paa Skødegaard, 1658—60 lagdes 15 af sognets 23 gaarde øde. Rytterkampen ved Vorbasse 29. febr 1864 havde forpostfægtninger her.

Af den ældre præstehistorie

Der foreligger særdeles godt og fyldigt stof i trykt form om disse to sogne, hvis dygtige lokalhistoriker er lærer *John Kvist*. Baade de kulturelle og aandelige forhold er skildret, og det skal ikke gentages her. Der henvises til *John Kvist*: V sogn, 1958, samme: B sogn, 1936, samt *J. Feddersen Jensen*: Fra V Sogn, Ribe aarb. 1915–18, 432 s.

Skønt Bække sogn var størst, har sognepræsten altid boet i Veerst, maaske for at blive fri for besværlighederne med de vejfarende langs hærvejen.

Vorbasse var anneks 1822–32.

Den første lutherske sognepræst skal have været *Stephan Sørensen*, der blev provst, havde 16 børn og efterfulgtes af sin søn, *Mads Stephansen*. *N. Chr. Gjødstrup* (1635–50), *Mads Poulsen Birch* (1650–69) af Øsse-N, oplevede krigens gru og døjede meget. *Søren Nielsen Gamst* (1669–87) stod 1687 tiltalt for paa ulovlig maade at have afstaaet sit kald (Helwegs dsk khst I, 462), *Elias Biener* (1687–1717) efterfulgtes af *Peder Hansen Friis*, der kun var her et aar. 1718–28: *Hartvig Spleth*.

Niels Pedersen Tøxen (1728–47) af Varde, er det mest kendte navn i pastoratets præstehistorie. Han var agtet og elsket, en meget lærd mand, hebræer, han gengav f eks Davids salmer paa rimede latinske vers. Han blev en af hovedmændene i den uforsonlige strid mellem pietisterne og de ortodokse, han bekæmpede energisk Pontoppidans lærebog. Saa længe biskop *Anchersen* levede, skete der intet, men *H. A. Brorson* henvendte sig til kirkeinspektionskollegiet 1743. Pontoppidan klagede til kongen, og Brorson forlangte et eksempel statueret af hensyn til »den sig bredende »Katekismi forklarings foragt«. 1744 nedsattes en provsteret. T ville appellere til Højesteret, men kirkeinspektionskollegiet fik udvirket en resolution, der krævede tilbagekaldelse eller afsked, hvorefter T tog sin afsked. Han havde omfattende digteriske og historiske interesser, men holdt særlig strengt paa den rene lære.

Om Brorsons langvarige strid med Tøxen se Khst saml, 5 r, I, 407—80, 581—646 og Vis 371—407 med Brorsons skarpe monita og Ts replik, samt K. L. Aastrup: i Dsk teol tidsskr 1939, 13—27, og P. Riemann i KS Julebog 1951. Aug. Fr. Schmidt: T og hans lærde søn (sp Rødding, Sdj), Sdj maanedsskr 1953, s 153. Om Tøxens broder, **Manasse Tøxen** (sp Sdr Felding-A), der delte hans syn og heller ikke ville indføre Pontoppidans lærebog, se her VI, 867. Han døde dog 1744, inden hans sag var afgjort (Viborg stifts aarb 1949, s 47 f). Se iøvr Helweg: Dsk khst efter ref, s 135. Niels Tøxen døde 1755 i Almind.

Iver Hagelund (1747–72) var bondesøn fra Lejrskov, en søn, Peder Rudbech, blev missionær i Trankebar. H var pietistisk, Brorson skriver 1750 at han »katekiserede skikkeligt over saliggørelsens orden«. Intet blev klaget. 1757 ankede Brorson over, at kun 6 mænd af menighedsraadet var tilstede, og de undskyldte de andre med, at de var ved tørveskæring for øvrigheden. Prædikenen blev saa opsat, skoleholderen i Bække blev angivet som forsømmelig i sit embede. Menigheden havde, efter sognepræstens beretning, forbedret sig, især i Bække, hvor »tilforn nogle sær grove mennesker havde boet, men nu var de fleste døde eller geraadet i fattigdom«. Ungd svarede upaaklageligt. (Vis 19, 37, 56, 114).

Niels Ibsen (1772–73) blev adjungeret 67, *Hans Olsen Høyer* (1773–1800) var rationalist, *N. Hesselberg* (1800–02) flyttede til Snedsted-N, se der, *N. S. Bergenhammer* (1802–21) flyttede til Vejen-L, se der. Vorbasse var nu anneks 1822–32, 1822–25: *L. F. From*, flyttet til Norup, se der, 1825–29: *E. H. Clasen*, flyttede til Sandager-H, se Brønshøj (Mynster fandt hans prædiken »tør, triviel og kold« senere »mere hjertelig, men langt fra at være udtømmende« (Mynsters vis I, 128). 1829–44: *Hans Hartvig Møller*, en jævn og hyggelig mand. Hans dattersøn var *Olfert Ricard*, der har beskrevet ham smukt som en gammeldags, patriarkalsk præst. Han flyttede til Barløse (se her III, 271).

Tiden efter 1849

Meget er forandret siden 1849, materielt, økonomisk og teknisk. Kun svagt mærkedes ortodoksi og pietisme, Indre Mission har aldrig faaet rigtigt fodfæste i V. Grundtvigianismen slog varigt rod, især i B sogn. Senere har Indre Mission gjort sig lidt gældende i B. Flertallet har været folkekirkelige, og i det store og hele er en flok trofaste mod kirken.

Pastor *C. E. Wraae* (1844–56) blev kun 45 aar, han var afholdt, se ndf. Pastor *C. P. A. Kofod* (1856–67) mindes som en kultiveret mand, højkirkelig. I 1863 var der en ganske kort tid en grundtvigsk *højskole* i V, men krigen standsede den, og da Rødding højskole blev flyttet til Askov 1866, forbigik man Veerst. Der var smaa grundtvigske brændpunkter i Røj og Ravnholt paa grænsen mellem Veerst og Gesten sogne (se Gesten), delvis opstaaet under paavirkning af *P. Larsen-Skræppenborg*. *P. Vejret* paa Røjgaard og *Hans Skjøde* i Veerst og hans sønner var Skræppenborgs gode venner. Allerede midt i 50'erne indrettede de en lille grundtvigsk friskole i Røj, og det var en skuffelse for den lille grundtvigske kreds, at højskolen ikke blev lagt i Veerst. De tog det dog ikke fortrydeligt op, men var fra første færd af trofaste gæster i Askov.

Pastor *A. Holm* (1867–71) var her kun i 4 aar.

Pastor *P. A. R. Herskind* (1871–83) var nærmest højkirkelig, men stod venligt over for de grundtvigske, hvoraf en del stadigt søgte til Askov. Han havde været adjunkt og var stærkt skoleinteresseret.

Pastor *A. N. J. Huus* (1883–87) var en fint- og rettænkende, alvorlig mand, der i sine prædikener hældede til den begyndende IM. Han var agtet af sin menighed. Et træk om ham

levede længe i mindet. En af hans konfirmandpiger fik tuberkulose og laa til sengs næsten et aar, før hun døde. I al den tid gik pastor Huus næsten dagligt til det fattige hjem og var til stor trøst for pigen.

Pastor *R. A. Dahl,* (1887–1900)var en velbegavet og belæst mand, en levende og umiddelbar natur, præget af godhed over for mennesker, var paa samme tid stor børneven og flittig til at besøge de gamle, som han særligt forstod at tale med. Han var flere gange i England, meget engelsk interesseret. Han kunne forløbe sig, være kejtet og ubehændig, men de, der kendte hans hjertelag, holdt af ham. Hans forkyndelse var nærmest grundtvigsk, men selv ville han næppe kaldes retningsmand. Han skildrede mennesker, som de var og talte gerne om troens glæde, og kunne hente mange gode eksempler fra dagliglivet, folkelig som han var. (Se her III, 432). I disse aar blev der bygget forsamlingshuse her, og disse huse blev brugt til mange foredrag, møder, gymnastik og fester. Grundtvigianismen slog rod i disse aar.

Han mindes her som grundtvigsk, saare jævn og en stor spasmager med mange lunefyldte historier. Han fulgte sin menighed i den stærke forbindelse med Askov højskole.

Pastor *Carl Iversen* (1900–08) var en beskeden mand og ikke nogen større prædikant, men han fik stor betydning ved at samle sine gamle konfirmander til møder, og dette førte til oprettelsen af ungdomsforeninger i begge sogne. *Carl Iversen* havde været hjælpepræst en kort tid hos pastor Brandt, Ollerup, historisk interesseret, mindes som nærmest grundtvigsk. Han var ugift.

Provst *J. C. S. Gad* (1908–19) var grundtvigsk, frihedsmand, interesseret i kirkelig administration, præstelønningsforhold osv, skrev bl a derom i Præsteforeningens blad. Han var en meget levende forkynder, forrettede gudstjenesten meget smukt, talte kort og klart, afholdt af lærerne. Han var paavirket af sit arbejde i højskolen og havde en vis forstaaelse af landbostanden, men havde dog præg af at være fra et andet milieu. Hans prædikener var letfattelige og fulgtes med stor opmærksomhed. Der er blevet sagt, at provst Gad ikke kendte nær alle i sin menighed, men var der sygdom og nød, kom han med trøst og hjælp.

Pastor *S. S. Nymand* (1919–50) mindes som »et fint menneske, der havde mange venner her« (se ndf).

Den første folketingsmand i Bække-kredsen var pastor **Philip Fuglede,** Vejen (1849—52), N. J. Termansen var folketingsmand i Bække-kredsen 1858—78, Venstre-manden **Laur. Rasmussen** var folketingsmand 1890—1918, se Grindsted.

Om *kirkelivet* i disse aar:

Efter højskolens ophør fik Veerst, Røj og Ravnholt en meget stærk og langvarig forbindelse med Askov højskole. Som førende i Veerst fra den tid kan nævnes familierne *Skjøde* paa Hjortegaard, *Mortensen* paa Tærsbøl, *Poulsen* paa Moesgaard og *Christiansen* paa Vestergaard. I ungdomsforeningen fik foruden pastor *Iversen* lærer *Feddersen Jensen* særlig betydning. Den grundtvigske bevægelse førte i Veerst gennem højskolen og andelsbevægelsen flere mænd frem til ledende stillinger.

I Bække sogn havde den grundtvigske bevægelse og den nære forbindelse med Askov højskole før og lige efter aarhundredskiftet ret kraftig og ret udbredt betydning. Lærer *L. Lundgaard* i Bække og *J. P. Harbo* i Asbo var blandt de førende.

Indre Mission har aldrig faaet fodfæste i det tidligere stærkt grundtvigsk prægede Veerst. En tid før aarhundredskiftet agiterede en tilflyttet mand meget for IM, men da han opførte sig uheldigt, standsede bevægelsen næsten. Nogle enkelte familier har dog længe været tilsluttet IM i Bække. Det har vel haft betydning, at alle præster maaske med undtagelse af pastor *Huus* har hørt til den grundtvigske retning. I Bække opførtes det første missionshus 1901 og et nyt 1920, og Indre Mission dér har udviklet sig harmonisk og roligt uden udprægede førerskikkelser, og der har altid hersket en vis forstaaelse mellem de to kirkelige retninger. De har kunnet samles i kirken og i de senere aar endog i aftenhøjskolen.

Kirkelivet har i de senere aar været stilfærdigt, flertallet er grundtvigsk indstillede, og der er gjort et godt ungdomsarbejde i DdU, der har 2 kredse.

Det lille Indre Missionssamfund har nu lidt uregelmæssige møder, godt ungdomsarbejde.

Pastor *H. Kruse* har virket her siden 1950.

Blandt lægfolk kan nævnes foruden fornævnte:

Grundtvigske: gdjr *Peter Jensen,* V (* 87), gdjr *Søren Thomsen,* V (* 89) paa Frborg højskole, gdjr *Axel Storm,* V, gdjr *Hans Eriksen, V,* gdjr *Ejnar Eriksen* er mgh næstfmd, gdjr *Peter Mortensen,* Torsbøl.

Indre Mission: Købmand *Jørgen Degn* (* 80), B.

Indremissionær *Th. Sørensen,* B († 37) en af de gammeldags missionærer, gik ud med sin bogtaske over skulderen (DnA 1939, s 67).

Indremissionær *N. K. Knudsen* († 58) havde virket i Rude-Holsteinborg, boede i Røjvang, Veerst, hos en datter, passede bibelkreds her, bibelstærk. (DnA 1959, s 85).

Gaardejer *Jens Hansen,* Kragelund, var til sin død 1965 Indre Missions leder og har været formand for Indre Missions Grindsted-kr. Nu ledes IM af gdjr *Alfred Rasmussen.*

Skolen

Lærer *Jens Dige* (* 76, † 53, lærer i Bække 06–35) blev den første amtsskolekonsulent i Ribe amt 35–46, amtsraadsmedlem (Radikal) og folketingsmand. Betød meget for skolen og for husmandsbevægelsen (æresmedlem). Førstelærer *J. Feddersen Jensen,* V (* 1875, † 1963), en anset lærer, virksom for ungdommen.

Lærer *Kr. Jensen,* Kragelund var i Egtved formand DdU.

Lærer *John Kvist,* (* 91), Kragelund, er sognets ansete lokalhistoriker. Folke- og Realskolen i Bække ledes af skoleinspektør *J. R. Isak* * 05.

1923 oplyses: Gode forhold, 2 KS (60 og 40). 2 DdU, IMkreds; 1935: Kkg 7 og 5 pct, gode,

rolige forhold, 2 DdU, IMsmf, 5 fh, 1943: Kkg 5 og 4 pct, intet særligt, 2 DdU, IM, 1951: Kkg 3–4 og 2–3 pct, velvilje, men ikke særlig interesse for kirken. IM, 2 DdU, 4 fh, 1963: Kkg 3 pct, velvilje, IM, 2 DdU, 4 fh. 1967: do.

Veerst kirke. 1 km nord for byen (maaske fordi her var et vejknudepunkt, hvor 5 veje mødtes) er ny. Den gamle kirke var romansk, som Bække, men mindre anselig, var kullet, lille (19 gange 9 alen), blytækt. Den var brøstfældig og for lille, blev revet ned og en ny kirke opført, indviet 13. dec 1896 paa den gamle kirkes plads. (Arkitekt: J. C. Fussing). Opført af røde mursten, skifertag, taarn med 8-sidet spir. Taarnrummet i vaabenhus. Kun granitfonten og alterstagerne og et lille krucifix er fra den gl kirke. Alt andet inventar er nyt. Alterbillede: Dalsgaard: Ansgar døber. (En renæssancealtertavle gemmes paa loftet). Restaureret i 1921. Series pastorum. Klokke fra 1793. Træloft. 175 sd. Orgel. Gl kirkegaardsdige, ligkapel.

Bække kirke. Sydligt i byen, nær den gamle hærvej. Skibet er romansk af granitkvadre paa profileret dobbeltsokkel. Koret er yngre, af granit med gotisk blindingsgavl. Under korets sydvindue en tympanon med den tronende Kristus ml 2 knælende figurer. Vaabenhus mod nord med svungne renæssancegavle (nu redskabsrum). 1922 opførtes for frivillige bidrag et taarn, hvidkalket, med sadeltag. Kassetteret loft med rosetter i skibet, koret har bræddeloft. 1923 tilmuredes norddøren. Skib og kor har blytag, det øvrige tegl. Indgang i taarnet. Muret alterbord med antependium. Altertavlen skænket 1941 af fru Johanne Sørensen, f Prüsse, med maleri af Rud. Petersen (Kom, thi alt er rede!), i udskaaren ramme. Den gl altertavle var fra 1860. Monolitgranit font med sydtysk daabsfad fra ca 1550. Lille middelald krucifix ved prædikestolen. Skibet har høje renæssance-paneler. Stolegavle fra ca 1575. Svære alterstager og messingdaabsfad fra ca 1525. Prædikestol fra 1638 med udskæringer af Kristus og evangelisterne i felterne. Nogle helgenfigurer er fjernet til Kolding musæum. Restaureret 1923. 185 sd. Orgel. Et lille middelalderligt krucifix. Runesten foran kirken. Ligkapel fra 1963.

Folketal: 1850: 445 og 591, 1901: 554 og 930, 1925: 634 og 1411, 1965: 692 og 1607.
Altergæster: 1922: 285 og 662, 1934: 163 og 441, 1943 130 og 403, 1954: 100 og 300, 1962: 150 og 300.
Menighedsraad: 1920: 11 gr, 2 IM, 1934: do, 1942: do, 1954: 9 n gr, 3 IM, 2 soc, valg i V, 1961: do fredsv, 1965: 8 n gr, 3 IM, 2 soc.

Sognepræst

Indt 1771: 189 rdl, 1857: a) 76 rdl, b) 22 rdl, c) naturalier, d) 320 rdl, e) 105 td ld, 45 skov, 4 td hartk. — Pgd opf efter brand 1857, 2 etager, 11 vær, 1870: Regul 1636 kr, netto 2100 kr. — 1913: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd fra 1857, rest 1951

19. 14. dec 1844–15. aug 56 (hjpr Vestenskov-K 7. juli 38): **Carl Emil Wraae,** * 23. marts 11 Kbhvn. Forældre: Sp i Kippinge-B Jens Eriksen W. † 38 og Marie Christine Gylche. Stud Nyk F 29, c okt 34 (h) hjpr Bogø 7. juli 36, † 15. aug 56. ~[1] 3. sept 41 Hendrine Christine Schjerning, * 6. febr 06 Nykøbing F, † 15. maj 50. Forældre: Kbmd Eskild S og Cecilie Christine Salvig. ~[2] Hedvig Erasmine Cathrine Gylche. »Ligefrem og velvillig, en god bondepræst, meget afholdt« (W III, 529).

20. 23. okt 1856–6. april 67 (ord kat Slagelse 18. febr 51): **C. P. A. Kofod,** fl t Todbjerg-M, se der.

21. 18. juni 1867–6. marts 71 (hjpr Idestrup 12. jan 62): **Andreas Holm,** * 9. jan 27 Kirke Helsinge. Forældre: Kclrd, herredsfoged i Løve herred Niels Ditlev H og Amalie Magdalene Christiane Caroline Rørbye. Stud Randers 44, c 50[1] (h_1), hjpr Tjæreby 1. nov 52, † 6. april 71. Ugift.

22. 24. maj 1871–8. aug 83 (adjunkt, Horsens, 63): **P. R. A. Herskind,** fl t Lyngaa-S, se Tranebjerg, Samsø.

23. 20. okt 1883–13. jan 87 (kkp Humble 1. okt 77): **Axel Nicolaj Johannes Huus,** * 26. juni 48 Kerteminde. Faderen: Sp i Køng, Sjæll, † 93, se der. Stud Hrlf 67, c 73[2] (1), hjpr Reerslev-R 18. okt 75, † 13. jan 87. ~ 21. nov 77 Olivia Elisabeth Christensen, * 8. jan 54 Frederikshøj, Braaby, † 26. febr 20. Forældre: Klosterlæge paa Gisselfeld Harald Viggo C og Erichine Cathrine Wulff. Se ovf.

Pastor H var præget af kultur, en dygtig, begavet mand, meget samvittighedsfuld. Han og hans unge hustru dannede et smukt hjem her, og den varmtfølende og sandhedssøgende præst blev meget anset her. Men tidligt ramtes han af en organisk hjertefejl og døde efter længere tids sygdom. (Kold folkebl 14. jan 87).

24. 6. april 1887–8. okt 1900 (sp Kolind-E-S 4. marts 84): **R. A. Dahl,** fl t Vrensted-T, se Vester Aaby-Aa.

25. 20. dec 1900–18. april 08 (hjpr Ollerup 1. april 98, senere Snøde-S): **C. Iversen,** fl t Herslev, se der.

26. 13. aug. 1908–11. april 19 (sp Tæbring-O 13. juli 03): Provst **J. C. S. Gad,** provst her 25. maj 14, fl t Hornslet, se der.

27. 13. sept 1919–31. marts 50 (sp Hjortlund-K 7. jan 11): **Søren Sørensen Nymand,** * 16. sept 81 Klakring. Forældre: Lærer Niels Peter Sørensen og Ane Mathiesen. Navneforandring. Stud Horsens 01, c 07[1] (h_2), huslærer Lekkende, hjpr Terslev-Ø 29. okt 08, afsk 31. marts 50 † 26. juli 64, ~ 25. april 11 Martha Jørgine Nielsen Krogh, * 12. febr 82 Grønbjerggaard, Klakring. Forældre: Gdjr Peter Nielsen K og Johanne Hansdatter.

Lærer Ribe seminarium 12—15.

Pastor *Søren Nymand* var født i Klakring kommuneskole, hvor hans fader var lærer og kirkesanger med uddannelse fra det vækkende og højskoleprægede Gjedved seminarium. Han blev da ogsaa den førende i de mange opdukkende aandelige, kulturelle og økonomiske foreninger der i egnen. Under faderens ideelle aandelige paavirkning opdroges Søren, der var hans ældste søn, til et harmonisk, fint og beskedent menneske. Han var velbegavet, temmelig belæst, pligtopfyldende, mildt dømmende mod anderledes tænkende med sans for vid og lune. Med denne indstilling blev han vellidt og velset i sin menighed. At stræbe efter popularitet eller højere embeder laa ham fjernt.

Hans forkyndelse i kirken holdt sig nøje til evangeliet. Den var efter hele hans væsen ikke vækkende, men nærende. Prædikenerne var bygget op med en grundig forklarende indledning, saa den gamle kone ved døren kunne følge med, men efter den grundige indledning kom der, som det engang blev sagt offentligt, »en himmerigsmundfuld«. Ved besøg hos gamle og syge forstod han det lykkelige at lade dem føre ordet, og hans begravelsestaler var kendt som de værdifuldeste. Skønt *S. Nymand* var godt hjemme i teologiske og kirkelige rørelser og spørgsmaal, havde salmerne en større plads hos ham. Selv havde han en poetisk aare.

I al sin embedstid i Veerst-Bække var han

skolekommissionens formand, og han havde baade interesse og fin forstaaelse af skolefagene særlig religion, dansk og historie, saa ogsaa her har han det gode eftermæle.

En mindre ting bør nævnes nemlig hans store interesse for præstegaardens ret betydelige skov. Han plejede den saa godt som en forstmand og elskede den og hele naturen. Paa hans mange vandringer dertil groede hans bedste tanker. Hans minde staar mere skrevet i hjerterne end paa tryk. (J. K).

28. 8. aug 1950 (sp Ugilt 29. juni 44): **Henning Kruse**, * 14. febr 18 Esbjerg. Forældre: Overlærer Alfred K og Ellen Poulsen. Stud Odense 36, c 44[1] (h-75). ~ 20. juli 43 Ida Dam Mortensen, * 20. juli 14 Kauslunde. Forældre: Henrik M og Johanne Poulsen Dam.

Litt: Lærer John Kvists form bøger, Khst saml 5 r, I 407 f, 581 f, Fra V sogn, efter sognefoged Jens Jensens optegnelser, Fra Ribe a 1915—18, s 432—55, C. C. Rafn: Bække-stenen, Antiquar Tidsskr 1852—54, s 280—83, jvf smst 1858, s 189, smst 272 f, Rs. Mortensen: Fra Bryrup til Bække, Dsk turistf aarsskr, 1937, s 129 f, Holger Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, IV, s 43, Kirke og sogn, I, 1953, s 270 f, K. L. Aastrup: Præsten Niels Tøxen, Dsk teol tidsskr 1939, 13 f, Aug. F. Schmidt: V højskole, Tidsskr f dsk folkehøjsk, 1946, 274 f.

LEJRSKOV — JORDRUP

Lejrskov sogn, 3949 ha, er ret højtliggende, smaabakket, mod øst (indtil 94 m) ret frugtbar lermuldet jord, dog sandet mod vest. Mod syd falder terrænet stejlt ned mod Aakær dal, en fortsættelse af Kolding aadal. Begge sogne hører til det østjyske bakkeland i Koldings opland (10 km til Kolding). Egholt skov, Ferup skov, samt smaaskove. Byerne L (kirke og præstegaard 1 km ØNØ for byen), Egholt, Ure med missionshus fra 1897, forsamlingshus fra 1880, Vraa, Fynslund med centralskole fra 1961, bibliotek, sportsplads, Ferup med forsamlingshus fra 1890, Højrup – bebyggelserne Asbøl, Korsvang, Hundsholt mm. Flere større gaarde. Naturskønt, dambrug.

Oldtidsminder: 10 høje, i en stribe syd for L. Maglehøj, anselig. 25 høje er sløjfet. Enkelte gravfund.

Sognet hed tidl Erst (Ersted), men fra 17. aarh: Lejrskov. Man har sat sognets navn i forbindelse med de lejre, som kongens jægere opslog i skovene. Kong Fr. II mageskiftede og fik et stort jagtomraade her, hvor han drev jagt, naar han var paa Koldinghus. Derved forsvandt alle herregaarde.

Man har fejlagtigt ment, at slaget paa Lyrskov hede stod her 1043. (Ann f nord oldk 1852, 122 f, jvf G. Storm: Norsk hist tidsskr IV, 119).

Jordrup sogn, 1759 ha, ret højtliggende, bakket (98 m), mod nord mere jævnt, dels lerjord, dels sandet jord. Moserne omtrent alle kultiveret. Mod øst den store J skov, mod vest den mindre Knudsbøl skov. Byerne J, bymæssig bebyggelse, 338 indbyggere, med forsamlingshus fra 1931, alderdomshjem (1931), sportsplads, kro, mm. Knudsbøl. – Bebyggelse: Moseborg. Flere større gaarde. Smukt ved Skærsø.

Kun 3 smaa oldtidshøje, enkelte er sløjfet. I Knudsbøl svage rester af et voldsted. I Knudsbøl har ligget en hovedgaard.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske præst, *Søren Nielsen* skal have været tolk for Hans Tausen. *Niels Poulsen* efterfulgtes af sin søn, *Poul Nielsen. Niels Olufsen* blev provst 1655 og døde samme aar. Magister *Niels Pedersen Kragelund* (1655–95) var søn af biskop K, Ribe, blev magister 57, provst 74. Han døjede meget under krigen 1658–60, da svenskerne huserede grusomt her. Præstegaarden blev ødelagt, og K maatte skjule sig i kirketaarnet. – *Peter Friede* (1695–1726) skal som ung have været rytter (W II, 296), ~ med formandens datter. Magister *Albert Lauritsen Thura* (1726–40, (begravet her), søn af biskop T, Ribe, en af stiftets mest lærde og kendte præster i 18. aarhundrede. Han var i Ribe blevet paavirket af *Chr. Falster,* som student boede han i 5 aar paa Borchs kollegium og sluttede sig til *Søren Lintrup* og *Hans Gram.* Han var meget tidligt udviklet, og hans latinske alumne-disputatser var talentfulde. Kun 23 aar gammel udsendte han sit hovedskrift, 1723: »Idea historiæ litterariæ Danorum«, der har Falsters værk om den romerske litteratur til forbillede. Han gav heri en historisk oversigt over universitetet og de lærde skoler og de dertil knyttede personligheder, over videnskabelige biblioteker og over udviklingen inden for de forskellige studieomraader. Kundskab, klarhed og ualmindeligt overblik kendetegner dette værk. 1723 blev T rektor i Kolding, hvor han søgte at hæve skolen, stiftede et skolebibliotek, indrettede en »skolebog« og skrev et par smukke majsange til brug for eleverne. 1726 blev han magister og samme aar sognepræst her. Han fortsatte med fuld kraft sit forfatterskab og udsendte en række litterær- og personalhistoriske værker (bl a 1732 beretning om Jerlev herreds kirker, 33: Aalborg stifts bisperække, 33: en oversigt over kvinders indsats i Danmark: Gynæceum Daniæ Litteratum, som gav anledning til en poetisk brevveksling mellem T og Fr. Rostgaards datter, Conradine Sophie van der Maase. 1740: Kbhvns universitets hihistorie før reformationen). I haandskrift efterlod han udførlige skildringer af Aalborg stifts historie, af latinskolers historie, et værk om Sorø (Umbra Sorana) er gaaet tabt. I Wielandts »Nye tidender om lærde og curieuse sager« skrev han meget. Han blev kun 40 aar, men naaede at udgive en omfattende produktion og indlagde sig stor fortjeneste ved sit samlearbejde. Han var ogsaa teologisk forfatter, udgav 1736: »Eenfoldige og gudelige tanker«. 38: »En vækker i de søvnagtige Christnes øre«. Han var ortodoks, ikke paavirket af pietismen. I sidstnævnte skrift udvikler han en kras djævlelære, der kan minde om Palladius. Han havde fra sin fader arvet en poetisk aare, udgav 26: Betænkninger og indfald paa vers, 28: Halvandet hundrede mestendels moralske betragtninger. Han hæver sig ikke til høj digterflugt, men hans rim er vel formede, indholdet friskt. Hans digte har kul-

turhistorisk værdi. 1728 brændte præstegaarden, (se ndf), og han led store tab, i sin klagesang over branden giver han et fuldstændigt billede af sit studereværelse som et lærd musæum. I sine opbyggelsesbøger var han en mørk zelot, der svælgede i Helvede og djævleskildringer, hans digte er blidere og viser et muntert og arbejdsglad menneske, en bøgernes og studiernes elsker, der bedst fandt sig tilrette i sin stues lune hygge, men med sindet aabent for naturens skønhed og livets herlighed. Han var gift 2. gang 1734 med en datter af biskop Anchersen.

(Khst saml 5 r II, 56—105, Soransk tidsskr I, 1870, 121 f, Vilh. Andersen: Knud Sjællandsfars tidebog II, 1912, 150—53, samme: Ill dsk litteraturhist, II, 1934, s 184 f, 186, 209, 213, 218, 339, 348, DBL, XXIV, 85 f (Bj. Kornerup), P. Eliassen: Hist strejftog i Kolding og omegn, 1923, 155 f. Parmo Tang Petersen: Kolding lærde skoles historie, skolens program 1914—19.

Henrik Gregersen Morville (1740–65). Brorson skriver 1750: Hr M »prædikede udførligt om den skammelige last at foragte sin næste«. Ungdommen svarede ulasteligt. Intet blev klaget« (vis 61). Der høres ikke om pietisme her. – *Chr. Fabricius* (1765–86) havde været missionær i Grønland 1759–63. Missionen havde lige lidt stor skade ved den sindssyge og uheldige missionær Severin Thranes optræden i Ritenbenk (kolonibestyreren gav ham uspiselig mad) og stridbarhed. Thrane blev fundet død for egen haand med overskaaren strube 1757. Nu kom Fabricius til Ritenbenk, en nidkær mand, og roen blev genoprettet. Han flyttede 1760 til Jakobshavn, hvor han arbejdede energisk, men en øjensygdom tvang ham hjem 1763 (Ostermann: Grønl miss hist, 1921, s 68 f). F var en dygtig præst, en begavet mand, forfatter (N 159). *Laur. Kastberg* (1786–1812) blev provst 90, havde været sognepræst i Brørup-L, rationalist, *Jacob Eiler* (1813–36) efterfulgtes af sin søn, *Laur. Eiler* (1836–45), som blev provst 35 (se BDG I, 184). Paa Hvolbøl galgebakke henrettedes 1. febr 43 Lisbeth Andersdatter, der havde ombragt sin mand ved gift, den sidste henrettelse paa egnen.

(Jy saml 3 s IV, 235 P. Eliassen. Historiske strejftog 1923, 245).

Tiden efter 1849

Embedet var et af de bedst lønnede i stiftet.

Provst *F. C. J. Petersen* (1845–52) var en dygtig og praktisk mand (W III, 203) havde været amtsraadsmedlem i Staby 41–45, blev provst her 45, pastor *Conrad H. Grove* (1852–79) var velstillet, god teolog, højkirkelig.

Med pastor *J. L. Knudsen* (1872–86) kom omslaget i sognenes aandelige liv. Siden 1872 har sognepræsterne været grundtvigske, og pastoratet blev grundtvigsk præget med K. Om K se ndf. Han havde vakt en del grundtvigsk liv i Aggersborg (se her V 580 f). Denne grandvoksne, ravjydske bondepræst med et bredt, folkeligt naturpræg vandt befolkningen paa særlig maade. Biskop *Balslev* ansaa ham for at være en betydelig mand. *P. Larsen-Skræppenborg,* som havde glædet sig til samarbejde med ham, døde allerede 1873, men K fandt, navnligt i Ferup by, en kreds af Skræppenborgs venner, som han hjerteligt sluttede sig til. Han fik ogsaa meget med pastor *Hans Sveistrup,* Vejen, at gøre. De kendte hinanden fra Rødding og forblev hjertevenner til det sidste. K følte sig ogsaa knyttet til Askov, som han ofte besøgte. Han beundrede *Ludv. Schrøder* som aandelig ordfører. (Han kunne sige: »Af mænd som Grundtvig fødes der kun een hvert 1000 aar, af mænd som *Schrøder* kun een hvert 100 aar!«). Senere blev K mere kritisk over for *Schrøder* paa grund af forskelligt syn paa frimenighederne, men deres venskab var urokket. Han ansaa Schrøder for at være egnens aandelige høvding. Men det kan ikke nægtes, at den aandelige bevægelse, som var vakt ved *Skræppenborg,* der saa afgjort ansaa det *kristelige* for hovedsagen, ligesom blev overgroet af det folkelige, det højskoleprægede. Askov satte mere og mere præg under *Schrøders* ledelse, og højskolemændene traadte i første linie, saa Askov blev samlingsstedet for grundtvigsk liv i stedet for Skræppenborgs gaard i Dons. Samtidigt tog den politiske interesse fart, ledet af *Chr. Berg,* i harme mod Estrup og provisorierne. Denne udvikling var maaske baggrunden for det stærke Indre Missions fremstød i Kolding vesteregn, som i 80'erne brød frem med *Carl Moe,* Skanderup. Men saa skete det, at jo stærkere Indre Mission tog fat, des mere samlede de grundtvigske sig her i *Skræppenborgs* egn, og selvom udviklingen gik ud over, hvad Skræppenborg havde tænkt eller vel kunde godkende, brød et nyt grundtvigsk liv frem, og hovedmanden paa Kolding-egnen, var *Vald. Brücker,* Aagaard. Folk kom til J. L. Knudsens gudstjenester langvejs fra, men det tog en del af, da Brücker 1880 kom til Ø Starup.

Provst *S. Schjøtt* (1886–99) var grundtvigsk, ikke ven af Indre Mission, han var politisk interesseret (hans hustru var søster til statsminister N. Neergaard), havde haft mange offentlige hverv, hans forkyndelse var lys (han talte gerne om »Gyldenaaret«), men kirkegangen gik noget tilbage. I disse aar byggedes forsamlingshus, og her samlede det grundtvigske liv sig om foredrag og sammenkomster i højskoleaand. Samtidigt begyndte Indre Mission at arbejde her, men Indre Mission vandt aldrig rigtigt fodfæste i disse sogne. (Se IV, 224).

Pastor *K. S. Borgen* (1899–1910) var ogsaa grundtvigsk. Biskop *Brammer* omtaler ham ret nedsættende (se her VII B 600). Borgen fik dog mange venner her, der gik mange anekdoter om ham, han var lille af vækst, læste meget (holdt 27 blade og tidsskrifter) og citerede en mængde salmevers i sine taler og prædikener (se her V 807). Den ansete provst *Vilh. Hansen* Nykøbing M, var god ven af pastor *Borgen,* agtede hans tanker og teologiske viden ret højt. (N. B. E). Kirkegangen kun ret god. Var i øvrigt en ret flittig skribent.

I hans tid arbejdede indremissionær *Andreas Andreasen* († 06) i L. Han blev kaldt »Bette Drees«, en stille, ydmyg mand, som trods svagt helbred gjorde et stort arbejde for Indre Mission, og hvis kristendom man maatte respektere. (IM Tid 1906, s 689 og 732). Han blev kun 48 aar gammel.

Provst *M. Mouridsen* (1911–35) var en dygtig og anset præst og prædikant, hvis go-

de, lyse forkyndelse vandt god tilslutning. Meget afholdt. Han skriver hertil, at sognene var grundtvigsk præget, og endnu levede flere af de gamle, som mindedes de store dage i *J. L. Knudsens* tid, da kirkerne var tæt fyldte af inden- og udensogns. Provst M gjorde et flittigt arbejde, han samlede til ungdomsmøder i præstegaarden og præstegaardshaven, holdt foredrag i forsamlingshuset, indbød til sommermøder i præstegaardshaven, hvor grundtvigske præster talte. Der var udmærket hørelyst blandt gamle og unge og tilslutningen til gudstjenester og møder holdt sig gennem hele hans tid her. Og samtlige lærere var hans gode medarbejdere.

Provst *N. B. Engsnap* (1936–65) skriver 1965: God kkg, 6 og 8 pct, velvilje fra alle, 3 fh, mh, baade IM og gr arbejde i gang. Provst E. ledede en ØM kreds. Der var i provst Es tid gode rolige forhold, jævn vækst.

De kirkelige forhold er jævne, sognekirkelige, præget af velvilje over for kirken. Det kirkelige liv er overvejende grundtvigsk præget, og der er ogsaa en IM kreds, men ikke skarpe skel.

IM havde 100 stemmer ved sogneraadsvalg 1958.

Pastor *E. Holm* har virket her siden 1965.

En række lægfolk har været med til at støtte kirkens arbejde.

Propr *Math. Hansen Bech* (* 73, † 40) L. Gdjr *Ingvard Kvist* (* 85), medl sogneraad, mghraad, fmd venstreforen. Gdjr *Mads L. Bendtsen* (* 81, † 46), L. Propr *Emil Brødsgaard,* † 38, Jordrupgd (gaarden har været i slægtens eje i over 125 aar).

Indre mission: indremiss, gdjr *Peder Hansen Sørensen,* Egholt, en af de flittige gode, gamle missionærer, meget bibeltro (2 sønner blev sp, i Dreslette og Harboøre). Gdjr *Egebæk,* Egholt. Gdjr *J. Schelde* (* 72, † 61). Uddeler *Hjort,* Egholt, og gdjr *Jørgen Bygvraa* har ledet IM. Uddeler *Hjort,* gdjr *E. Holmgaard* har ledet sdsk i Egholt, gdjr *H. J. Pedersen,* † 65. Gdjr. *P. Schelde* og gdjr *P. Petersen* har ledet sdsk i L.

Endvidere: Proprietær, branddirektør *Rasmus Rasmussen* († 1935), Højrupgaard, var foregangsmand med hensyn til mejeribrug. – Førstelærer *Tarp,* Vraa.

Førstelærer *Anton Skjødt,* * 96, Knudsbøl J.

Centralskolen ledes af skoleinspektør *J. M. Skjødt,* * 18 i Kristrup, Vemb. Formand i menighedsraadet.

Ved centralskolen mange betydelige lærere. Aftenhøjskole paa skolen for begge sogne. Leder: lærer *K. Thule Hansen,* Fynslund. – Et stort sangkor for voksne i begge sogne ledes af lærer *B. Skovlund,* Fynslund, ligeledes et stort børnekor, – begge kor medvirker undertiden ved gudstjenester.

Skolens samlende betydning for de to sogne kan ikke overvurderes og er i udvikling.

1927 oplyses: Kkg 10 og 15 pct, gode forhold, 3 DdU (300), mindre IM kreds. 1939: Kkg 5–10 pct, gode, 3 DdU, mindre IMkreds, 3 fh, 1947: Kkg 5–6 og 12 pct, kun faa hjem, der aldrig søger kirken. Velvilje, mindre IM kreds, KFUM og K, 3 DdU. 1955: Kkg 5 og 7 pct, i øvrigt som hidtil. 1963: Kkg 6 og 8 pct, jævne, velvilje, mindre IM kreds, sdsk, KFUM og K, 3 DdU, 3 fh. 1965, se ovf.

Lejrskov kirke ligger højt og smukt i den sydlige del af sognet. Den er høj og anselig, skib og kor (som har haft apsis) er romanske, af granitkvadre paa skraasokkel. Bjælkeloft, blytag, flere oprind vinduer ses, korets østgavl og det svære taarn er af tegl, taarnrummet har 2 hvælvinger og spidsbue til skibet. Norddøren tilmuret, bred korbue, stort vaabenhus mod syd, opført samtidig med taarnet. Kirken er restaureret 1764 og 1950, i 1950 blev gulvet planeret og belagt med munkesten, stolestaderne flyttedes lidt ud fra væggene, loft og vægge befriedes for puds, paa korets nordside opdagedes 3 store kalkmalerier fra tiden omkr ref (lidelseshist, opstandelsen) delvis restaureret. Koret er hævet 2 trin over skibet. Nyt alterbord af røde munkesten. Smuk renæssancealtertavle fra 1586 med samtidige malerier. Foroven kong Fr IIs og hans dronnings vaaben. Omkr alterskranken et nyt smukt smedejernsgitter. Prædikestol fra 1586, restaur 1909, med lydhimmel. Meget smuk granitfont med arkader, og paa foden figurer. Sydtysk daabsfad fra ca 1500 (bebudelsen). Ejendommeligt epitaflum over pastor Morvilles hustru, † 1746, 1950 genopførtes syddøren. 300 sd. Orgel. Ny stolestader.

Pastor mag Albert Thura († 1740) er begravet i kirken. Ved præstegaardens brand 19. juli 1728 (en karl ville skyde en due, straataget fængede, præstens store bibliotek brændte, kalk og disk af sølv smeltede. Af resterne lod T lave en oblatæske med denne indskrift:

Her ser man levned sølv af kalk og disk,
som brændte,
da et forvorpent skud en grusom ild optændte,
i Lejrskov præstegaard, som plat i aske gik,
af fundne stumper sølv man denne æske fik.

Aarb f nord oldk 1896, 212, P. Eliassen: Hist strejftog, 1923, s 155, Mackeprang, s 8, 23, 307 f, 318 f.

Jordrup kirke er ny. Den gamle kirke var romansk, af raa kamp, uanselig, kullet, skib og kor ud i eet, var allerede omkr 1675 brøstfældig, men blev sat i stand. Kirken blev brudt ned 1884 og en ny opført af røde mursten, bestaar af skib, kor, taarn med slankt spir, indviet 1884. (Arkitekt: J. C. Fussing). Indgang i taarnet. Det indre minder om en nordisk hal: 5 udskaarne træknager fører loftet op i en trekant. Prædikestol og altertavle (P. Møller: Den kananæiske kvinde) er nye. (Det gl alter kom til Obbekær). Smaa barokstager. Smuk, gl døbefont med rebsnoning og ranker. Skibsmodel. Den mindste klokke er fra 1407 med minuskelindskrift. 210 sd. Orgel paa pulpitur mod vest. Kirkens indre istandsat 1955 med farver ved Ernst Trier. Ligkapel paa kirkegaarden. Den gl kirkes prædikestol fandtes paa en gaard i J, hvorfra den senere forsvandt.

Folketal: 1850: 1294 og 447, 1901: 1561 og 568, 1925: 1588 og 690, 1965: 1262 og 685.

Altergæster: 1922: 600 og 300, 1938: ???

Menighedsraad 1918: 11gr, 2 IM, 1926: 6 gr, 2 IM, 5 u p, 1938: 11 gr, 2 IM, 1944: do, 1954: do, 1961: do, 1965: valg, 12 gr, 1 IM.

Sognepræst

Indt 1771: 400 rdl, 1857: a) 121 byg, 27 havre, 73 rug, b) 35 byg, 443 rdl, c) afløst, d) 600 rdl, e) 65 td ld, 5 td hartk, ansellg pgd fra 1825, grundmur, ialt 72 fag, stuehuset 22 fag, 1870: Regul 2846 kr, netto 6308 kr. (Stiftets højstlønnede landsbykald, kun stiftsprovstiet havde højere indtægt). — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Pgd opført 1938 lige sydvest for L kirke. Den gl, anselige pgd ligger uberørt med sine vidtstrakte udhuse og den gl have 1 km vest for kirken. Jak. Knudsens børndomshjem, billede i Trap!

13. 3. nov 1845–30. maj 52 (sp Staby-Madum 14. sept 25): **F. C. J. Petersen,** provst her 13. dec 45, fl t Stouby-H, se der.

14. 20. aug 1852–1. juli 72 (sp Trige-Ø 1. jan 39): **Conrad Hauser Grove,** * 17. aug 03 Kbhvn. Forældre: Generalkrigskomm Carl Frederik G, deputeret i admiralitetet, og Gedske Cathrine Nordahl. Stud Brgdssk. K 20, c

april 27 (1), sp V Tørslev-S. 4. juni 34, afsk 1. juli 72, † 16. okt 79. ~ 18. nov 34 Frederikke Cathrine Gliemann, født Fiedler, * 27. april 04 Kbhvn, † 16. jan 77 (~[1] dr phil Johan Georg Theodor Gliemann, fuldmægtig i rentekammerat, † 28). Forældre: Godsejer til Basnæs jstrd, sukkerraffinadør Chr. Frederik F og Juliane Marie Sporon. – Broder: Reerslev-V.

15. 21. sept 1872–25. april 86 (sp Aggersborg 3. marts 64): **Jens Lassen Knudsen,** * 29. sept 19 Ribe. Forældre: Gæstgiver, jordbruger og kreaturhdlr Christen Lauridsen K og Maren Jensdatter. Stud priv 43, c 51[2] (1), højskolel Rødding 52, do Dalum 62, † 25. april 86. ~ 2. nov 53 Nanna Marie Frederikke Adelaide Boisen, * 24. aug 24 Skaftegaard, † 9. sept 00. Forældre: Anton Nicolai B (søn af biskop P. O. B) og Dorthea Conradine Louise Schiern. – Sønner: Forf, valgmghpræst Jakob Knudsen, Mellerup, og kgl operasanger Lars Knudsen. Fætre: Knudsen, Blegind-H og L. Nielsen, Nordby, F. Hustrus slægt, se stamt 13.

Jens Lassen Knudsen var en type, en personlighed, kæmpestor med stort, sort skæg, talte ravjysk, men præget af værdighed, vandt respekt. Han begyndte som dreng at handle med kvæg, senere solgte han uldvarer, men handel interesserede ham ikke særligt, skønt han hele sit liv var dygtig til at handle, især med heste og kreaturer. Her kunne jyderne ikke narre ham. Han brugte adskillige kraftudtryk hele sit liv. En tid gik han tilhaande som landbrugsmedhjælper hos sin broder, Knud i Forballum. *Kr. Kold* var huslærer hos *Knud Knudsen,* og *Kold* bragte ham i forbindelse med pastor *Hass,* Mjolden. Disse to vakte noget helt nyt i Jens L. Knudsens sind. Han fik øjet aabnet for aandelige værdier og besluttede at være præst. 1841 drog han til Kbhvn, hvor *Sofus Høgsbro,* som han kendte fra sin barndom, underviste ham, og der knyttedes venskabsbaand mellem Høgsbro og K for livet. Det skulle gaa stærkt! Paa to aar tog K studentereksamen, men saa havde han ogsaa forlæst sig, og han paadrog sig en stærk nervøsitet. Han maatte bort fra Kbhvn, tog til *L. C. Müller,* Snedsted (1844–45), kom nogenlunde til kræfter, men saa slog nerverne klik 1846, og han tog nogen tid til Bad Grafenberg, Østrig, og kunne rejse hjem for at studere videre. Han var optaget af *Kold,* og han kom jævnligt i huset hos *Grundtvig,* som han senere ofte raadførte sig med. Hans fader var af gammel sønderjydsk bondeslægt, og da han havde taget embedseksamen, droges han mod Sønderjylland, og han blev højskolelærer i Rødding. Men han kunne ikke ret skikke sig i den »Flor'ske aand«, som raadede der, K fandt Rødding højskole »meget national, meget liberal, men grumme lidt folkelig og endnu mindre kristelig«. Han brød op derfra og blev lærer hos *Kr. Kold,* men disse to særprægede naturer kunne ikke gaa i spænd sammen ret længe trods aandeligt fællessyn. Og 1864 blev K sp i Aggersborg. Han vakte en del folkeligt og kristeligt liv der. Han var ikke lidt betænkelig ved at blive præst, hans samvittighedsfulde sind medførte, at han syntes, at han ikke kunne tage løn som sognepræst. Han ville endog fritage bønderne fra at betale tiende til ham, men Grundtvig fik ham paa andre tanker. I førstningen brød Aggersborgboerne sig ikke om hans bredt-folkelige forkyndelse, men han samlede dem saa til ugentlige møder, og sammen med grundtvigske præster paa egnen søgte han at vinde gehør. Men han undrede sig over deres ringe modtagelighed. (se her V, 580). I breve til *Ludv. Schrøder* gav han luft for sit mismod. Lidt efter lidt begyndte det at bære frugt, hvad han forkyndte, og han var med i den bevægelse, som førte til dannelsen af Klim frimenighed. Hans fine, milde og kloge hustru var ham en stor hjælp. De fik 8 børn, som K opdrog paa sin ejendommelige maade, med stor husfaderlig myndighed.

Det var K en glæde at komme til Lejrskov, nær Dons, hvor *P. Larsen Skræppenborg* boede, og nær hans ven *Ludv. Schrøder,* Askov. Morsomt fortæller *Jakob Knudsen,* at da hans fader med hele familien kørte over til Dons kort efter ankomsten til Lejrskov, stillede han alle sine 8 børn op i Skræppenborgs gaard, og Skræppenborg raabte paa sit syngende fynsk: »Vorder frugtbare og mangfoldige! Det er nok det eneste bud, som folk rigtigt overholder!« Men Skræppenborg døde kort efter. S havde ogsaa venner og en kreds i Lejrskov sogn, og snart fandt K og *Hans Sveistrup,* Vejen og *Ludvig Schrøder,* Askov, hinanden. Medens *Jakob Knudsen* i sin digtning mest er præget af naturen og limfjordslandskabet i Hanherred, kom han i Lejrskov en vaagen, grundtvigsk befolkning nær ind paa livet. Grundtvigsk var barndomshjemmet i Lejrskov præstegaard, og det var afgørende for børnene, at de kun undervistes af deres forældre. De »levede af« fars og mors ord, naar de fortalte Bibel- Danmarks- og verdenshistorie. Denne grundtvigske opdragelse og det grundtvigske livssyn kommer maaske stærkest tilsyne i Jakob Knudsens romaner: »Gæring-Afklaring« og »To slægter«, hvor spillet mellem hans vestslesvigske urkraftige bondetyngde paa faderens side og den almendanske, kulturprægede, harmoniske mødrene slægtsarv skulle forenes. Snart mærkes fader-arven mest, snart moderarven, snart er de i ligevægt hos Jakob Knudsen. Mest iøjnefaldende er hans aandsslægtskab med faderen, pastor J. L. K, den bondefødte kæmpe, hvis desillusionerende oplevelser paa Kr. Kolds skole (jvf forholdet mellem Kr. Børgesen og Haar i »To slægter«), han synes at have overtaget. Faderen øvede næsten guddommelig autoritet over for Jakob Knudsen, men vi møder ogsaa fru Nanna Knudsens fine musikalske sans, hendes kritiske natur hos Jakob Knudsen.

De enkelte prædikener, der er trykt af K, giver ikke noget særligt billede af ham som forkynder (f eks i Brandt og Nielsen: En aarg præd). Ludv. Schrøder skrev ved hans død: »Det turde vel være en følge af hans uddannelse, først som menneske, og dernæst som præst, at han syslede mindre med bog og pen (navnlig med den sidste) end de fleste andre præster, men at han desto skarpere læste i naturens og menneskelivets store bog, saa han kunne bringe raad og trøst til mange, der var i vildrede med sig selv. Hans fængslende fore-

drag om emner som børneopdragelse vil mange have hørt (Højskolebl 30. april 86). *J. L. Knudsen* var ven med provst *V. A. Hey*, Almind, der følte sig noget trykket af den aand, der ville herske fra Askov, skriver Otto Møller, Gylling, som 1876 talte ved et møde paa Kolding-egnen, og han tilføjer, at han vandt i Hey og Knudsen to gode venner. (J. P. Bang: Otto Møller, I, 1931, s 77), men K vedblev at komme paa Askov og glæde sig over samarbejde med Schrøder.

K. Jørgensen i Højskolebl 20. juni 90, R. Stenbæk smst, 12. nov 86, Holger Begtrup: Jakob Knudsen, 1918, Sv. Norrild: Jakob Knudsen, 1935, J. Th. Krøgholt: Jakob Knudsen, 1949. Tidens Strøm 1885—86, s 254 f.

16. 28. juli 1886–18. febr 99 (sp Brovst 19. maj 79): Provst **S. Schjøtt**, provst her 17. april 88, fl t Nr Vedby-NA, se der.

15. april 1899 var U. S. Borch udn, men renoncerede, se Næstelsø-M.

17. 30. juni 1899–16. nov 1910 (sp Nordby, Samsø 27. maj 86): **Kristian Sofus Borgen**, * 12. okt 41 Akureyri, Island. Forældre: Konferensrd, herredsfoged, dir for straffeanstalten, Viborg Bertel Holm B og Nanna Signe Alvilde Tolderlund. Stud Viborg 63, c 70-2 (h_2), skolebest Viborg, hjpr Gangsted-S. 10. jan 71, vik Almind-V 72–75, hjpr Rudkøbing-S. 10. maj 75 sp Alsted-B 16. juli 77, sp Røgen-S 26. nov 80, afsk 16. nov 10, † 1. okt 21. ~ 30. aug 71 Henriette Kirstine Rudolfsen, født Bauer, * 18. juli 43 Fredericia, † ?? (Enke efter manuduktør, c phil Rud. Rudolphsen, † 67). Forældre: Skibsreder Niels Johansen Bauer og Else Margrethe Marie Hansen Holm. – Fætter: Borgen, Nylarsker.

Fmd Lejrskov-J værgeraad og sygeplejef.

Udg 73: Til minde om P. Larsen-Skræppenborg, 85: Krd og politik, 88: Gudstjeneste — tilbedelse — offertjeneste — altertjeneste. Skrev en del i Rørdam-Elmquists: Kirkebladet.

Var 15—16 kst sp Vaalse.

Se Khst saml 6. r II, 651. Fam Borgen, s 11. Om B, se løvr ovf.

Hjælpepræst hos pastor Borgen

1905—06: H. C. C. H. Fønss, se Herritslev.

18. 1. marts 1911–25. nov 35 (sp Sdr Omme-Hoven 18. juni 00): Provst **Mourids Mouridsen**, * 5. nov 65 Velling. Forældre: Lærer Laurids M og Karen Termansen. Stud Mariboes sk 90, c 96-1 (h_1), provst Malt-Andst-Slaugs herr 13. sept 19, r af Dbg 29, afsk 25. nov 35, † 26. sept 46. ~ 20. okt 03 Karen Alvilde Møller Kristensen, * 21. jan 80, Hoven. † 31. marts 64. Forældre: Højskoleforst, lærer Kristen K og Karen Marie Jensdatter. – Hustrus broder: Engum.

Provst M skriver selv: »Jeg er født og opvokset i et gammelt grundtvigsk hjem, og det har været bestemmende for min livsindstilling, min forkyndelse og den øvrige præstegerning. Og vi er paa de to steder, hvor vor gerning er faldet, kommet i et saadant forhold til menighederne, at naar vi vender tilbage dertil, er det, som om vi forlod det i gaar.«

En søn, politimester M, Slagelse, skriver: »Mine forældre var dybt forankret i gammelt grundtvigsk livssyn og i nær tilknytning til højskolen i det meget vidtstrakte Sdr Omme-Hoven, der gennem mange aar havde været under grundtvigsk forkyndelse, faldt far godt til. Her fandt han sin hustru, og her samlede han en trofast menighed. Han var lys og frejdig i sin forkyndelse, gjorde et grundigt arbejde med sin forberedelse til prædikener og foredrag, der altid var skrevet ord til andet. Han var selv vestjyde og havde let ved at komme i kontakt med befolkningen. Han kendte alle i det store pastorat, konfirmandundervisningen havde altid hans særlige interesse. – Da han flyttede til Lejrskov, sagde *Jakob Knudsen* til ham: »Man bytter ikke vestjyder med østjyder!« Men det gik alligevel godt, selvom pastoratet laa paa et udsat sted, mellem *Carl Moe* i Skanderup og *V. Brücker*, Aagaard. Der var god hørelyst i Lejrskov-J for provst Ms solide og billedrige tale. Da han som noget nyt her begyndte paa ungdomsmøder og menighedsmøder i præstegaarden, strømmede folk til, saa de efterhaanden maatte lægges til forsamlingshuset. Sommermøderne i præstegaardshaven samlede 50–60 mennesker. – Han kom meget rundt i sognene, havde let ved at tale med folk, og han kunne ogsaa lytte. Befolkningen her var ikke mindre trofaste end vestjyderne, de fyldte kirkerne hele hans tid og stod sammen med deres præst i alt, hvad han gerne ville have fremmet. Han holdt meget af sin provstegerning, særlig arbejdet i skolerne. Biskop *G. Koch* sagde engang: »M han kan prædike!« og biskop *Lindegaard* sagde om M's forkyndelse: »Det var hedelærken, der sang for jer i Lejrskov og Jordrup i de 25 aar.«

Kolding folkebl, 5. nov 53, 27. sept 46.

19. 29. febr 1936–31. marts 65 (sp Tæbring-OR 11. nov 26): Provst **Niels Bjerre Engsnap**, * 4. maj 97 Vejrum, Ringkøbing amt. Forældre: Gdjr Christen E og Siliane Bjerre. Lærereks 18, lærer Kbhvn, Frberg skolevæs. Stud Døcker 20, c 26^2 (h_2), provst Malt-Andst-Slaugs herr 25. maj 49, r af Dbg 56. Afsk 31. marts 65. $\sim^1$ 6. okt 26 Dorthea Refsgaard, * 5. april 98 Hjerm, † 28. jan 52. Forældre: Gdjr Peder R og Maren Hjortshøj. $\sim^2$ 14. nov 54 Agnes Christine Limbæk, * 13. juni 96 Lynge, Frborg amt. Forældre: Togfører Laurits L og Anna Margrethe Møller. – Søstersønner: Bjerre, Brøns og Bjerre, rkp Andsager.

Bm Studenterkredsen 22—23.
Medudg Salme og sang.

20. 18. sept 1965 (sp Junget-T 10. sept 58): **Erling Skov**, * 16. april 23 Jerslev, Hjørring amt. Forældre: Uddeler Thorvald Larsen S og Thyra Andrea Christensen. Udd v handel og landbrug. Stud Rønde 50, c 56^2 (l–102). Hjpr Hadsund 14. dec 56. ~ 3. okt 53 Hanne Skrubbeltrang, * 21. sept 25 Taars, Hjørr amt. Forældre: Uddeler Otto S og Mariane Dissing.

Bm Viborg amts skolekomm forening 62—65.

Litt foruden ovenn: A. Thura: Om Lejrskovs og Københavns ildebrande, 1730, Om Lejrskov præstegaards brand 1728, ved Bjørn Kornerup. Holger Begtrup: Dsk Menighedsliv i gr Indre IV, Kirke og Sogn I, 1953, s 230 f. Khst saml, 6. r, III, 197 f, 583, Aug. F Schmidt: L sogn, Dsk studier 1926, 77 f, do Fra L sogn, Ribe aarb 1929, 197 f, Begtrup: Gr hjem i 19. aarh, I, 70 f.

ANDST — GESTEN

(Andst og Gesten var eet pastorat til 16. juni 1886).

Indtil 1886 laa præstegaarden i Gamst, en stor, firlænget egebindingsgaard; i ældre tid havde sognepræsten forpligtelse til at huse kongen, naar han var paa rejse til Ribe. Gamst ligger omtrent midt imellem Andst og Gesten, midtvejs mellem Ribe og Snoghøj færgested.

Af den ældre præstehistorie

Den første lutherske præst skal have heddet *Mads Iversen,* efterfulgt af sin søn, *Iver Madsen,* han var noget vidtløftig; barn af sin tid. Han maatte 1560 melde til kongen, at han »af vaade i en ølrus havde slaaet en karl ihjel«. Han blev afsat, men frikendtes. *Jens Simonsen* († 1577) var magister, mindes ved et epitafium. Hans søn mag *Jon Jensen Kolding* (1578 - c 1610) havde været rektor i Kolding og præst der og i Almind. I latinske digte besang han Fr II, som skaffede ham det store kald i Andst, hvor beboerne ikke kunne enes om præstevalget. »Hr Jon i Gamst«, som han kaldtes, var en af tidens lærde præster. Han er udgiver af den første danske topografi. (Coronarium) blev magister 91, udgav derefter 94: Daniæ descriptio nova, en udførlig dansk topografi, trykt i Frankfurt a/M. Men omtalen af krigen 1563–70 (6000 svenske dræbt i Halland) vakte en saadan harme i Sverige, at den svenske gesandt 1595 klagede over dette brud paa fredsbetingelserne i Stettin (Svenske maatte ikke smædes), K blev indstævnet for det akademiske konsistorium, der dømte ham til at tilbagekalde skriftet, tilintetgøre det og gøre afbigt. Dette tilfredsstillede ikke svenskerne, som forlangte ham dømt »paa kongens naade og unaade«, hvilket kunne betyde livsstraf. Dette ville dommerne ikke, han blev blot suspenderet en kort tid, men denne modgang standsede hans forfatterskab (Khst saml, 1869–71, s 378 f, Laur. Nielsen: Dsk bibliografi 1551–1600, 1931 f, s 316, DBL XIII, 119 f). Han har i enestaaende grad smykket kirken (se ndf).

1589 opholdt Anders Sørensen Vedel sig i Gamst præstegaard for at bestemme stedets polhøjde.

Provst *Niels Mortensen Grum* (1609–53) efterfulgtes af provst magister *Hans Laugesen Wedel* (1653–74). Sognene døjede meget under krigen. *Laur. Nielsen Aagaard* (1674–99) skrev i liber daticus: »Udi Andst og Gesten sogne er 4 gaarde øde, og til den hele by Lille Andst er ganske ringe sæd, fordi indbyggerne nyligen er tilkomne, og den meste jord ligger udyrket siden fjendernes tid«. Værre end svenskerne huserede brandenborgerne og polakkerne, der skulle drive svenskerne ud. Det var onde tider. L. N. Aa efterlod dog ved sin død i »rede, myntet sølv 1014 rdl 1 mrk«. (Saml til jysk hist og topogr 1. rk 10). *Aug. Richter* (1679–1712), *Jens Andersen Høeg* (1712–23), *Bertram Jokumsen Høyer* af Fuur (1723–59). Brorson skriver 1744: Hr H prædikede om »at give agt paa eder selv og den ganske hjord« (Acta 20). Ungd svarede vel, og menigheden var agtsom (vis 19). Brorson har her skaanet ham, men i et brev 1743 (vis 182) havde biskoppen paatalt præstens »onde forhold« til sin hustru. Men 1750 (da H katekiserede over troens artikler og daaben) tilføjer Brorson: »Ellers har sognepræsten i lang tid levet ilde med sin hustru, hvilken han og har begegnet med hug og slag. Han undskylder sig med, at hun drikker, som vel og ikke kan nægtes, men hendes paarørende siger, at han har forvoldet hende det med sin haarde medfart. Jeg har adskillige gange mundtligt og skriftligt formanet ham, men saa vidt jeg har kunnet mærke, uden frugt« (vis 57). 1757 skriver Brorson, at »H efter tilbørligt at være sat i rette, saa er der nu ikke denne sinde blevet klaget over ham«. I begge sogne St Andst og Ø Gesten »rytterskoler«, der var kongelige skoler som hele sognets ungdom besøgte, læreren i Gesten *Anders Falck* blev berømmet for lærdom og levned. (Vis 115). – *Jens Nielsen Høstmark* (1759–93) var en dygtig præst, pietist, han fik stor betydning, og der var en kristelig vækkelse, saa der »næppe var et hjem, hvor man ikke brugte en postille eller andagtsbog«, fortrinsvis af Luther eller Heinrich Müller. Brorson skriver 1762: Hr H holdt en opbyggelig prædiken om naadens tid (Lk 19, 42). Han er »retsindig, meget tro og flittig i sit embede«. (Bertram Høyers kapellan, Peder Hegelund, virkede her endnu 1762). Degnene var upaaklagelige, *Anders Falck,* i Gesten roses atter for lærdom og levnet. (Vis 160). Indtil 1814 var læreren ved rytterskolen i St Andst degn og kirkesanger i begge sogne.

Rationalismens tid blev en temmelig død tid her. Men lidt af livet og husandagterne holdtes dog vedlige. Konsistorialraad *Caspar Junghans* (1793–1833) havde vist været præst i Norge. Han efterlod en række kulturhistorisk værdifulde optegnelser om pastoratet (se ndf). *Jørgen Winge* (1834–38) flyttede til Nr Aaby-I, se der. Konsistorialraad *Thøger Kjersgaard Asch* (1838–48) var tiendekommissær, tog initiavet til fattiggaarden i Gamst, Danmarks første 1840, han havde som ung været møller og fra 1825 sognepræst i Janderup-B. – I disse aar opstod en del aandeligt liv, vakt ved lægfolk, især *P. Larsen Skræppenborg.* Der blev holdt en del gudelige forsamlinger, og »de hellige« tog afstand fra verdslige forlystelser. *Aug. Fr. Schmidt* har i »Fra Røj og Ravnholt« (1931) fortalt om dette gudelige røre. Blandt de fremmeligste mænd var *P. Vejrup,* Røjgaard i Gesten, hans svigersøn, *Peder Jørgensen,* og *Anders Simonsen* i Ravnholt, Gesten sogn. De var alle Skræppenborgs nære venner. Denne kreds blev udpræget grundtvigsk.

Tiden efter 1849

Pastor *P. Høy Aabye* (1849–50) flyttede til Hejls. Det siges, at han ikke kunne forliges med folk. Saa kom provst *J. C. Schousboe* (1850–81) en højt anset præst, forfatter, dygtig provst. Den grundtvigske kreds i Røj aabnede omkring 1855 en friskole, og friskolelærer *Simon Jørgensen* (svoger til Skræppenborg), som døde ung, fik stor betydning. Det grundtvigske liv kom i opsving, en tid var der tale om at bygge højskole. Den næste fri-

skolelærer, *Jens Rasmussen Petersen,* var gift med ovennævnte Anders Simonsens datter, nært knyttet til kredsen, og han førte arbejdet udmærket videre. Han blev 1872 lærer i Store Andst og øvede der stærk grundtvigsk indflydelse. Han omtales som en ypperlig lærer (H. Begtrup: Gr mghliv, IV, s 43 f). Kredsen i Røj sluttede sig varmt til Askov højskole. *Ludv. Schrøder* talte ved friskolelærer *Simon Jørgensens* begravelse 1865.

Sognepræst

Indt 1771: 459 rdl, 1857: a) 134 rug, 125 byg, 4 havre, 8 boghvede, b) afgift af 3 gaarde, c) naturalier, d) 500 rdl, e) 100 td ld, en del hede, 9 td hartkorn. Stor, god pgd i Gamst. — 1870 Regul 2618 kr, netto 6000 kr. Embedet var det 3. bedst lønnede i stiftet (efter Ribe dk og Lejrskov-J).

15. 10. marts 1849–26. sept 50 (sp Vaalse 28. juli 45): **P. H. Aabye,** fl t Hejls-Vejstrup, se der.

16. 2. dec 1850–6. juni 81 (sp Ringive-Gadbjerg-Lindeballe 9. juni 35): Provst **Jens Christian Schousboe,** * 3. nov 05 Torstrup. Forældre: Sp i Skibet Vilhelm Carl S, † 37, og Christiane Margrethe Sølling af Torstrup-H. Stud Aarhus 25, c okt 30 (l), hjpr Vejle-H 22. febr 32, provst Malt-Andst-Slaugs herr 16. jan 60, r af Dbg 77, afsk som provst 13. okt 79, † 6. juni 81. ~ 29. sept 35 Petrine Frederikke Raben, * 27. jan 05 Bygholm mølle v Horsens, † 20. maj 71. Forældre: Kbmd i Haderslev Mathias R og Laurentia Marie Guldager. – Søn: Flødstrup-U. Datter ~ Terkildsen, Hedensted-SD, sønnesøn: Apostel k, Kbhvn, dattersønner: Schousboe, Vemmetofte og Taps. Brødre: Landet, Taasinge, og Høje Taastrup. Stamt 77 (Schousboe) og stamt 85 (Sølling).

Provst S var præget af sin præsteslægt, en aristokratisk embedsmand, der førte stort hus, var anset som prædikant og administrator, en begavet og dygtig embedsmand (fra Fr VIs tid), men som fulgte godt med i tidens udvikling. Højkirkelig, myndig, vel hjemme i guldalderlitteraturen og i teologien, en pryd for sin stand. Se i øvr ovf.

Hjælpepræst hos provst Schousboe

1867—76: **P. S. Schousboe** (søn af provsten), se Flødstrup-U.
1877—79: **E. C. Assens,** se Hellested.
1879—81: **A. E. Tiemroth,** kst sp her 1881—86, sp her.

Litt: Aug. F. Schmidt: Gesten sogns historie 1955.

ANDST

Andst sogn, 4471 ha, er gammelt grænsesogn, langs kongeaaen mod syd (grænser op til Skodborg sogn), Gamst aa afvander store moser vest for Andst. Landskabet er smaabakket, ikke særlig højtliggende (indtil ca 60 m), mod vest mere fladt. Ved A ender Koldingaadalen, flere dale, enge langs aaerne. Den udtørrede Gamst sø. Østjysk præg mod øst, vestjysk mod vest. Kun lidt skov (Gejsing skov), ellers aabent agerland, lermuldet mod øst, sandmuldet mod vest. – Byerne Store Andst (381 indbyggere), bymæssig bebyggelse, med kirke, præstebolig, centralskole fra 1959, bibliotek, missionshus fra 1895, forsamlingshus fra 1885, ombygget 1953, alderdomshjem fra 1950 med kommunekontor, mobiliseringsstation for civilforsvaret, lystanlæg, sportsplads, stort mejeri, kro, trikotagefabrik i gamle skole, butikker mm. – Andst stationsby, Lille Andst, med strømpefabrik i den gamle skole, Gamst med forsamlingshus. Gejsing med fabrik for modelskibe og plasticbaade i den gamle skole. Bebyggelserne Glibstrup og Roved. Flere større gaarde.

Oldtidsminder: 7 høje, Abildhøj anselig, 53 høje sløjfet. Boplads fra Gudenaakulturen ved A bro. — **Trælditet** var en forsvarsvold, nævnt 1638, nu forsvundet, bl a har man udpeget »Alverdens-diget« som rester deraf. (1840). Se Aug. F. Schmidt i Ribe aarb 1923—27, 82 f, 1932—35, 315 f, samt Ann f nord oldk 1840—41, 162 f. Jy saml IV, r, 4, 436 f. — 1695 byggedes et arresthus i A for rytterdistriktet, Stokhuset, se P. Eliassen: Hist strejftog, 1923, 93. Helligkilden **Narkes kilde** laa syd for Noes (Schmidt, DH, 154). Blandt gaardene har Petersborggaard (134 ha) en anselig, smuk hovedbygning, (ant opf af Holden Hansen). — Danmarks første fattiggaard blev oprettet i Gamst 1840, 1872 købtes nuværende »Kærgaard«, som solgtes 1925.

Det kirkelige liv

Der var bortset fra den lille grundtvigske kreds ikke meget kirkeligt liv her omkring 1880, men kirkegangen var god, forholdene udpræget folkekirkelige. Præsteembedet blev fra 1881 varetaget af pastor *A. E. Tiemroth* som vikar, indtil sogneudskillelsen fandt sted 1886, og Tiemroth var sognepræst her til 1896. Han var en lille, solid mand, IM, stilfærdig og samvittighedsfuld. Nu blev sognets kirkelige liv indremissionsk præget. Det skyldtes især *Carl Moes* komme til Skanderup. Ved hans vækkende forkyndelse blev der et ret stærkt IMs liv i Andst, med meget arbejde blandt børn, unge og ældre, men ogsaa i ret skarp modsætning til de grundtvigske, som byggede forsamlingshuse, og havde forbindelse med Askov. Sognet ligger geografisk mellem Skanderup og Askov, og er præget af begge. Ved sognets udskill blev den gl præstegaard solgt, og en gaard lige nord for Store Andst blev præstebolig, indtil 1924, da man solgte præstegaarden med tilhørende jord og købte stuehuset til den gl proprietærgaard Carlsminde (mage til ovennævnte Petersborggaard). Paa den tilhørende havegrund er den nye præstebolig og De gamles Hjem beliggende. (Carlsminde nedrevet 1950).

Pastor *N. B. Gotfredsen* (1896–1909) fik stor betydning. Kort efter hans komme hertil blev der bygget missionshus, hvorudfra der øvedes et vidt forgrenet arbejde. Den store grundtvigske kreds (ca 150) lod afholde særlige gudstjenester ved indkaldte præster, og tilsluttede sig 1910 Skanderup-Hjarup valgmenighed. Men adskillige grundtvigske blev dog i sognemenigheden. – Pastor G var afgjort IM. Vækkelsen fra Skanderup kom Andst til gode; der udbrød ny vækkelse her, og der blev et stærkt IM samfund. Pastor G havde været lærer ved missionsskolen i Herning (se her VI,

s 752) og han havde ogsaa i Andst en lille missionsskole. Der blev bygget et hus til dette brug (det hed »Go on«, en indskrift huset har bevaret efter at missionsskolen var ophørt), og her uddannedes 6 kvindelige DMS missionærer: Frøkenerne *Kirstine Pallesen, Mildrid Nielsen, Olga Kristensen, Karen Gormsen, Nanny Brostrøm, Helga Ramlau.* De blev alle ansete missionærer, og de deltog ivrigt i menighedsarbejdet i Andst. Der stod glans om den tid, da »pigerne var her.« Og gennem dem knyttedes stærke baand til missionsmarken (5 DMS kredse og 2 kvindekredse).

Det var nytaarsaften 1896 den nygifte pastor *Gotfredsen* kom hertil (han havde da været præst i 8 aar). Pastor G havde haft en svær ungdom, tidligt havde han mistet sine forældre, og som barn fik han en alvorlig rygsygdom, som mærkede ham for livet. Som student kom han hos *Vilhelm Beck* i Ørslev. Den stærke forkyndelse, han fandt i Ørslev hjalp ham til klarhed. Om hans gerning i Bording og Herning (se her VI, s 860) Gotfredsens fik 13 lykkelige aar i Andst. De fik 8 børn, og der blev levet lykkeligt i præstegaarden. Fruen var konservatorieuddannet og dyrkede megen musik. G lærte at elske Sønderjylland. Hvert aar var de en tur i Skibelund krat og saa ned over det tabte land, og de sønderjydske sange blev sunget meget i præstegaarden i dette grænsesogn. Missionseleverne i »Go on« (som jyderne oversatte: »God aand«) var som hjemme i præstegaarden, de hjalp i søndagsskole, ungdomsarbejde og ved husbesøg. Det var en fest, naar medlemmer af DMS bestyrelse kom paa inspektionsbesøg, navnlig var pastor *A. Busch* elsket, saa var der liv og røre og glade dage og mange til bords. Der var sorg, da eleverne var færdige med deres uddannelse og kørte bort til Vamdrup og rejste langt væk.

Førstelærer *Johs. Iversen* var Gs gode ven og støtte. Hans livlige undervisning gjorde ham populær, og han deltog trofast i menighedsarbejdet. Der var ogsaa forbindelse mellem Askov og Andst præstegaarde, idet fru G blev kendt som en dygtig musiklærerinde, og hun fik elever fra Askov og Vejen, bl a adskillige af højskolelærernes døtre.

De første aar her var ikke helt lette for G. Hans »øjne saa igennem folk«, og hans forkyndelse, der var en frugt af Kierkegaard-studier i de unge aar og optagethed af Vilhelm Beck, vakte uro. Det skete, at folk, som havde hørt ham om formiddagen, prøvede at berolige sig ved at køre til en nabokirke om eftermiddagen for at høre en mindre nærgaaende prædiken. Det resulterede i en stor sognebaandsløsning de første aar, hvad der den gang var et økonomisk tab for præsten. Men han ville ikke »gaa paa akkord«. I løbet af faa aar begyndte en vækkelse, og Gs vandt i den tid venner for livet. Præstegaarden stod altid aaben, folk kom fra alle hjørner af sognet, der blev drukket kaffe, fru G maatte til klaveret, og der blev sagt, at det var lidt af et eventyr at høre fru G spille. Hendes musik blev bindeled mellem præstehjemmet og adskillige hjem i sognet. Og der blev ført alvorlige samtaler, som førte til fællesskab. Den store kirke var fyldt hver søndag, og IMs samfund arbejdede energisk. G var vist gerne blevet i Andst. Men indtægten var kun 2800 kr, og han maatte søge bort. Det var svært for dem at rejse herfra. (Præstegaardsliv, II, 1950, s 125 f, ved Ebba Joensen, f Gotfredsen).

Pastor *C. F. Hansen* (1910–15) kom hertil fra det stærke IMs liv i Horne. Han var i det ydre en kontrast til Gotfredsen, høj, repræsentativ, men i sit hjerte var han som G afgjort IM, og blev spøgende kaldt »Koldingegnens anden Carl Moe« (se her III, 259). Han havde en smuk sangstemme, var en betydelig prædikant. Kløften mellem Indre Mission og grundtvigske uddybedes. Da han havde holdt en ligtale og talt om mennesker, der levede som dyr uden Gud og angreb staten, som tjente penge paa folks drikfældighed, blev der uro. Kirkegangen var meget god hos H, og der var stadig vækkelse. Valgmenigheden blev dannet samme aar han kom hertil, og valgmenighedspræsten havde en højmesse og en eftermiddagstjeneste i Andst kirke hver maaned, en ordning der stadig er opretholdt. Ca. 300 af sognets ca 1800 indbyggere sluttede op om valgmenigheden, mens de øvrige holdt fast ved sognemenigheden.

Pastor *C. E. Ørberg* (1915–24) fortsatte i C. F. Hansens spor. Kirkegangen var god, Ø sagde: »Her er ikke mange mægtige, ikke mange rige, men jævne folk, som fylder kirken«. Verdenskrigen 1914–18 satte sine spor i dette grænsesogn. Den spanske syge var ogsaa med til at skabe alvor omkring 1918–20. Men der var glæde, da grænsen blev slettet 1920.

Pastor *Knud Voldum* (1924–36) skriver bl a: »Vi kom til Andst fra Odense KFUM, og der havde vi naturligvis haft en del forbindelse med IMs samfund. Men i Andst kom vi rigtigt til at kende IM paa landet, baade dens rigdom og dens skrøbeligheder. Og der fik vi nogle af vore gode venner. Det pinte mig navnlig i begyndelsen at »skulle« gaa uden om valgmenighedens medlemmer, thi der var adskillige prægtige mennesker blandt dem. Og efterhaanden kom vi ogsaa i forbindelse med nogle af dem (saa de besøgte os i Nordby). Men det var ikke videre velset blandt IM. Og det var jo alligevel de sidste, man som præst maatte støtte sig til og regne med i arbejdet. De tog vel imod os og viste os megen tillid, trofasthed og kærlighed, som aarene gik. Kirkegangen var ualmindelig god. Kirken med dens 350 siddepladser var paa det nærmeste fuld hver søndag, og op imod halvdelen var unge, dels unge fra IMs hjem, dels unge, der var kommet til sognet for at tjene. Jeg mindes ikke at have set gudstjenester, der var saa stærkt præget af ungdom som her. Ved siden af kirken var missionshuset det aandelige midtpunkt. Her holdtes en række af møder aaret igennem, missionsuger, fester for gamle og unge. KFUM og K holdt deres egne møder her, og en af de 3 søndagsskoler holdtes i missionshuset. Ogsaa en af de 5 bibelsamtalekredse samledes i missionshuset. Der var stor kærlighed til Ydre Mission og en række DMSkredse mm. – Da kirkens indre blev hovedrestaureret 26, holdtes gudstjenesterne i

missionshuset. Kirken skulle første gang tages i brug juleaften 1926. Jeg blev syg dagen før, og det var umuligt at faa fat i en anden præst til juleaften, saa kirkebylærer *Johs. Iversen* maatte »genindvi« kirken ved at læse en prædiken højt. En gammel kone mente, at det var en slags »straf« til mig, fordi jeg havde glædet mig saa meget over restaureringen, som ikke alle de ældre havde fundet paakrævet. – Folk var paa talefod med deres præst i Andst. En dygtig gaardejer (formand for søndagsskolen) besøgte mig jævnligt for at tale med mig. Han hørte til *Carl Moes* gamle garde fra den tid, han havde boet i Skanderup. Naar jeg lørdag eftermiddag sad og forberedte min prædiken og hørte sindige træskotramp i gaarden, vidste jeg, at det var Th. Th, der kom, og det var altid aandelige spørgsmaal, der blev drøftet. En lørdag var han ret ophidset. Det var lige blevet meddelt, at *Chr. Bartholdy* var indvalgt i IMs landsstyrelse. Og ham var Th ikke tilfreds med: »Nej, det staar sørgeligt til i IM idaw... a tror snart itt, at der er anner rigtige missionsfolk i Danmark end pastor Kold (IMs daværende formand) aa saa mæ'... aa Kold æ a endda itt helt sikker po!« tilføjede han med et blink i øjet!« – De to næste sognepræster flyttede hurtigt herfra.

Pastor *Axel Bundgaard* (1936–40) tog sin plads midt i IM, en solid gammeldags IMs præst, selv jyde... »en bønnens mand, men han blev her for kort tid.« Han havde stor kirkegang, var meget afholdt.

Pastor *Gregers Oldenburg* (1940–45) var ikke særligt partipræget. Han skriver at »vækkelsen i Gotfredsens tid og valgmenigheden stadigt præger sognet... Skellet *skal* være her, selvom der derved kan syndes mod næstekærlighedens bud«. Stiftede KFUM-spejdertrop.

Pastor *C. Birkeland* har virket her 1945–64. Han har fulgt den linie, som han fremførte ved sin indsættelse; at ville være præst for alle i sognet, uden hensyn til kirkelig retning. Pastor B skriver : »Andst sogn er i mange maader præget af den strukturændring, der har fundet sted efter 2. verdenskrig. Store Andst by er for en del blevet en »soveby«, idet mange har deres arbejde f eks i Kolding. Indskrænkningen i folkeholdet paa gaardene har bevirket, at husbonden og hans kone har faaet des mere at bestille trods udstrakt mekanisering. Flere mindre landbrug er blevet sammenlagt med naboejendomme. Mange husmænd, ja, endog gaardmænd er blevet fabriksarbejdere om dagen og landmænd om aftenen. Landbruget har afgivet over 200 unge, som er indvandret til byerne. Flere fabrikker er ogsaa oprettet her i sognet.

Midt i alt det nye har IM og KFUM og K trofast forsøgt at fortsætte arbejdet i »Fædrenes spor«.

Det er det ejendommelige ved Andst sogn, at der nok har været en lægmandsbevægelse, men der har egentlig aldrig været nogle særlig fremtrædende lægmænd, hverken inden for IM eller grundtvigianerne.

Før grundtvigianismens og IMs tid har der været indkaldt lægprædikanter, men hvem de var, vides ikke, og hvem, der tog initiativet heller ikke.

Sognet er nu inde i en ny tid. De gamle er gaaet bort. Og meget af det gamle har mistet sin magt over sindene. Loven for de tre slægtled kommer vi vel heller ikke uden om her: I første slægtled er man aandsindstillet, i andet er man organisationsindstillet og vil konsolidere, mens man i tredie slægtled nøjes med at betragte tingene, lever ikke selv med. Det synes, som om de senere slægtled ikke helt har magtet at tage »de gamle toner«.

I det hele har livet formet sig jævnt og støt, og der er ud fra missionshuset gjort et stort arbejde, hvormed man gerne har villet vise vej til kirken. Huset er blevet udvidet med en tilbygning, som især benyttes af en stor flok spejdere (drenge og piger). Denne nye bygning blev indviet af sognepræst Birkeland 1953. I øvrigt er missionshuset samme aar blevet moderniseret.

Pastor *Ove Bartholdy* siden 1965.

Ledere i IM har bl a været købmand *Hans Berring* († 1953) der var en moden kirketro kristen, hvis plads i kirken saa godt som aldrig stod tom. Han døde 85 aar gammel. Endvidere gaardejer *Thomas Thomsen* († 1938, der ligesom gaardejer *Jørgen Nielsen* har gjort et udmærket arbejde i søndagsskolen. Nævnes kan ogsaa missionær *Joh. Legarth,* som en tid ejede Glibstrupgaard her i sognet samtidig med, at han var indremissionær. Gdjr *A. Andersen,* Gejsing. Gdjr *Marius Henriksen.* Gdjr *Vagn Nielsen,* Gamst.

KFUM og K har haft en ret stor *idrætsafd* (ophævet 1964) samt husflidsskole og samler stadig en flok unge, selv om tiden præges af, at landbrugets unge for en stor del er udvandret. Der er 5 samtalekredse, en kvindekreds og en *børnesykreds* (standset 1965). Sognepræsten holder maanedlige gudstjenester paa De gamles hjem, der blev bygget 1950. Der har gennem flere aar været holdt hotelmøder og møder for arbejdere, dog til sidst med ringe tilslutning.

Forholdet mellem valgmenighed og sognemenighed er det allerbedste.

IM havde 186 st ved sogneraadsvalg 1958. Opstiller ikke mere som parti.

Blandt betydende mænd fra sognet kan nævnes:

Hans Chr. Gamst (fra Gamst her i sognet) 1737–1803. Han var et mekanisk geni. Han var saaledes den første, der herhjemme arbejdede paa at bygge en dampmaskine. Blev en anset fabrikant i Kbhvn.

Morten Pedersen Porsild, husmandssøn fra Glibstrup, * 1. sept 1872. Magister i zoologi og botanik 1900. Ledede 1906–46 den danske arktiske station i Grønland og erhvervede sig gennem de mange aar et internationalt berømt navn.

Læge *Aug. Petersen* † 1909, kom til Andst i 1872. Da der ingen andre læger var i mange miles omkreds, fik han en meget stor praksis, som endog strakte sig paa den anden side den gamle grænse. Han tog initiativet til oprettelse af Andst sparekasse, var selv formand fra 1892–94. Stiftede en gymnastik- og skytteforening, fik bygget et gymnastik- og forsamlingshus og oprettede en aftenskole. 1878 valgtes han til formand for Andst vaabenbrødreafdeling.

Sammen med broderen, grosserer *Holger Petersen,* København, der var meget interesseret i hedesagen, fik han i forbindelse med Dalgas tilplantet store hedestrækninger i Hovborg, fire mil vest for Andst. Et mindesmærke for ham er rejst i Langbjerg plantage. (Se Aug. Fr. Schmidt i Hedeselsk Tidsskr. 1941, 360–65 og samme »Fra Koldingegnen I 1956).

Proprietær *Jens Jensen,* Rugholm (* 79 Aale, † 1955) overtog gaarden i Gamst 1904, fremskridtsmand, fmd Vejen-Brørup mergelselskab, fmd Koldingegnens højspændingsværk, margarinefabrikken Alfa i Vejen, medl afvandingskomm, tildelt Hedeselskabets store sølvmedaille, r af Dbg, medl af Andst mghraad 26–50. Sogneraadsfmd i 8 aar.

Skolevæsenet

I 1725 fik Store Andst en kongelig rytterskole. Senere blev der bygget skoler tillige i Lille Andst, Gamst og Gejsing. Nu er de alle samlet i en stor, moderne centralskole med købstadsordnet skolevæsen.

I tiden 1778 til 1939 har der kun været 5 degne. 1778–1812: *Chr. Andersen* (stille, skikkelig). 1812–34: *Peder Pedersen* fra Nr Løgum, 1834–72: *Jørgen P. Obbekjær,* 1872–1906: *J. R. Pedersen,* 1906–39: *Johs. Iversen,* 1939–54: *Rs. Johansen,* 1955: *J. Wilh. Rasmussen.*

J. R. Pedersen, tog afsked 1906, † i Kolding 1916. Han var gammelgrundtvigianer. Var en sjælden samvittighedsfuld og flittig mand, som har sat sig et smukt minde i Andst; han var en ydmyg natur og i høj grad trofast til at besøge syge og sengeliggende for med en salme eller et godt ord at være til opmuntring og trøst. Gamle folk kan endnu huske (1945) det indtryk, det gjorde paa dem, naar han ved afsked med konfirmanderne, der skulle ud af skolen, bad for dem om, at de maatte blive bevaret i deres daabspagt.

Førstelærer *Johs. Iversen* (* 76, lærer her 1906–39) øvede en smuk lærergerning. Hans kærlighed til Andst kirke gav sig bl a udtryk deri, at han udarbejdede en fortrinlig afhandling om denne, ligesom han til sin høje alderdom havde sin faste plads ved gudstjenesten. Han var ogsaa en hjælpsom mand i menighedens vidtforgrenede arbejde i IM og KFUM og K. Han fik betroet mange betydelige opgaver i menighedsraad (24 aar), i sogneraad (12 aar), i brugsforeningen (over 30 aar), i sparekassen (45 aar) og endnu flere. For sin indsats i Sparekassen blev han r af Dbg. Han skrev bl a A kirkes historie, og flere (utrykte) ting om sognets og menighedens historie.

Under den tyske besættelse 1940—45 havde sognet en udsat beliggenhed, tyskerne anlagde en befæstningslinie tværs gn A by og sogn med deraf følgende ulemper, bl a store indkvarteringer af danske og tyske arbejdere.

Præstegaard, skole, mh og fh var beslaglagt. En sabotagegruppe foretog sprængninger paa banen. 5. maj 1946 afsløredes paa kirkegaarden en mindesten om de onde aar og med indskr forfattet af pastor Birkeland:

9. april 1940: Danmark! Dine minder tunge er af strid.
5. maj 1945: Gud gav fred og frihed efter trængsels tid.

Davids sl 124.

1923 oplyses: God kkg, stærkt aandeligt liv, IM, KFUM og K, valgmgh kreds (300) 2 fh. 1931: Kkg 13 pct, stærkt aandeligt liv, mest præget af IM, KFUM og K (30 og 50) DdU (150) 209 til valgm. 1939: Kkg 15 pct, IM (5 kredse) M og K, meget liv, DdU (85) 200 til valgm. 1951: Kkg 15 pct, gode, præget af IM, (5 kredse) KFUM (32) og K (46), 3 sdsk, YM-kredse, DdU (85) 200 til valgm. 1963: 8–25 pct, gode, et vidt forgrenet mgarbejde, præget af IM, 5 IM kredse, 3 sdsk, M (40) og K (30), M- og K-spejdere, 7 DMSkredse, DdU (85), 160 til valgm. 1967: 7 pct, gode, IM stagneret, M og K i tilbagegang (tilsammen 30), M- og K-spejdere (60 og 40), 6 DMSkredse, DdU (160 til valgm).

Andst kirke er smuk og anselig, ligger højt midt i A by paa en stejl bakke. Skib, kor og apsis er romanske af granitkvadre paa dobbeltsokkel med karnis. Kirken er paavirket af Ribe domkirke, (en af domkirkens præster, Nicolaus, var omkr 1250 tillige sp i Andst). 3 nordvinduer i skibet og eet i koret er bevaret, i brug. Norddøren tilmuret. Syddøren med smuk portal, har 2 par søjler og tympanon med Kristus, siddende ml Peter og Paulus. Bred korbue med rigt profilerede kragsten. I apsis er en hvælving erstattet med bjælkeloft, kor og skib har fladt, kasseteret brædde loft med rosetter, oplagt af pastor Jon Jensen, Kolding 1606, (fornyet 1873). Vaabenhus mod syd af munkesten, antagelig fra middelalderen. Det anselige taarn har blytækt løgkuppel (fornyet 1941), er iflg indskrift opført 1592 efter kong Fr. IIs befaling under et besøg hos sp i Andst 1588 af lensmanden paa Koldinghus, Caspar Markdanner, rummet er 1926 sat i forb m kirken, og en ny dør mod vest blev hovedindgang. Kirken er partielt hvidkalket, har blytag (vaabenhuset skifertag). Det murede alterbord blev 1926 flyttet 1 m mod øst, sengotisk fløjaltertavle med figurrig korsfæstelsesscene i midtskabet og apostlene paa siderne, smaa helgenbilleder fra tavlens predella er opsat paa apsisvæggen (8 ud af 14 paa Koldinghus museum). Stager fra 1589, skænket af pastor J. J. Kolding. Smuk, romansk granitfont af samme mester som sydportalen, har omkring kummen en af halvsøjler baaret arkaderække, hvori mands- og kvindefigurer (Vald. Sejr, hans to dronninger og Anders Sunesøn?). Stort, sydtysk daabsfad fra ca 1550 med bebudelsen. Rigt udskaaren prædikestol fra tiden før 1602 med relieffer af bebudelsen af Jesu fødsel, omskærelse, daab, m m, og smaa figurer paa hjørnerne (Kristus, apostlene). Paa lydhimmelen figurer, rigsvaabnet og pastor J. J. Koldings mærke, Jonas og hvalfisken). Udskaarne stolegavle fra 1926. Dele af de gl stolegavle og et gitterværk fra 1574 (brugt til indhegning af pastor J. Simonsens bibliotek 1574) i Kolding museum. Over korbuen en oval skifertavle med indskr 3. mos, 20, 24 og navne. Series pastorum. Klokke fra 1590, omstøbt 1894. Rigt udskaaren tavle, opsat af pastor J. J. Kolding 1602 til minde om Caspar Markdanners velgerninger mod kirken (taarn, prædikestol, stolestader). Flere epitafier og mindetavler, romansk gravsten i vaabenhusgavlen med figurer, ved korets side en stor kampesten med udvisket gravskrift over J. J. Kolding. Ved den store restauration 1926 indlagdes centralvarme. 1942 restaureredes taarnet. 350 sd. Nyt orgel 1966.

Maj 1960 fejredes kirkens 800 aars dag med festgudstjeneste, prædiken af biskop Dons Christensen og fest paa St Andst kro.

Mack. J.G. 59 f, 173, do D, 316, 319 f, Ny khst saml, V 378 f, 657 f, J. Helms: Ribe domkirke, 102, do Jyske tufstenskirker, 99, H. Storck: Jy granitkirker, pl 1—3, J. Iversen: A kirke og præsten J. J. Kolding, Ribe aarb 1942, 353 f, H. Kristensen: En middelald gravsten i A kirke, smst 1932, 370 f.

Tegn af ældre nord arkit, I, 3. r, pl 1. Nye tidender om lærde og curieuse sager, 1732, s 291 f.

Folketal: 1850: 1078, 1901: 1537, 1925: 1825, 1965: 1576.

Altergæster: 1892: 1088, 1902: 1150, 1912: 1097, 1922: 1751, 1932: 1200, 1942: 1978, 1954: 800, 1962: 700, 1965: 11—1200, 1966: 1442.

Menighedsraad: 1904 2 IM, 1 gr, 1 u p, 1914 3 IM, 1 u p, 1924: 4 IM, 3 u p, 1934: do, 1942: do, 1950: 4 IM, 2 u p, 1 soc (valg), 1961: do, 1965: do.

Sognepræst

Indt 1913: 3. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. Den gl pgd i Gamst er nedrevet. Præstebolig i A fra 1886, ny, moderne præstebolig opf 1949.

17. 16. juni 1886–8. aug 96 (kst sp her 82): **A. E. Tiemroth,** fl t Hjarup, se der.

18. 9. okt 1896–6. dec 1909 (sp Bording 10. april 89–14. nov 91, lærer missionsskolen i Herning): **N. B. Gotfredsen,** fl t rkp Nykøbing-S, se Skelby-Gedesby.

19. 23. marts 1910–3. sept 15 (sp Horne-A 1. juli 03): **C. F. Hansen,** fl t Sct Hans-SO, Hjørring, se sp Assens.

20. 8. dec 1915–14. jan 24: **C. E. Ørberg,** fl t andenpr Næstved, se Seest-H.

21. 28. april 1924–30. maj 36 (sekr KFUM, Odense 17): **Knud J. Voldum,** fl t Nordby, Fanø, se der.

22. 19. sept 1936–14. maj 40 (rkp Varde 10. nov 32): **Axel P. M. Bundgaard,** fl t Aars-H, se sp Skjern.

23. 2. okt 1940–8. marts 45 (kkp Frederiksberg k, 11. marts 38): **G. V. A. Oldenburg,** fl t rkp Vordingborg, se Lindevang k, Frederiksberg.

24. 27. aug 1945–30. sept 64 (sp Vesterbølle 18. marts 31): **Christian Sørensen Birkeland,** * 4. aug 97 Ikast. Forældre: Gdjr, senere indremissionær i Nibe, forf Søren Andreas Sørensen og Sine Gravesen. Stud Rønde 20, c 26^1 (h_1), sp Understed-K 2. juni 26. Navneforandring. Afsk 30. sept 64. ~ 29. sept 26 Astrid Madsen, * 25. sept 04 Silkeborg. Forældre: Kbmd Christian M og Mathea Hansen. – Datter ~ Sørensen, Stenstrup-L. Hustrus broder: Rkp domkirken, Kbhvn. Fætre: Munch-Madsen, Tranekær og Jordløse-H.

Herredsrepr Kirkesagens venner, kredsfmd DMS, provstirepr DKU, kredsfmd DMS, medl kirkefondets og DMSs repræsentantskab.

25. 6. febr 1965 (rkp Ølgod-S 18. juni 62): **Ove Peder Bartholdy,** * 10. juli 29 V Karleby, Lolland. Faderen: Sp Elias k, Kbhvn, † 62 (af Skibby). Stud Mtrp 48, c 55^1 (l-108) Hjpr Risbjerg, Hvidovre 17. maj 55, missionær under DMS i Japan 57–62. ~ 6. dec 52 Fritzie Jacobsen, * 5. sept 32 Kbhvn. Forældre: Bymiss Kaj Christian J og Ester Emmy Larsen. – Søstre ~ Glenthøj, Borum-L, Græsholt, Stengaard, Sørensen, Avedøre (se rkp Kollerup-H), farbroder: Haslev-F, hustrus broder: Rkp Mariehøj K, Silkeborg (se Lemvig-N).

Litt foruden ovenn: Anders Simonsen: Optegn om Andst-Gesten sogne, Kolding og omegns landbof, 1862—1912, 1912, Chr. Lindskov: Erindr om Lille A, Fra Ribe a 1913, G. Schousboe-Jensen: Pastor C. F. Junghans optegnelser 1793—1829, smst, 1907—09, Kirke og sogn, I, 1953, 191 f, Jens Kruuse: Præsten i diplomatisk knibe Jyllandsposten 24. jan 44. Førstel Johs. Iversens optegnelser. Optegnelser af pastor K. Voldum.

Om præsten Jens J. Kolding, se Ribe aarb, 1942, 353 f, Præsten J. N. Høstmarks testamente, Khst saml 4. r VI, 624 f.

GESTEN

(Udskilt fra Andst 16. juni 1882).

Gesten sogn, 4264 ha, i Kolding vesteregn, paa grænsen mellem Øst- og Vestjylland er ret højtliggende, indtil 61 m, temmelig fladt, store moser mod nord er kultiveret fra 1938, ret god jord mod øst, sandet mod vest. Smaa bakker, en del skov (Staushede, Revsing og Langebjerg plantager, Ravnholtgaard skov, Granhøj skov, Røjlund skov). Brede enge ved vandløbene. – Byerne G (Vester og Øster G), 512 indbyggere, bymæssig bebyggelse, centralskole fra 1963 med bibliotek, missionshus fra 1889, forsamlingshus fra 1879, alderdomshjem fra 1959, stadion med friluftsscene, maskinfabrik, butikker, hotel, mm, Revsing, Ravnholt, bebyggelserne Staushede, Røj, Krogslund mm. Flere større gaarde. Folketallet nedadgaaende.

Oldtidsminder: 7 høje, hvoraf et par store, ved Revsing, 13 høje sløjfet. Flere af affaldsdynger fra jernalderen. I Ø Gesten en grav fra den yngre romerske jernalder, her flere fund. Om plantagerne og om Kærholm, der ejedes af den af hedesagen højt fortjente **N. J. Bundgaard,** se Hedeselsk tidsskr, 1902 s 178, 1903 s 1 f. Gaarden ejedes af slægten i Bundgaard i mange aar, indtil den solgtes 1924 (127 ha). Røjgaard (112 ha hørte oprind under Skodborg gods, under Koldinghus. 1719 overgik den til kongen, der nedbrød bygningen og markerne udlagdes til rytterheste. Nuv hovedbygn fra 1902.

I Langebjerg plantage en mindesten for **Dalgas,** rejst af Andst herreds beboere. En befrielsessten er rejst 1946 i Ø Gesten.

Det kirkelige liv

Om det kirkelige liv før 1882 henvises til foranstaaende om Andst-Gesten, hvor ogsaa er omtalt den vakte grundtvigske kreds i Røj, friskolen der, tilknytningen først til *P. Larsen-Skræppenborg,* derefter til Askov. Adskillige herfra søgte til pastor *H. Sveistrup,* Vejen, indtil 1893, og i mange aar skiftedes Askovlærere med *Ludv. Schrøder* og *Poul la Cour* i spidsen til at komme til Gesten hver søndag, hvor de holdt opbyggelige møder i forsamlingshuset, der var opført allerede 1879 som samlingssted for de grundtvigske.

Pastor *A. E. Tiemroth* var konstitueret sognepræst (IM), indtil 1886, da der blev udnævnt en selvstændig sognepræst i Gesten: *O. G. Tram* (1886–97). Vækkelsen fra Skanderup og Andst bredte sig ogsaa til Gesten, pastor *Tram* var IM, og der blev bygget missionshus (indviet 3. dec 1889).

Her blev der holdt mange møder, søndagsskole, ungdomsmøder, samtalemøder og missionsmøder. Vækkelsen fik et ret bredt omfang. Tram stod i nær forbindelse med *Carl Moe.* Tram var IMs fuldtro ven (Se Vilh. Becks erindr, s 59), en hyggelig mand, som samlede mange. (se her II, 152). De grundtvigske samledes til deres søndagsmøder i fh.

Pastor *Fr. Schrøder* (søn af Ludvig S) fortæller i Kr dbl 12. okt 1962:

»Mine forældre havde løst sognebaand til pastor *John Richter* i Vejen-Læborg. Disse søndagsture til Læborg kirke var en spændende oplevelse for en dreng. I Gesten, ti kilometer fra Askov, var der en lille grundtvigsk kreds, som ikke følte sig tilfredsstillet af sognepræstens forkyndelse. Den bad nogle af lærerne

ved højskolen om at holde gudelige søndagsmøder – far var ogsaa derovre af og til.

Paa en maade fik disse møder i Gesten historisk betydning. De var nemlig med til at føre Jakob Knudsen til præstegerningen. Fars gamle medlærer, *Nutzhorn,* skrev under hjemturen fra en begravelse i Gesten sangen »Nu mørket bryder paa«, som han selv satte i musik.«

Pastor *J. Fonager* (1897–1908) var ikke partimand, han var en lun vestjyde med vestjydens humor og alvor (kunne ikke døje »højtidelige« mennesker) læste meget, en helstøbt personlighed, med en ret eenstrenget, lidet differentieret karakter, meget omhyggelig med sin forberedelse, flittig til besøg, afholdt og respekteret. Indre Mission havde særlige gudstjenester i hans og de følgende præsters tid, fortrinsvis ved sognepræsterne i Andst. (Se her III, 626).

Pastor *K. G. Konradsen* (1908–14) var grundtvigsk. Han havde som Fonager god kirkegang, en fast kreds, med en levende menighedssang. Der blev holdt oplysende foredrag i forsamlingshuset, hvor ogsaa de unge gav møde i stort tal, senere dannedes en stor DdU. IM arbejdede for sig selv, vaagent og energisk.

Efter pastor *B. Holst* (1915–16) og pastor *M. C. Rasmussen* (1917–18) kom pastor *R. Helms* (1918–22), som var meget afholdt, flittig til husbesøg, og vandt god indgang, ikke mindst i de smaa, fattige hjem i Staushede. Han vandrede rundt til fods, et fint og elskeligt menneske, havde god kirkegang og en god position i sognet. Han søgte embedet her paa opfordring af *Klaus Skjøde,* Røjgaard, der havde faaet ham anbefalet af pastor *Trier,* Askov. Her fandt han, hvad han i nogen grad havde savnet paa Fyn; et menighedsliv og personlige venner. Han døde ret pludseligt efter en blindtarmsbetændelse, 54 aar gammel. KS kredsen blev stiftet 1918.

Pastor *N. B. Ehrenreich* (1923–30) tog sig meget af ungdomsarbejdet, blev formand i ungdomsforeningen 1926 efter lærer Hald, havde gode evner til at have med de unge at gøre. I hans tid havde ungdomsforeningen en af sine store perioder. Ogsaa udensogns havde man bud efter ham, han blev formand for DdUs sydøstjyske hovedkreds 1926–30, var en søgt foredragsholder, havde god kirkegang.

Pastor *Erik Munch Madsen* (1931–35) var en afholdt præst, der kom meget ud til folk. Han var en lærd mand (blev dr theol), flyttede hurtigt herfra.

Pastor *Asger Due* (1935–46) var en dygtig, initiativrig formand for ungdomsforeningen og for DdUs sydøstjyske hovedkreds. Under besættelsestiden var der en særlig stor møde- og foredragsvirksomhed, som Due var sjælen i. Ved sit vennesæle væsen vandt han mange venner.

Kun i besættelsestidens sidste maaneder havde man tyske tropper i sognet. De beslaglagde det nyistandsatte forsamlingshus, som led megen overlast, og Centralskolen, saa undervisningen delvist maatte foregaa i præstegaardens konfirmandstue. Der var flere modstandsfolk i sognet, og præstegaarden var lejlighedsvis tilholdssted for sydjyske modstandsfolk.

Pastor *Hans Dines Larsen* (siden 1947) skriver:

Sognet har fra gammel tid været anset for at være et aandeligt vaagent sogn. Det grundtvigske præg har været overvejende, og IM, der tæller en ret stor kreds, har de senere aar været kirketro. Godt sted at være præst, kirkegangen stadig nogenlunde god, men her, som andre steder er der ved møder o lign gennemgaaende ringere tilslutning end før.

Pastor Larsen var formand for DdU 1947–56, deltager stadigt i arbejdet, er formand for KS i sognet. Gesten ungdomsforening, som fra gammel tid havde været samlingssted for mange af sognets unge og en trofast kreds af »de ældre«, holdt stillingen endnu i de første aar af 1950-erne. Men senere viste der sig voksende tilbagegang i tilslutningen. I 1960 skete en sammenslutning af ungdomsforeningen, gymnastikforeningen og idrætsforeningen, kaldet »G. U. G. I.«. Man gjorde i denne sammenslutning ærlige forsøg paa at fastholde og videreføre ungdomsforeningens gamle linje – men desværre med ringe held, tilslutningen, baade fra unge og ældre var for ringe. Derimod er en »ungdomsulub«, som G. U. G. I. startede med ugentlige sammenkomster i forsamlingshuset for de 14–17 aarige, i god gang under udmærket ledelse af lærer *Bøje Andersen.*

Skønt altsaa ingen foreninger, heller ikke K.S., kan samle mennesker i forsamlingshuset, har det vist sig, at en aftenhøjskole, som centralskolens lærere startede i 1964, uden tilskud fra aftenskoleloven men med støtte fra kommunen, har faaet udmærket tilslutning, gennemsnitlig 80–90 deltagere. Der afholdes 7–8 foredrag og oplæsningsaftener i vinterens løb i skolens aula. Og *her* samles man fra alle kredse i sognet, baade dem, der kom i forsamlingshuset og Indre Mission og arbejderne. Og der er ikke faa unge iblandt. Trangen til at høre og samles som før er altsaa stadig tilstede. Og man maa glædes over at sognets gamle traditioner føres videre under denne nye form.

Indre Mission har haft en god kreds her siden pastor *Tiemroths* og pastor *Trams* tid. Missionshuset er blevet flittigt brugt, og der har flere gange været vækkelser.

Blandt IMs ledere nævnes:

Gaardejer *Anders Højrup,* (* 59) Højrupgaard, Vester Gesten. Fra 1891 til sin død 1923 formand for Gesten Missionshus. Højrupgaard har altid været centrum for IMs arbejde i sognet. *Anders Højrup* og hustru har gjort et stort, uegennyttigt og meget respekteret arbejde for denne deres hjertesag. Traditionen føres paa bedste maade videre af sønnen, *Gerhard Højrup* (* 92), der nu er den ledende i IMs samfund. Fast forankret i hjemmets trosliv har han et aabent blik og sind ogsaa for andre former for kristenliv. Han har haft og har et udmærket forhold til sognets grundtvigske præster, og som mangeaarigt medlem af menighedsraadet (næstformand, kasserer). Respekteret og anset i sognet, har været sogneraadsformand og skolekommissionens for-

mand. Ved missionshusets 75-aars fest december 1964 fremdrog han mange interessante minder om IM her.

Hønseriejer *C. P. Clausen* var formand for missionshuset 1924–34. Apoteker *J. P. M. Bollerup* (hvis datter blev gift med Anders Højrups søn, Laurits (sognepræst Hornbæk-H), var trofast i IM, kirken og i Kr Lytterforening. IMs formand nu er gaardejer *Henry Høst.*

Grundtvigske ledere.

Gaardejer *Claus Skjøde, Røjgård.* Købte i 1901 Røjgård, den største og een af de ældste gaarde i sognet. Røjgård havde fra slutningen af forrige aarhundrede været samlingssted for det grundtvigske liv i sognet og paa egnen (se Aug. Schmidt). *Claus Skjøde* (* 69, † 59) og hans hustru, Ane Jørgensen, fortsatte denne tradition gennem aarene, vedligeholdt forbindelsen med Askovlærerne, der talte ved møder og fester paa Røjgård. Under de ændrede tidsforhold er den stadig samlingssted for unge og ældre i Røj. Den nuværende ejer er sønnen *Peter Skjøde* * 1904. Præsterne, ungdomsforeningen, KS mm har haft og har stadig den bedste støtte fra Røjgård. Baade Claus Skjøde og Peter Skjøde medlemmer af menighedsraadet.

Gaardejer *K. A. Bundsgaard* (* 88) og hustru, *Johanne Bundsgaard,* (* 92), *Toftegaard,* Vester Gesten. Toftegaard har fra gammel tid haft en lignende betydning i Vester Gesten, som Røjgård havde i Øst Gesten. K. A. Bundsgaard overtog gaarden efter sin fader *N. A. Bundsgaard* i 1912. Blandt *K. A. Bundsgaards* mange tillidshverv kan nævnes formand for Beplantningsselskabet Staushede, formand Sydjysk Mejeriforening, medlem af sogneraadet mm og direktør for Gesten Sparekasse, en stilling han endnu besidder. Sognets kirkelige og folkelige liv og sognets præster har altid haft trofast støtte fra K. A. Bundsgaard og hustru. Han var i mange aar kirkeværge og medlem af menighedsraadet, og fru Johanne Bundsgaard kasserer i KS. Afstod i 1954 gaarden til sønnen *Ejnar Bundsgaard* og flyttede til et hus ved siden af præstegaarden.

Om den ansete sognefoged **Anders Kr. Hansen,** der gjorde meget for sognet, se J. Nissen og H. S. Hansen: AKH, Fra Ribe a 1904. Forfatteren **Aug. Fr. Schmidt** († 65) er født 1899 i Gesten, søn af mejeribest. J. B. S. († 05). Han har i sin bog: G sogns historie (1955) givet fortræffelige og udtømmende skildringer af det folkelige og kirkelige liv her. Dette optrykkes ikke her, men der henvises dertil.

Skolevæsenet

1727 oprettedes rytterskole i Ø Gesten, Sandstenstavlen med Fr IVs indskrift indmuredes i centralskolen. 1850 oprettedes endnu et skoledistrikt med skole i V Gesten. 1912 indviedes en ny centralskole i Gesten by, og de to hidtidige skoledistrikter nedlagdes. To pogeskoler i Røj og Staushede blev oprettet. Staushede var 1888 oprettet som privat skole med kommunal støtte. Den overtoges i 1924 af kommunen, som oprettede et lærerembede og byggede en skole, som nedlagdes i 1939 paa gr a svigtende børnetal. Da beboerne ønskede at bevare skolen stiftedes i 1939 »Gesten privatskolekreds«, som drev skolen til 1944, da Staushede skole igen blev kommuneskole.

I *1959* gennemførtes en *virkelig centralisering* af sognets skolevæsen, Staushede skole og forskolerne i Røj og Staushede nedlagdes. Centralskolen fra 1912 ombyggedes og udvidedes til en fuldt moderne 7-klasset kommuneskole, som indviedes 3. april 1963. Der er hos skolemyndighederne og beboerne almindelig tilfredshed over den nye skole med de smukke, velindrettede og veludstyrede lokaler.

Betydende lærere i sognet:

Hans Peder Sørensen, * 1857, † 1918. Lærer ved Ø Gesten skole 1893, førstelærer ved Centralskolen 1912–1918. Meget dygtig og samvittighedsfuld lærer, fremragende som dansklærer og fortæller. Han og hans hustru stærkt knyttet til den grundtvigske retning, trofast deltager i sognets foredragsliv og mødevirksomhed omkring forsamlingshuset. Han var meget benyttet i det kommunale arbejde, var sogneraadsformand og kasserer 1898–1910, en begivenhedsrig tid i Gesten, der oprettedes apotek, kom læge til sognet, de forberedende arbejder til Kolding-Troldhedebanens oprætning fandt sted, og lærer Sørensen var ivrig med i det hele. Han var desuden formand for værgeraadet og for Gesten foredragsforening. Han var stærkt nationalt interesseret. Den 8. december 1918 var han paa vej til kirke og raabte da til sognefogeden, der kom cyklende: »Sønderjylland vundet«. Det er de sidste ord, man mindes af ham. Kort efter døde han inde i kirken under gudstjenesten.

Anders Hjorth Nielsen Hald, * 1889. Andenlærer ved Centralskolen 1912–18, førstelærer sammesteds 1918–26. En dygtig lærer og fremragende kirkesanger (mindes endnu). Omfattende foredragsvirksomhed, især i tilknytning til ungdomsforeningen, hvis første formand han var (1914–26). Han har i et brev skrevet om Gesten: »Stedet er de afgjorte meningers land – ikke lunken men hel og fuld stillingtagen til spørgsmaalene – et levende sogn – ikke et sted for eftersnakkere og medløbere, præget af Askov og Skanderup, som det var.« En ganske træffende karakteristik af sognet, som i nogen maade kan gælde den dag i dag!

I 1926 kom han til Gedved som seminarielærer. I 1942 udnævntes han til amtsskolekonsulent i Skanderborg amt.

En betydelig lærer var ogsaa *Anders Pedersen* (* 1882, † 66), som virkede dels ved Staushede skole dels ved Centralskolen 1916–1942, de sidste 3 aar som førstelærer ved Centralskolen. Han var hædersgæst ved indvielsesfesten for den nye skole 3. april 1963, og overrakte ved den lejlighed sogneraadet fundatsen til et af ham stiftet legat, bærende hans afdøde hustrus navn, kapital 12.000 kr. Den aarlige rente tildeles to unge mennesker i sognet (fra fattige hjem) som hjælp til uddannelse, særlig læreruddannelse. Anders Pedersen havde allerede som dreng sat sig det maal at blive lærer, og han var den fødte lærer. Han havde stor kærlighed til børn, ligesom hans arbejde i skolestuen altid var præget af grundighed og orden.

Lærerinde, frk *Signe Nielsen* (* 80, † 58) ved Centralskolen fra 1922 til 1950. Formand for KS i 20 aar og gjorde et fortrinligt arbejde. Hun var en dygtig, energisk og afholdt lærerinde.

Førstelærer *Harald Bloch,* Centralskolen 1943–53. Formand for KS i hele denne periode. Et levende og interesseret menneske. Deltog ivrigt i alle folkelige arrangementer under besættelsen og ungdomsforeningens liv. Kirkesanger og en god støtte for det kirkelige liv.

De følgende førstelærere har været *E. Juul Nielsen* (1954–58), *G. Nissen,* skoleleder, 1958–63, derefter *N. Borg.*

Ved Staushede skole virkede fra 1944 til 1959 *Leo Novrup,* den kendte og dygtige ornitolog og amatørarkæolog, som nu er seminarielektor ved smaabørnsseminariet i Vejle.

1922 oplyses: Ret god kkg, overv gr præg, ogsaa en ret stor og arbejdende IMkr, godt sted at være sp for en selvstændig mand, der ikke er for partipræget. 1927: Ret stærke brydninger; 1935: Kkg 8 pct, gr præg, KS DdU (200), IM, KFUM og K (ca 40); 1943: Kkg 6–7 pct, overv gr, DdU (240) IM, KFUM og K (50); 1951: Kkg 4 pct, gode forhold, kirkelig interesse, KS (60) DdU (118), IM (40) KFUM og K 40), 1965: Kkg 3–4 pct, kirkelig interesse, fra gl tid gr præg, KS (30, sp) DdU (100), IM (80) KFUM og K osv.

Gesten kirke, sydligt i byen, midt i sognet, har romansk skib og kor, er lang, af granitkvadre paa skraasokkel. Samtlige vinduer er bevaret. Syddøren har glat tympanon, døren tilmuret. Bjælkeloft. Vaabenhuset mod syd, af munkesten, fra middelalderen. Taarn med ottekantet, skifertækt spir, af røde mursten, fra 1897. Taarnrummet (med en lille forhal) staar i forb m skibet. Kirken er blytækt og staar med blanke mure. Det indre hovedrestaur 1924. Korgavlen restaur 1958. Munkestensalterbord med panel fra 1924, renæssancealtertavle fra ca 1600 med vaaben i topfeltet og malerier fra 1904 af P. Møller, Kolding. (Emmaus). Romansk korbue med profilerede kragbaand. Romansk granitfont med bladranke om kummen. Nyere messingdaabsfad. Prædikestolen bærer præsten Jens Simonsens navn († 1577, se Andst) er fra 1574 med gotisk præget sprosseværk, smukt udskaaren, sjælden, interessant. Tilsvarende lydhimmel fra 1924. Smukt udskaarne stolestader nogle fra 1588 (med flere af sognemændenes navne indridset). Skibet har høje renæssancepaneler. Degnestol med foldeværk fra ca 1575. Præsten J. J. Koldings mærke (Jonas med hvalfisken) paa en stoleryg. Sengotisk korbuekrucifix. Over korbuen skifertavle med skriftsprog. Pengeblok fra ca 1800 af støbejern. Series pastorum fra 1938. Klokke fra 1582. 200 sd. Orgel.

Folketal: 1850: 807, 1901: 1119, 1925: 1646, 1965: 1406.
Altergæster: 1922: 600, 1934: 600, 1942: 800, 1954: 618, 1962: 597, 1965: 520.
Menighedsraad 1922: 5 gr, 2 IM, 1934: do. 1942: 4 gr, 2 IM, 1 soc, 1954: do, 1961: 5 gr, 2 IM, 1965: do (næstfmd gdjr Aage Damgaard).

Sognepræst

Indt 1913: 3. kl, 1956: 2. kl, 1958: 12. kl. 1886 købtes en gaard 1 km nord for kirken til præstebolig. Den blev solgt 1918, og en passende bygning ved kirken købtes til præstebolig.

(Kst 1882–86: **A. E. Tiemroth,** sp Andst, se Hjarup).

1. 16. juni 1886–4. juni 97 (hjpr K Stillinge 15. marts 83): **O. G. Tram,** fl t Ubby, se der.

2. 11. aug 1897–25. aug 1908 (hjpr Vaabensted-E 13. maj 96): **J. Fonager (Jensen),** fl t Janderup-B, se Snøde-S.

3. 27. nov 1908–24. nov 14 (hjpr Vonsild-D 15. juni 06): **K. G. Konradsen,** fl t Førslev, se sp Ebeltoft-D.

4. 23. april 1915–29. sept 16 (kkp V-Ø Hassing 2. dec 10): **Balthasar Holst,** * 9. jan 77 Korsør. Forældre: Lærer Balthasar H og Lorentsine Adolphine Lithin. Stud Sorø 96, c 02^2 (h^1) og 03^2 (l), husl Ravnholt, Fyn og i Mecklenburg, studerede 07 teologi i Berlin, hjpr Dalby-S 7. jan 08, afsk 29. sept 16. Sproglærer og kursusbestyrer Korsør, † 23. marts 44. Ugift.

Deltog i det danske studentertog til Færøerne og Island 1900 under Mylius Erichsens ledelse.

5. 23. febr 1917–15. sept 18: **M. C. Rasmussen,** fl t Daubjerg-M-S, se Helnæs.

6. 29. nov 1918–1. dec 22 (sp Langaa-Ø 23. jan 14): **Rudolf Helms,** * 31. juli 68 Vejle.Forældre: Kbmd Conrad Daniel Kofoed H og Nielsine Kathrine Borch. Stud Horsens 88, c 95^2 (h_2) hjpr Vollerslev-G 10. juni 96, do Soderup-E, Hillerslev-K, sp Sdr Felding-Assing 10. febr 99, sp Føvling 9. aug 07, † 1. dec 22. ~ 18. april 99 Valborg Clausen * 23. jan 76 Tjørnelunde, † 1. marts 62. Faderen: Sp Soderup-E, † 97, se der. – Sønner: Sp Kildevælds K Kbhvn (se Soderup-E), og Jorløse. Se stamt 42. Hustrus broder: Ollerup-K, brodersøn: Ollerup-K.

Sønnerne *Gustav* og *Otto E. Helms* skriver: Faders hjem i Vejle var baade paa fædrene og mødrene side præget af gammel, borgerlig slægtskultur og dannelse, konservativt og kirkeligt. I studietiden blev H draget af det grundtvigske livssyn, han satte professor *Fred. Nielsen* højt og kom meget i Vartov kirke. I Soderup, hvor hans søn senere blev sognepræst, fandt han sin tilkommende hustru. Han kom til at virke som præst flere steder, og alle vegne, hvor han virkede, vandt han sig venner som præst og menneske. Dog befandt han sig vist bedst blandt jyder. Han var et meget levende menneske, af megen livsglæde og munterhed, men samtidig med et dybt alvorligt livssyn og megen ydmyghed. Derfor havde han let ved at anerkende det, hvor andre havde større evner end han selv, medens paa den anden side hovmod og vigtighed var ham en pestilens. Han havde let ved at respektere andres kristendomsopfattelse, men det kunne smerte ham at møde ukærlig dømmesyge. Sanddruhed og trofasthed var hovedord for ham, baade i ord og gerning, en frisindet rank personlighed.

Præst var han med al sin vilje og evne. Hans prædiken var inderlig og menneskelig, han kunne blive bevæget, var flittig til husbesøg, og forsøgte sig med vekslende held med møder af forskellig art, i sine yngre dage ungdomsmøder, sidenhen menighedsmøder og ikke mindst møder for Santalmissionen. Han elskede sang, baade salmebogen og højskolesangbogen, og hans grundtvigske indstilling gjorde, at han blev en del benyttet som foredragsholder paa egnen. I sammenhæng dermed skal nævnes hans store nationale interesse. Han havde som student været akademisk skytte, hvilket omsatte sig i aktiv kærlighed

til den sønderjyske sag. Genforeningen var hans store oplevelse. (I Sdr Felding og i Føvling var han formand for egnenes sønderjyske foreninger). Han var en god familiefader, og havde stor støtte i sin hustru. Hans grav er paa G kirkegaard, lidt syd for kirkens kor.

7. 21. april 1923–25. okt 30: **N. B. Ehrenreich,** fl t sp Vordingborg, se der.

8. 28. jan 1931–16. febr 35: **E. Munch-Madsen,** fl t Tranekær, se der (nu Humble).

9. 11. maj 1935–2. sept 46 (hjpr Sct Mortens k, Næstved 5. nov 34): **A. O. Due,** fl t rkp Emdrup, Kbhvn, se rkp Frederiks k, Kbhvn. (nu Sp der).

10. 6. marts 1947 (sp Urlev-S 17. april 34): **Hans Dines Larsen,** * 9. dec 06 Rudkøbing. Forældre: Maskinsnedker Mads Jørgen Hansen L og Marie Christine Jørgensen. Stud Randers 26, c 33^1 (h_1) hjpr Vium-L 13. april 33. ~ 24. aug 34 Else Kjerstine Larsen, * 21. dec 11 Viborg. Forældre: Bogholder Jens L og Laura Munksgaard. – Fætter: Laursen, rkp Grøndals k, Kbhvn. Hstr fætter: Ammitzbøll, Hornslet.

Fmd Foren »Norden« Malt herr.

Litt: Foruden ovenn: H. Begtrup: Dsk mghliv i gr kredse, IV, s 43 f Kirke og sogn, I, 1953, s 204 f, Leo Novrup og Aug. F. Schmidt: G sogns hist 1955. Aug. Fr. Schmidt: Fra G sogn, Hedeselsk tidsskr 1943, 74 f, se iøvrigt under Andst.

SKANDERUP

Skanderup sogn, 3894 ha, i Koldings Vesteregn, er for størstedelen ret højtliggende og kuperet (Ulveryg 91 m) med frugtbar jord, mod nord Kolding aadalen, mere flad hedeslette over mod Vamdrup. Den store Søndermose, Dollerup sø er udtørret. Jyllands vandskel i sognet. Mod øst en del skov (Gelballe skov, samt Nagbøl skov). – Byerne S kirkeby med Skanderup, 223 indbyggere, med centralskole fra 1963, valgmghkirke og pgd, ungdomssk, stationsbyen *Lunderskov,* 1181 indbyggere, bymæssig bebyggelse, med skole (udvidet 1955), købstadsordnet, med realafdeling, bibliotek, menighedshus, fra 1947, alderdomshjem fra 1931, stadion, biograf, hotel med stor sal, flere fabrikker og industrier, butikker osv. – Dollerup med dambrug, Gelballe, hvor der er textilfabrik i den gamle skole, Nagbøl med maskinfabrik, Klebæk. Flere større gaarde (i sognet har ligget nogle smaa, adelige sædegaarde, bl a ejet af slægten Sandberg): Wissingsminde, 198 ha, arvedes 1827 af pastor Hans Wissing, Højen, nu ejet af S. Simonsen, herskabelig hovedbygning fra 1912, Nagbølgaard, 170 ha, S. Nørgaard, 87 ha, Dollerupgaard, 85 ha, Mariegaard, 115 ha, Rosenlund, 91 ha osv. Naturskønt ved Rollesmølle med anselig hovedbygning og dambrug.

Oldtidsminder: 3 ret anselige høje (Spidshøj), 25 høje er sløjfet, rige fund i en grav fra den ældre romerske jernalder (Acta arch XIX, 1948, 209 f. Ved Gelballe skov fund 1942 af sølv og mønter (Nord num tidsskr 1942, 229 f). 1870 fandtes et strømpeskaft med sølvskeer og 885 mønter, den yngste fra 1627 (Jørgen Olrik: Drikkehorn og sølvtøj, 1909, 129).

En helligkilde udsprang 1707 ved Dollerup, stærkt besøgt en tid (Schmidt: DH 154). Herredets tingsted synes at have ligget ved Tinghøj i Dollerup, flyttet 1661. P. Eliassen: Hist strejftog, 1923, 59 f.

Dronning Margrethes dal og Lurendal skal minde om en episode i dronningens krig med svenskerne (?) I ældre tid var her en del hede.

Aug. Fr. Schmidt har i sin bog om S sogns historie I-II, 1926—28, givet en fuldstændig redegørelse om sognets historie. Herfra skal intet gentages. Under henvisning dertil oplyses flg:

Af den ældre præstehistorie

Den ældste præstegaard laa paa Nagbøl hede paa en toft, kaldet Tamisbølle, der var opkaldt efter en katolsk præst, hr Thomas, som sidst boede her og skal være blevet dræbt af de Nagbøl bymænd, fordi han ikke ville flytte ind til byen. Senere blev præstegaarden flyttet til Nagbøl, og her laa den store gamle præstegaard med marker, skov og mose, indtil der 1923–24 blev bygget en moderne præstebolig midt mellem kirken og det store missionshus.

Præsterækken er her bemærkelsesværdig, idet fader og søn efterfulgte hinanden i 5 slægtled efter reformationen. Den første lutherske sognepræst, *Jens Buch* († ca 1555) skal have været munk. Derefter fulgte de 5 præster, som ogsaa hed *Buch: Knud Mogensen Buch* († 1604), (se ndf) Magister *Jens Knudsen Buch* († 1614), *Jacob Jensen Buch,* († 1654). I hans tid døjede sognet under krigene, ligesom under *Jens Jacobsen Buch,* († 1688). *Nis Jensen Buch* († 1691) var den sidste af slægten som sognepræst her; adskillige i sognet nedstammede fra slægten Buch.

Provst magister *Anders Pedersen Horne* (Koch), † 1719, vakte misfornøjelse hos sogneboerne, uvist af hvilken grund, *Peder Ludvigsen Blæhr* (1719–43) var præstesøn fra Bergen, meget flittig (W III, 65). Hans datter blev gift med eftermanden *Hans Anton Holm* (1743–55). Blæhr satte sig ligesom pastor *Tøxen,* Veerst, imod indførelse af Pontoppidans katekismus. Brorson skriver 1744, at Holm endnu ikke havde indført katekismen. Holm prædikede (Ef 1,20) om den sande oplysning. Ungdommen svarede kun nogenlunde. (Vis s 19). 1750 hedder det, at Holm katekiserede »nogenlunde« over 1. og 2. part i katekismen. Brorson, som lagde stærk vægt paa kristendomsundervisningen, paataler, at »skolemesteren i den kgl rytterskole havde nok gjort sig flid med regnen og skriven, men i deres kristendom og børnelærdom var de unge ringe, hvorfor skolemesteren blev alvorligt formanet«. Der blev ellers intet klaget. 1754 talte H om igenfødelsen, ungdommen svarede kun maadeligt. (vis 90) Et brev fra Brorson om en Jens Jacobsen Buchs antagelse til sakramentet er gengivet vis 186. – Provst magister *Peder Winther* (1756–92), en lærd mand, prædikede ved vis (1759) »tydeligt« om pligten til at opmuntre hinanden til gudelig vandel (Hebr 10, 24). Degnen, student *Augustinus Holgaard,* 71 aar, en gammel, retskaffen mand, havde overgivet skolen til *Lauge Jørgensen,* som var upaaklagelig. Menigheden havde forbedret sig

med hensyn til deres kristendom (vis 133). Der høres ikke om pietisme her. Efter *Fred. Lyng* (1792–93) kom *Søren Høyrup* (1793–1822).

Peder Nielsen Gade (1823–34) den eneste sognepræst der er flyttet herfra siden reformationen, kom hertil fra Sydstrømø og flyttede til Jørlunde. Biskop *J. P Mynster* skrev 1838, at Gades foredrag var »strengt bundet til papiret, uden al varme«. (Mynsters vis II, 3).

Tiden efter 1849

Skanderup blev indtil omkring 1885 anset for at være et »meget dødt sogn«. Menneskeligt fællesskab var der ikke meget af, fordi der blev handlet meget med gaardene, og befolkningen var stadigt skiftende. (Gr fri- og valgm, 294). De store proprietærgaarde og opvæksten af Lunderskov efter 1874 gjorde ikke forholdene bedre. Almindelig materialisme og selskabelighed optog folk. Præsterne *Ulrik K. Schmidt* (1834–70) og *N. P. Jørgensen* (1870–84) var kultiverede, vel begavede og nationalt sindede mænd, Jørgensen var præstesøn fra Hjarup, havde været sognepræst i Hygum i Sønderjylland, hvor han var afholdt og blev boende i sognet et aars tid efter 1864. (Carsten Petersen: Slesvigske præster, 1938, s 176). Men kirkegang og kirkeliv i Skanderup var det meget smaat med.

Saa kom **Carl Moe** hertil 1885. Og 1885 betegnes som det store vendepunkt i sognets aandelig historie. *Carl Moe* har selv fyldigt (og ensidigt) skildret sin præstetid her, og da hans skildring er et værdifuldt stykke præstesogne- og menighedshistorie, skal udførlige uddrag gengives efter hans bog »Oplevelser« (1926), s 66 flg.

Skanderup, skildret af *Carl Moe:*

»Det var ikke med glæde, jeg rejste fra Harboøre. Paa et besøg, jeg havde gjort i Skanderup kort efter min kaldelse, den 20. januar, fornam jeg straks, at det var en helt anden luft, der slog mig i møde, saa klam og kold. Den gamle præst skulle jeg pensionere, som loven den gang bød, og desuden en tidligere afdød præsts enke, det blev i alt 3000 kr. aarlig, hvorved embedet i virkeligheden blev mindre end Harboøre. Jeg havde regnet fejl, og det lyste naturligvis ikke op i humøret. Men værre var det med det aandelige liv. Jeg fik at vide, at der gik en snes mennesker i kirke om søndagen, og det opmuntrede mig ikke, at den gamle præst, der vilde køre lidt ud med mig, førte mig op til kirken og den lige overfor liggende fattiggaard og lod mig forstaa, at det var et meget lille embede, jeg havde faaet. Der var altsaa udsigt paa den ene side til en tom kirke og paa den anden til en fattiggaard. Imidlertid, efter en maaneds forløb, døde han pludselig, og saa havde jeg hele embedets indtægt. Det blev mig klart, at fordi Gud forud vidste dette, hindrede han mig i at tage min ansøgning tilbage. Det havde pastor *A. Schack,* som nok ellers havde faaet embedet, gjort; men jeg kunne trods mange opfordringer og stor fristelse ikke finde hvile deri. Nu kunde jeg ikke tvivle om, at det var Gud, der vilde have mig til Skanderup for at bruge mig dér og give mig brød i tilgift.

Alligevel var det med megen uro og ængstelse, jeg gik ind til den nye gerning. Der var ingen, der tog imod mig, ikke en eneste velvillig sjæl. Da jeg flyttede til Harboøre, kom straks en gaardmand og tilbød at køre mit flyttegods fra Struer til præstegaarden, det var 5 mil, og han gjorde det gratis. I Skanderup var der ingen, der rakte mig en hjælpende haand. De var aabenbart slet ikke vant til at regne med præsten som en person, der kom dem ved mere end enhver anden tilflytter. I præstegaarden skulde jeg bo hos enken, som maatte blive der naadensaaret ud, og dér var jeg ingenlunde velkommen. Det blev altsammen saa ensomt. Men saa lykkedes det mig at leje en lille lejlighed paa 4 værelser hos en husmand i Dollerup, et kvarters gang fra præstegaarden; dertil flyttede saa min kone med 5 børn og boede der sommeren over, medens jeg selv boede og fik mit underhold i præstegaarden. Saa var *det* godt, saa nogenlunde. Men i anden henseende blev det ikke saa snart godt. Saalænge som muligt havde jeg tøvet med at forlade Harboøre, hvor jeg blev Paasken og konfirmationen over. Nu skulde jeg indsættes i mit nye embede den 19. april, hvor teksten var evangeliet om den gode hyrde.

Lige førend vi skulde køre til kirken, der laa et par kilometer fra præstegaarden, fik jeg en vistnok saare velment formaning af provsten, sognepræst *Johnsen* i Vamdrup. Han fortalte mig, at befolkningen her paa egnen lignede den slags heste, som stejlede, naar man gik for rask op i stalden til dem og tog dem for haardt i grimen, men som ikke var vanskelige at omgaas, naar man begyndte med at tale venligt til dem og klappe dem. Jeg sagde ikke noget, men nægter ikke, at jeg blev meget forundret, da han nogle minutter efter til tekst for sin indsættelsestale valgte apostelens ord: »Gud gav os ikke fejgheds aand, men kraftens og kærlighedens og sindighedens aand.« Jeg syntes ikke, at det skriftsted passede rigtig sammen med formaningen, han havde givet mig i præstegaarden. Jeg blev dog ikke forvirret; thi jeg havde min prædiken forud færdig, og den holdt jeg, maaske dog ikke ganske uberørt af tanken om hestene, skøndt det jo rigtignok var faar og ikke heste, Dagens Evangelium handlede om. Pointet i prædikenen var dette, at jeg delte tilhørerne i sorte og hvide faar og fortalte dem, at der ingen forskel var paa deres kød, naar de blev flaaet, saa den eneste redning for dem var, at de omvendte sig til den gode hyrde, vor Herre Jesus Kristus. Kirken var omtrent fuld, og det vakte straks opmærksomhed som noget, man ikke havde tænkt paa før. At blive lignet ved faar og klassificerede i sorte og hvide, endda med udsigt til at blive flaaet, var det dog ikke uforskammet? Man begyndte at strides indbyrdes, og rygtet derom kom snart ud ogsaa til en gaardmand i Nagbøl, den lille by, hvor præstegaarden laa, som tidligere havde været skolelærer, og som kaldte sig grundtvigianer. Han havde ikke selv været i kirke den dag, men han havde hørt noget om

mig fra Harboøre og var paa forhaand meget forbitret over, at jeg nu skulde være præst i Skanderup og ovenikøbet hans nære nabo. Det kunde jeg dog egentlig ikke gøre ved, da jeg ikke havde gjort andet end blot skrevet en ansøgning paa et stykke papir. Men det var kultusminister Scavenius, der havde kaldet mig, og jeg tror, han gjorde det mest af medlidenhed; thi da jeg en gang havde haft audiens hos ham og paa hans spørgsmaal, hvor længe jeg havde været paa Harboøre, svarede ca 8 aar, udbrød han forfærdet: »Saa kan jeg – og saa bandede han – forstaa, at De vil derfra«. Altsaa skulde de nu have mig i Skanderup, for man havde jo den gang ingen menighedsraad, ellers var jeg næppe nogensinde kommet der.

Otte dage gik, og saa blev det søndag igen. Jeg laa endnu og sov, da der pludselig kl 6½ lød et kraftigt slag paa min sovekammerdør, og en mand uden at vente paa indbydelse, smækkede døren op og uden indledning sagde, at han nok vilde spørge mig om, hvad det var, jeg sidste søndag havde foretaget mig i kirken. Manden var ham, eksskolelæreren og grundtvigianeren, sogneraadets formand og medlem af skolekommissionen. Meningen var jo den at forskrække mig, inden jeg nu om nogle timer skulde holde min anden prædiken. Selv anede han næppe, hvor tølperagtig han bar sig ad. Som forstærkende middel fortalte han, at han havde en syg svigermoder, om jeg vilde staa op og komme ind og tage hende til alters. Ja, sagde jeg, det skal jeg nok. Det havde han ikke ventet og følte nok, at dermed var et vaaben slaaet ud af hans haand. Men saa ville han nok spørge mig, om jeg ikke mente, at ogsaa grundtvigianere kunne blive salige (jeg havde ikke med et ord omtalt grundtvigianerne i min prædiken). Jo, svarede jeg, naar de omvender sig. »Altsaa dog paa betingelser!« raabte han, fuld af vrede og for saa ud af døren paa samme maade, som han kom ind. Det var nu hans maade at sige »godmorgen« paa første gang, han hilste paa den nye præst. Og saa kunde jeg ligge endnu en halv times tid og sunde mig lidt paa denne morgenvisit med tanken paa provstens heste. Resultatet, jeg kom til, inden jeg stod op, var dette: Ja, ja, skal vi saadan til det, saa lad os ligesaa godt begynde straks.

Denne søndag handlede evangeliet om Guds børns sorger og glæder. Altsaa prædikede jeg herom. Efter Gudstjenesten kom en af sognets lærere, der ogsaa var grundtvigianer, hen til mig og sagde: »Tak, saadan er det, vi gerne vil høre det.« Ak, tænkte jeg, er du nu allerede kommen galt afsted. Men næste gang, Store Bededag, prædikede jeg om omvendelsens nødvendighed, og da fik jeg ingen tak. Nu gik det ret stille en lille tid. Kirken var fyldt hver søndag, og jeg gik min gang rundt i sognet, mest til smaafolk. Gaardmændene var ikke nemme at komme til, nogle af dem var frygtelig hovmodige og ubehagelige. Der havde nylig været en indbringende tid for landmændene, og de brugte den, saa man kaldte Skanderup for et lille Paris. »Vi har før kunnet magte en præst, sagde de, og vi faar vel ogsaa nok bugt med ham.« Freden varede da heller ikke ret længe. Af og til var der en, der løste sognebaand, det gik saa let, da der var grundtvigske præster i nogle af nabosognene, og de var altid villige til at modtage enhver uden at undersøge, hvad grunden var. Særlig uvilje havde det vakt hos nogle, at jeg havde indført lørdagsskriftemaal. Jeg har nemlig altid betragtet skriftemaalet som noget overmaade vigtigt som forberedelse til nadveren, baade til forstaaelse af, hvad nadveren er, og til at bruge den med hellig alvor under selvprøvelse. Og jeg har aldrig kunnet begribe den letsindighed, hvormed mange præster nu har afskaffet skriftemaalet. Jeg tror, at dette lørdagsskriftemaal blev til megen velsignelse. At samle mange underskrifter paa en klage til biskop og ministerium særligt blandt dem, der overhovedet ikke gik til alters undtagen ved konfirmationen, var en let sag, men af virkelig utilfredse var der kun meget faa, og de kom da heller ingen vegne dermed, da det jo var lovligt. Men nu skulde der for alvor gøres noget.

Til en præsts gerning hører det jo ogsaa at læse med konfirmander. Det har jeg altid haft stor lyst til, og jeg tror ogsaa, at det lykkedes mig ad den vej at faa indgang til mange børns og deres forældres hjerter. Under undervisningen brugte jeg en gang imellem at spøge lidt med børnene, sommetider med en god og sommetider vel ogsaa med en daarlig vittighed, hvis formaal det alene var at holde dem vaagne. Vi talte da en dag om Guds ord, som det er os givet i Bibelen. Jeg fortalte dem, at det var ikke alle, der troede at Bibelen var Guds ord, saaledes f eks nogle, der kaldte sig grundtvigianere, hvoraf der var mange, der sværmede rundt omkring ligesom oldenborrerne i denne tid (det var nemlig et oldenborre-aar). Børnene lo, især da jeg føjede til, at dem plejede man jo at samle ind og koge dem for at komme af med dem. Det var jo nu en ret uskyldig spøg, som enhver kunde tage og føle paa, men som dog en eller anden begavet dreng eller pige fik fortalt saaledes, at jeg havde sagt, at alle grundtvigianere skulde koges og skoldes, ligesom man gjorde ved oldenborrerne. Dette fik den foran nævnte mand fat i og fandt, at her var en lejlighed, som burde gribes for at komme mig tillivs. Altsaa stillede han en dag i præstegaarden med en meget højtidelig forespørgsel, om det var sandt, at jeg havde sagt, at alle grundtvigianere skulde koges. Ja, sagde jeg, noget er der jo om det; men De kan da vel begribe, at det var en spøgefuld bemærkning. »Men De har altsaa sagt det?« spurgte han. »Ja, vel har jeg sagt det,« svarede jeg. »Det var en grov spøg,« raabte han og for saa ud af døren. Nu skulde alle ulykker nedkaldes over mit syndige hoved, en adresse til Ministeriet maatte affattes og underskrives med klage over min grusomme blodtørst. Det blev hurtigt sat i værk, og adressen kom til at lyde saaledes:

»Til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet!

For henimod 2½ aar siden kom pastor *Moe* til Skanderup som dette sogns præst. Det var med spændte forventninger, hans komme til

sognet blev imødeset, da man vidste, at han var en udpræget partimand i Indre missions retning. Hans maade at forkynde ordet paa oversteg vistnok imidlertid de allerfleste forventninger; thi mage til grove udtryk, som han bruger i sin tale, skal man vistnok heldigvis søge langt for at høre, udtryk, hentede saa langt nede i sprogets plumpheder, at det maa forarge og oprøre alvorlige mennesker, som ikke gaa op i Indre Missions fanatisme. Det summer om ørerne med Djævelen og Satan og lignende udtryk i det uendelige, saa dersom man vilde sanke sammen en samling af pastor Moes lave og grove talemaader, da kunde der fremkomme en pæn buket af blomster, plukkede dybt nede i sprogets sump. Skulde det behøves, da staar det til tjeneste, der er nok at vælge imellem.

Et lille eksempel paa præstens umedgørlighed skal nævnes:

Straks efter at han var kommen til sognet, indførte han den skik, at folk for at komme til alters skulde møde til skriftemaal om lørdagen. 212 af sognets bosiddende mænd og enker bad i en adresse til præsten om at beholde den gamle skik med skriftemaal og altergang samme dag. Men til de to mænd, der overbragte ønsket, udtalte præsten: »Nej, jeg kender, hvad der tjener Vorherre og sjælene bedst, jeg kan se paa ethvert menneske, der kommer til Herrens bord, om det er værdigt eller ej!« Præsten henviste til, at han havde loven paa sin side, som maaske skulde henføres til, hvad der staar i Christian den Femtes danske Lov: »Almuen skal møde til absolution om lørdagen, dog undtages distinguerede personer.«

Det er imidlertid ikke det foran fremførte, der har bevæget os undertegnede bosiddende mænd i Skanderup sogn til at fremkomme i al underdanighed til det høje ministerium med klage over pastor Moes adfærd iblandt os, men en udtalelse til konfirmanderne, falden for kort tid siden, og som findes i medfølgende eksemplar af »Kolding Avis« med overskrift: »Konfirmations-undervisning.« Tillige tillader vi os at vedlægge et eksemplar af »Kolding Folkeblad«, hvori findes en artikel med overskrift »Præsten og oldenborrerne«, en artikel, som er fremkommen paa grund af det røre, sagen har vakt i egnen. Vi gøre artiklens ord til vore og udtale, at vi føle os i høj grad krænkede ved slig tale til børnene. »Grundtvigianerne« maa af og til være samtale-ænmet mellem præsten og børnene, siden førstnævnte kan forudsætte, at børnene kunne have svar paa rede haand til spørgsmaalet: »Hvem summer os om ørerne ligesom oldenborrer?« Vi tillader os at henvise til et udtryk i artiklen ogsaa om »grundtvigianerne«. For godt et aars tid siden forekom følgende samtale mellem præsten og konfirmanderne. Præsten: »Hvem er det, der siger, at det, der staar i Biblen, er løgn?« Børnene tier. Præsten: »Det er grundtvigianerne.« »Hvem er det, der ikke vil holde de 10 bud?« En dreng hvisker til en anden: »Det er vist ogsaa grundtvigianerne.« **Præsten**: »Ganske rigtigt, min dreng, men sig det højt.«

At omtale en retning, der vel har lige saa god ret til at være og leve i Danmark som »Indre Mission«, som her er sket til børnene, finder vi i højeste grad usømmelig og for en præst uværdig. At indpode had og afsky i børnene til »grundtvigianismen«, som de rimeligvis slet ikke kender noget til, det er efter vor mening utilladeligt.

Præsten nægter ikke at have brugt sammenligningen mellem grundtvigianerne og oldenborrerne, men siger, det var en spøg, efter vor mening en meget grov spøg, som vi herved tillader os at paatale paa det alvorligste, hvad enten vi hører til grundtvigianerne, børnenes forældre eller i det hele folk, der ikke hører til »Indre Mission«s retning.«

Skanderup sogn pr Lunderskov i aug 1887.

Underdanigst

121 underskrifter.

Jeg fik denne adresse til erklæring og fandt, at den var meget morsom, skrev derfor ikke andet paa den, end at det hele naturligvis var spøg. Ministeriet maa have fundet det samme og vistnok ærgret sig over at skulle bebyrdes med en saadan masse vaas; thi der kom slet intet svar.

Men fra den tid af fik grundtvigianerne navn af oldenborrer, og nu fløj de inden længe hele landet rundt. Alle vegne, hvor jeg traf sammen med nogle af dem, saa de sky paa mig, som var de betagne af rædsel for at blive levende kogt. »Naa hr pastor,« sagde sognefogeden, da han mødte mig paa kirkestien, »nu vil De nok indsamle grundtvigianerne og koge dem; men hvordan vil De nu bære Dem ad med det?« »Jo,« sagde jeg, »det er et held, jeg træffer Dem, for jeg var netop paa vejen ud til Dem for at spørge Dem, om De ikke kunde paatage Dem indsamlingen derude i Deres egn.« Han saa paa mig og vendte sig om og gik. Det samme gjorde jeg; men jeg hørte ikke senere, at han havde taget sig videre af sagen.

Naturligvis var dette ogsaa en smaus for visse aviser. Der var ogsaa nogle grundtvigske præster, der fandt, at det var frygteligt, deriblandt *Uffe Birkedal*, som den gang var præst i Ribe. Men hvad næppe nogen tænkte paa, var, at den mand, som satte alt dette i scene, i virkeligheden blev mig en fortræffelig, uordineret medhjælper i flere aar. Han forfulgte mig allevegne og skældte mig ud baade offentlig og privat. Det satte altsammen sindene i bevægelse, man stredes indbyrdes, og kirke og missionshus fyldtes mere og mere, og den ene efter den anden omvendte sig.

Men oldenborrerne fløj nu i mange aar ud over hele landet og er vist ikke helt udrydde endnu.

Saadanne brutale angreb stemte mig selvfølgelig ikke mildt mod »Grundtvigianerne«. Jeg kunde ikke forstaa andet, end at det var ganske uomvendte verdensmennesker, der smykkede sig med Grundtvigs navn og var saa fjendske mod mig, alene fordi jeg prædikede sandheden og angreb det verdslige liv, der blev levet, og i mine ligtaler ikke priste alle og enhver salig. Personlig havde jeg aldrig fornærmet nogen af dem eller vist mig overmodig og uhøflig mod dem. Derom gav en af mine værste modstandere, sognefogeden,

mig et smukt vidnesbyrd. Jeg spurgte ham en gang, hvorfor han var saa vred paa mig, om jeg nogensinde havde fortrædiget ham eller hans børn eller været uhøflig mod ham. »Nej,« sagde han, »De er en meget behagelig mand at komme til, og det siger jeg ogsaa til andre, som skal tale med Dem, at man ikke kan komme til nogen behageligere mand.« Altsaa, svarede jeg, De er alene blevet min fjende, fordi jeg siger sandheden og ikke vil anerkende Dem for en troende mand. Men hvorfor løser De da ikke sognebaand? »Det har jeg ikke raad til,« sagde han. Men hvorfor lader De da Deres børn gaa til konfirmationsforberedelse hos mig, naar De har en nabopræst, som boer meget tættere ved Dem. »Mine børn vil ikke gaa til nogen anden præst end Dem«. Der kom ogsaa mange opmuntringer.

Det var ikke blot smaafolk, men mange af gaardmændene omvendte sig efterhaanden, og det var ikke blot ældre folk, men ogsaa mange unge. En hel flok unge karle, som jeg havde indbudt, mødte en aften om ugen i præstegaarden. Jeg havde ingen »limpind« at fange dem paa. En lille, lavloftet konfirmandstue med tilhørende skamler, bænke uden rygstød, og nogle smaa, daarlige petroleumslamper ophængt paa væggen var samlingsstedet. Og de fik hverken kaffe eller kage med flødeskum, det eneste, der blev dem budt, var Guds ord. Men aften efter aften kom de og var meget interesserede og oplivede, skønt det ofte var daarligt vejr, og mange havde lang vej, og den gang havde man ingen cykler. Da et par aar var gaaet, bad de om at faa dannet en »ynglingeforening«, hvad jeg gerne gik ind paa, naar de ville komme sammen og hjælpe hinanden uden altid at have mig med. Ogsaa en del unge piger blev omvendte og dannede en »pigeforening«. Endnu den dag i dag sidder der en rest af disse unge mænd og kvinder som gifte folk i Skanderup og nabosognene og kommer sammen en gang om aaret for at mindes disse skønne ungdomsdage, da Herren fandt dem.

At der maatte drages omsorg ogsaa for børnene, var en selvfølge. Flere søndagsskoler kom i gang, og det manglede ikke hverken paa mænd eller kvinder, der gerne tog den gerning op. Heller ikke de fattige og syge blev glemt. Der var den gang ikke noget, der hed alderdomsunderstøttelse eller aldersrente. De, der ikke kunne klare sig selv, kunne komme »paa sognet«, hvortil nylig var købt en stor fattiggaard, det var den, der som den første gaard blev præsenteret mig. Nu blev en syforening dannet for at hjælpe paa fattige børns beklædning og uddele gaver ved en fest omkring et juletræ, en herlighed, der hidtil havde været ganske ukendt for dem. En sygeplejerske blev antaget og fem fattigforstandere valgt til at undersøge hver i sit distrikt, hvor der var trang, og en liste blev ombaaret, for at man kunne tegne sig med aarlige bidrag til den sag. Kirken vedblev at være fuld hver søndag uden hensyn til vejr og vind, og der var mange unge iblandt. Orgel var der ikke, men en kraftig sang, for de sang alle med, baade mænd og kvinder, ogsaa messesvarene, og paa faa undtagelser nær blev de i kirken under daab og altergang, indtil hele gudstjenesten var forbi. Det var virkelig saa festligt om søndagen. Gik jeg til kirke med bange hjerte, hvad jeg altid gjorde, ofte syg og svag, kom jeg hjem med fornyet glæde og mod til at berede mig til næste søndag. Sognet gennemvandrede jeg tilfods, hvad ofte var svært, da det var meget udstrakt og bakket, som egnen ved Kolding er. Men efterhaanden fik jeg dog besøgt hver gaard og hvert hus, saa alle blev opmærksomme paa, at der var kommet en præst til sognet, hvad de før ikke havde regnet synderligt med. De havde det ligesom endnu her i Dalum, hvor jeg nu bor, at kirken kun var en institution til besørgelse af nødvendige forretninger ligesom andre institutioner og præstegaarden kun et kontor.

Der blev stadig lagt nogle til i menigheden, saa trangen til et missionshus efter fire aars forløb blev stærk. Jeg holdt igen, saalænge jeg kunne, for jeg tror ikke, det er heldigt at lave en kostbar ramme, førend man er sikker paa at kunne fylde den med et aandeligt indhold. Som betingelse stillede jeg, at alle pengene skulle være der først. Det varede ikke mere end et halvt aar, saa var de der i summer fra 1000 kr og nedad. En gaardmand gav en stor byggegrund omtrent midt i sognet, og med et lykkeligt fremsyn blev det straks bygget saa stort, at det tæt pakket rummer ca 800 mennesker. Det staar endnu, ganske simpelt, med tagpap og uden ornamenter, og hvor er det hyggeligt indvendig og kønt, naar det pyntes ved festlige lejligheder. Desuden indrettedes i den ene ende en lejlighed til en husmoder og ovenpaa til en sygeplejerske. Grundstenen blev lagt den 16. april 1889, og huset indviedes den 18. september samme. Hvor har dette hus dog været et herligt samlingssted, og hvor er der udgaaet megen velsignelse derfra. (Huset blev solgt omkr 1964 se S 231). Langsomt og stille gik det nu stadigt fremad; store vækkelser havde vi ikke, og missionsuger brugte vi foreløbig ikke. Men naar det gik saa godt fremad, var der en ting, som bidrog stærkt dertil, og som jeg med foregribelse af begivenhederne her vil omtale lidt nærmere.

Samme aar som jeg var flyttet fra Harboøre til Skanderup, fik jeg hen paa sommeren besøg af nogle venner deroppe fra, jeg tror, de var 30. At indlogere og bespise dem paa et sted, hvor der ingen troende mennesker var, var ingen nem sag; men det gik dog, uden at jeg nu husker nøjere hvordan. Dette blev saa begyndelsen til aarlige besøg og genbesøg i en lang række af aar, saaledes, at *Harboøerne besøgte os i Skanderup midt i september, og vi gjorde genbesøg i begyndelsen af november.* Besøgene medtog 4 dage, halvanden dag til rejsen og halvtredie til opholdet. Hvordan rejsen herned til septembermødet foregik, kan jeg ikke sige noget om, da jeg jo ikke var med dér. Men ved ankomsten hertil blev gæsterne modtagne paa Lunderskov station og indkvarterede rundt om i sognet. Antallet var ikke sjældent op imod 100, og i de første aar aabnede mange hjem sig for dem, skønt de ikke selv var troende. Det skulde senere blive anderledes. Den næste dag, der i de senere aar altid var en søndag, holdtes gudstjenesten af

en fremmed taler *(Vilh. Beck, L. Blauenfeldt, O. Moe, V. Kold, B. Willer, Poul Sørensen, Aschenfeldt-Hansen, Berthelsen, A. Busch).* Tilslutningen blev efterhaanden saa stor, at der ikke var tale om at faa plads i kirken. Prædiken maatte holdes paa pladsen udenfor kirkegaarden, naar vejret tillod det, og det gjorde vejret paa et par enkelte undtagelser nær, stadig med solskin og ringe blæst. Om eftermiddagen holdtes igen møde paa samme sted, fordi heller ikke det store missionshus kunne rumme halvdelen af de mødte. Anden dags formiddag var bestemt til besøg i hjemmene, men blev efterhaanden et almindeligt samtalemøde, skiftevis i Skanderup og Lunderskov. Lokalerne hertil var dog temmelig daarlige, indtil der i Skanderup blev bygget en stor skole, hvis gymnastiksal kunne benyttes, og der i Lunderskov blev indrettet et missionshotel med en stor mødesal. Anden dags eftermiddag holdtes der møde i missionshuset, og aftenen tilbragtes saa i hjemmene af dem, der boede hinanden nærmest. Det var et meget bevæget liv, der førtes i de to dage, hvor salmistens ord erfaredes i rigeligt maal: »Se hvor godt og lifligt det er, at brødre ogsaa bo tilsammen« (Salme 133). Den sidste dag, tirsdag, samledes vi igen til afskedsmøde i missionshuset om formiddagen, hvorefter rejsen til Harboøre gik tilbage. Og saaledes er det gaaet aar efter aar, og da det har kunnet holdes vedlige nu i 41 aar, uden at vennerne trættedes og efterat den gamle slægt efterhaanden var tildels afløst af en ny, vil det forstaas, at det bragte en velsignelse og et aandeligt udbytte med sig, som Guds børn ikke ville undvære, selv om det kostede baade tid og mange penge, men som jo ikke lader sig beskrive med nogle ord. En mængde mennesker, ogsaa fra langt borte liggende egne, fandt vej til disse møder og følte sig dragne af dem til atter og atter at komme igen.

Naar saa efteraaret kom, var det skanderuppernes tur at gøre genbesøg paa Harboøre. Der var i regelen ikke saamange med, gennemsnitlig 50, dels fordi folket i Skanderup ikke var saa rejsevant som fiskerne, dels fordi aarstiden var saa ublid. Tiden, i begyndelsen af november, var valgt, fordi fiskerne først da var kommen hjem fra deres sommerrejser omkring i landets fjorde. I de første aar var rejsen derop ret besværlig. Man rejste den gang ikke saa bekvemt som nu og havde heller ikke saa mange penge. For at komme saa billigt afsted som muligt lejedes en kreaturvogn, der afgik fra Lunderskov meget tidligt om morgenen. Det var en højst uhyggelig befordring, hundekold, med sprækker i gulvet og ikke andre vinduer end de glughuller, hestene plejede at stikke hovederne ud af. Det var ingen spøg at sidde der i mange timer med et bumletog; men passagererne var unge, og varmen havde de indvendig og saa naturligvis noget mere rejsetøj, end man bruger. Det gik fornøjeligt under sang og samtale hele vejen og med den udholdenhed, der kendemærker dem, der er unge og nye i troen. Selv kunne jeg ikke rejse med i en saadan vogn, dertil havde jeg ingen helbred, jeg rejste dagen forud, i flere aar i selskab med pastor *Tram,* den gang præst i Gesten. Vi overnattede saa i Skern, hvor min broder *Otto* var præst, for sammen med ham og en flok venner fra Skern den næste formiddag at slutte os til selskabet og følges med dem videre nord paa. Ved 3-tiden naaede vi Lemvig med et lille ophold i Vemb. Noget særligt mindeværdigt hændte os ikke paa disse rejser, naar jeg undtager to tilfælde. Det ene var, da Sneum Bro (ved Bramminge) efter en frygtelig storm var skyllet bort, saa vejen var spærret, og hjemrejsen maatte ske fra Skern over Skanderborg (1911). Det andet var, da vi under opholdet paa Vemb station blev anfaldet af nogle journalister i anledning af den store ulykke, da redningsbaaden paa Harboøre var kæntret (1897), og 12 fiskere druknede.

Eftersom kulturen skred frem, og samfærdselsmidlerne forbedredes, blev rejserne lettere, i de senere aar fornøjelige lystrejser uden nogensomhelst ulempe. Nu lejes der nemlig en af de lange gennemgangsvogne, som selskabet saa har ganske for sig selv. Det er meget fornøjeligt, og tiden gaar hurtigt med at besøge hinanden i kupeerne, holde maaltid sammen og synge gamle og nye missionssange. Til troens bestyrkelse, til opretholdelse af modet og til bevarelse af den indbyrdes kærlighed og af samlivet mellem gamle og unge tror jeg, at disse rejser frem og tilbage mellem Harboøre og Skanderup har været af uberegnelig værdi. Efter at grev *Holstein* var bleven omvendt, forsøgtes det at faa et lignende besøg i gang til Hyllested, Venslev og Holsteinborg, hvor *Vilsen Sørensen* den gang var præst. Det lykkedes i nogle faa aar i juni maaned ogsaa at faa en flok sjællændere med til Skanderup og Harboøre; men det ville ikke gaa i længden. Dette sidste var nemlig lavet, det andet var opstaaet af en trang indefra.

Men tilbage til tiden efter missionshusets indvielse. Der kom nu et aar, som for mig var meget svært. Nogle venner bad mig om at udgive en aargang prædikener. Det afviste jeg som noget umuligt og ganske urimeligt. Der var jo postiller nok, bl a V. Becks. Der var en ligefrem skræk i mig ved tanken om at skulle stilles saaledes frem for hele landet. Gang paa gang sagde jeg derfor nej. Men imidlertid var der nogle venner baade i og udenfor Skanderup, der var saa velhavende, at de nok turde løbe en risiko, og de fandt da paa en list. En gang, jeg fulgtes med en af dem, spurgte han mig igen, om vi saa ikke snart fik den prædikensamling. Nej! sagde jeg og ville gaa over til noget andet. Men, fortsatte han, De har vel ikke noget imod, at vi faar den, dersom vi tager den. Jeg anede ikke, hvad han mente med at tage den, tænkte, at det lader de nok være med, og svarede saa: Ja, værs'god! Men saa tog de mig virkelig paa ordet. Den gang svarede manden intet, men snart efter fik jeg at vide, at der var gjort aftale med en redaktør i Kolding om at skaffe en stenograf, og saa skulle der begyndes med 1. søndag i Advent 1891. Nu var jeg altsaa i saksen, der var ingen vej tilbage, og jeg maatte søge nogen trøst i, at der dog var dem, der agtede den forkyndelse, for hvilken grundtvigianerne forfulgte mig, for at være

af nogen værdi ogsaa ud over sognets grænser.

Men et meget svært aar blev det for mig at skulle prædike søndag efter søndag med den bevidsthed, at det ikke blot var for de tilhørere, der sad dernede i kirken, og som jeg paa mange maader var i kontakt med, men for mange rundt i landet, som jeg ikke kendte det mindste til. Dersom de, der nuomdage prædiker i radio, lider under samme sindsbevægelse, beklager jeg dem. Dertil kom, at udarbejdelsen skulle være saa nøjagtig. Det gør jo ellers ikke saa meget, naar man prædiker, om der mangler en eftersætning eller nøje forbindelse paa alle punkter, det mærker tilhørerne i reglen ikke, men naar det optegnes stenografisk og senere skal læses, kan det være et meget brydsomt arbejde at faa det forkerte rettet og alt sat paa rette plads. Jeg vil anbefale alle de prædikanter, der ønsker selv at vide, hvordan de prædiker, blot en gang at bede en stenograf om at nedskrive deres tale. Maaske de saa kan slippe med blot den ene gang at maatte sige som pastor Johs. Clausen: »Har jeg virkelig sagt det vrøvl?«

Aaret gik til ende, og jeg følte det som en uhyre lettelse. Som et kuriosum maa jeg maaske tilføje, at stenografen var en frøken *Grundtvig,* hun gjorde det udmærket, men holdt sig stadig paa lang afstand fra mig.

Saaledes blev altsaa min postille »Naaden og sandheden« til, stenograferet af en grundtvigianer, og bagefter har jeg maattet undre mig og takke Gud, fordi den blev saa godt modtaget.

Saa kom stormen omkring min tale 1893 i Harboøre om de druknede fiskere (se her VI, 604 f.).

Om en Vakance-prædiken i Vamdrup 1894 og det røre, den vakte, se Vamdrup, den førte til en provsteretssag.

(Derefter blev Moe syg og maatte paa en længere rekreationsrejse til Schweiz, senere til Norge. Efter vanskeligheder med forpagteren fik Moe 1895 en god forpagter. Det var en glæde).

»Men den særlige glæde, der ventede mig, da jeg kom hjem fra udlandet, var den, at der snart brød en *stor vækkelse* frem. Det var i 1897, at vi første gang prøvede en missionsuge. Flere fremmede talere kom og hjalp, deriblandt *Ravens* med sin særlige evne til at vække de sovende. Besøget var straks godt og tiltog hver dag. Mod slutningen af ugen var det store missionshus pakfuldt, mange blev vakte, og der gik en forunderlig spørgen efter frelse gennem hjerterne, saa det blev besluttet at fortsætte ogsaa i den kommende uge. Da kom der ingen fremmede talere, selv talte jeg heller ikke videre; men der blev aflagt korte vidnesbyrd af forskellige, talt meget med de enkelte og sunget talrige sange, og da de 14 dage var tilende, saa det ud, som om *hele sognet* var grebet af Guds ord, naturligvis med undtagelse af sognebaandsløserne. »Hvor er det underligt,« sagde en gammel mand stille hen for sig, »at man her har kunnet gaa saa mange aar og været saa ond og fjendsk mod de mennesker, som dog var de eneste, der ville ens vel.« Men det gik jo her som alle steder, hvor massebevægelser finder sted, at det ikke er godt altsammen. For en dels vedkommende var det kun følelserne, der var sat i bevægelse, det var dem paa klippegrunden, der hurtigt modtog ordet med glæde, men faldt fra i fristelsens tid, da de mærkede, at det ville koste noget. Alligevel forøgedes tallet paa de hellige betydeligt, mange baade gaardmænd og husmænd, baade velhavende og fattige blev omvendte, og at det var gjort af Herren, viste sig i, at det holdt for hele livet.

Der er maaske dem, der vil undre sig, naar jeg fortæller, at det varede længe, inden vi fik en missionsuge igen.

At der efter den store vækkelse var megen glæde og frimodighed blandt Guds børn, er ikke underligt. Det personlige vidnesbyrd lød nu rundt omkring, samfundsmøderne var godt besøgte, og krig blev der mellem dem, der virkelig havde fundet deres frelser, og dem, der kun var gaaet med, og som nu ikke kunne finde deres plads blandt de omvendte. Det var en herlig tid, hvor livet paa mange maader satte skønne frugter i broderkærlighed og brud med synden, søndagens helligholdelse blev almindelig, ikke blot saaledes, at man hvilede fra det almindelige, daglige arbejde; men da modstanderne paa ingen maade ville lade mejerierne staa stille, ikke en gang paa de store helligdage, byggede de hellige deres eget mejeri til stor glæde for mejerister og mælkekuske, der i stedet for den evindelige trællegang nu havde en hel dag om ugen fuldstændig fri. Det fik da ogsaa snart god tilslutning fra mange sider.

Drukkenskaben led et stort nederlag, selvfølgelig, og gamle drikkeskikke ophørte. Det skete ikke ved dannelsen af en afholdsforening, men alene ved Guds ords magt. »Blaa Kors« fandt aldrig indgang i Skanderup sogn. Jeg kunne ikke sympatisere med dens praksis.

I Lunderskov blev spiritusbevillingen i kroen stemt ned. Den værste bule blev købt og omdannet til et missionshotel. Udskænkning af spiritus paa jernbanestationen blev nægtet, da der skulle skiftes vært. Og tilsidst kunne spiritus kun købes hos en købmand, der kaldte sig Irvingianer, og som selv kunne tage sig en taar over tørsten. Den Helligaand havde ikke mindet ham om, at det var synd.

For sekternes angreb var vi hovedsagelig fri. Enkelte, som *Anna Bjørner,* Irvingianere, »International Forening for Bibelstudium«, forsøgte sig vel, men de kunne ingen vegne komme. Samfundet stod godt sammen paa ægte evangelisk-luthersk grund. Enkelte rivninger kunne jo nok finde sted, men for sørgelige splittelser har Herren bevaret det gennem mange aar indtil nu.

I nogle aar fik jeg nu lov til at gøre mit arbejde uden at blive videre forulempet. Men helt i fred kunne det ikke gaa.

Et særligt tilfælde skal omtales mht hjemmeberettedse, fordi der i »Koldingposten« kom et »aabent brev til pastor Moe«. Det var fra sognepræst *Birk* i Harte sogn. Denne kollega meldte sig som født i Skanderup og følte sig derfor forpligtet til at tage sig af forholdene i sit fødesogn. Brevet indeholdt en stærk anklage mod mig som en mand, der ofte

nægtede at give dødssyge mennesker sakramentet, og som særligt i dette tilfælde havde handlet ganske uforsvarligt, da konen laa lige for døden, fuld af længsel efter nadveren; hun syntes slet ikke, at hun kunne dø med fred uden at komme til alters. Sagen var jo den, at svigerdatteren havde været ovre og bede ham komme og gøre det, som jeg havde nægtet. Det ville han dog ikke. Han turde ikke, fordi det ikke var lovligt. Da familien saa var lige nær, vidste de ikke andet raad end at løse sognebaand, og det blev mærkeligt nok ikke, som man skulle have ventet, til Birk, men til den meget længere borte boende valgmenighedspræst *Helweg* i Askov. Denne havde ved mange lejligheder altid vist sig parat til at lytte til slig gudelig snak. Skønt han ikke kendte det mindste til konen, var han ogsaa straks parat denne gang og lystrede øjeblikkelig fløjten. Saa kom det arme menneske da til alters efter de mange anstrengelser.

For pastor *Birk* fik sagen dog er ret uheldigt udfald. Selvfølgelig blev der skrevet derom i forskellige aviser, men der var ingen, der holdt rigtig med ham, af dem, der da betød noget. Ogsaa provsten *(Nissen)* afviste ham, og baade biskop *Koch* og biskop *Rørdam,* hvis mening blev dem afæsket, gav mig ret. Det var kun *Helweg* og tildels *Clausen* i Vonsild, der støttede ham.

Stillingen blandt dem, der vedblev at staa fjendtligt overfor det aandelige liv, der var brudt saa stærkt frem, blev mere og mere vanskelig. De havde hidtil søgt deres frelse ved enkeltvis at løse sognebaand, hver til sin præst, og snart til den ene, snart til den anden. Nu mente de, at tiden var kommen til at slutte sig sammen i en fælles kirkelig organisation. I den anledning henvendte de sig til pastor *Helweg* i Askov, som straks var tilrede. De fremstillede for ham, hvor trist de havde det, hvor haard og dømmesyg jeg var overfor anderledestænkende, og hvormange der gik og længtes efter en kærlig forkyndelse og efter at komme til Herrens bord, hvad jeg formente dem. *Helweg* blev rørt med en ægte grundtvigsk rørelse, han ynkedes inderligt over dem, og uden at undersøge sagen nærmere lovede han at betjene dem efter ønske, hvorefter der blev agiteret og sat en større sognebaandsløsning i gang. Det var i aaret 1900. Jeg gik hen i kirken for at høre hans første prædiken dér og følte mig straks meget ilde berørt ved at høre ham i indgangsbønnen sige til Gud, at han (Gud) jo nok vidste, at han (Helweg) ikke var kommen for at modarbejde sognepræsten, men for at hjælpe ham med at søge de mennesker, han ikke kunne naa. Jeg skrev et brev til Helweg og gik i rette med ham, fordi han turde tale saaledes til Gud, naar det dog var vitterligt, at han kun havde laant øre til mine modstandere og slet ikke havde villet tale med mig derom. Herpaa svarede han kun overlegent, at vi vist stod saa langt fra hinanden, at vi slet ikke kunne raabe hinanden op. Saa blev denne pastor Helweg deres trøstermand i ca 10 aar og jeg derved befriet for adskillige fortrædeligheder.

Arbejde havde jeg nok af, og jeg tænker med tak paa den hjælp, jeg fik af indremissionærerne. Der kom mange, og de var altid velkomne. Jeg gjorde den erfaring, at en troende præst altid vil kunne have en stor støtte i missionæren, om ikke just fordi han er en stor prædikant, saa fordi han ved sit komme samler de hellige, anbefaler den troende præst, forsvarer ham mod mulige angreb og paa forskellig maade bereder jordbunden for præstens forkyndelse. Det har saa meget at betyde, at folk faar at se, at præsten og lægmanden (»en af deres egne«) er brødre og arbejder godt sammen.

Foruden den præstelige betjening af over 2000 mennesker i et meget vidtstrakt sogn sad jeg i udvalget for børnegudstjenester og for ynglinge- og pigeforeninger, for de sidste var jeg sekretær, og det lagde altid beslag paa nogen tid. Nogen videre nytte gjorde jeg dog ikke uden maaske den, at jeg paa provst Vahls opfordring lagde mig i selen for udsendelsen af kvindelige hedningsmissionærer, noget det danske Missionsselskab længe ikke forstod betydningen af. Jeg samlede da blandt pigeforeningerne de nødvendige midler ind til »Ellen og Kathrine Nielsen«, der begge blev udsendt til Kina 1898 – kun en lille begyndelse, der senere har udviklet sig saa stærkt under komtesse H. Knuths dygtige ledelse. I aarene 1898–1907 var jeg medlem af Det danske Missionsselskabs bestyrelse. Det tog en del tid med rejser til bestyrelsesmøder, men forresten mindes jeg heller ikke her at have gjort nogen videre nytte uden dette, at jeg meget bestemt modsatte mig, at en liberal teolog blev forstander for missionsskolen. Da perioden var udløben, maatte jeg vige pladsen for pastor Løgstrup, der unægtelig ogsaa i mange maader sad inde med flere betingelser end jeg. Men et ikke ringe arbejde havde jeg med at holde missionsmøder rundt om i landet, mest i Jylland og enkelte gange i Sønderjylland, naar de prøjsiske myndigheder dristede sig til at tillade det, hvad deres onde samvittighed dog kun sjældent gjorde. Det blev i et hele ikke til saa overvættes mange møder paa grund af mit mindre gode helbred.

25 aars jubilæet i Sk blev en stor opmuntring og en dejlig festdag 19. april 1910, hvor jeg ret fik at mærke, at havde jeg mange modstandere, saa havde jeg ogsaa mange venner. Dagen begyndte med en gudstjeneste i kirken, hvor min gode ven, provst *Zeuthen,* den gang Indre Missions formand, uventet og til stor overraskelse for mig kom og prædikede om *korset* med de rene, hellige toner om forsoningens blod. Om eftermiddagen samledes en stor skare af venner i missionshuset, der var festligt smykket af kærlige hænder og lange borde dækket. Mange, altfor mange anerkendende ord lød til mig, som jeg dog heldigvis har glemt. Men ogsaa mange smukke gaver modtog jeg, ikke blot fra samfundet i Skanderup, men fra venner rundt omkring i nabosognene, ogsaa fra Sønderjylland, og dem har jeg endnu. Det var en uforglemmelig dag, der gav mig meget at tænke paa og meget at takke Gud for. Men for at jeg ikke skulle glemme virkeligheden, at livet ikke er bar fest, og at fremtiden heller ikke ville blive

det, fik jeg ogsaa en jubilæumsgave af en helt anden art, nemlig i form af en – *valgmenighed!*

Man var efterhaanden blevet træt af pastor *Helweg;* han var smaat skaaret som prædikant, tilhørerne var faa, det kneb med at faa det nødvendige beløb indsamlet til ham, og omsider løste man forbindelsen. Der maatte nu noget andet i stedet, for en præst skulle man jo have. En gaardmand i nabosognet Hjarup fik da den ide, som en gaardmand i Skanderup gav tilslutning: at søge oprettet en *valgmenighed.* Den kom til at bestaa dels af de gamle sognebaandsløsere, dels af nogle flere, der blev indsamlede ved en mægtig agitation fra hus til hus, i alt ca 350 personer i Skanderup sogn, store og smaa iberegnede, foruden en del fra nabosognene, særligt gaardmænd. Et regulativ blev udfærdiget og sanktioneret af biskoppen, og dermed var »*Hjarup-Skanderup valgmenighed*« dannet med ret til at bruge sognekirken hver søndag.

Ved denne lejlighed havde jeg en ret mærkelig oplevelse. Under mine husbesøg i Lunderskov skete det en gang, at jeg tog fejl af døren og gik tilvenstre i stedet for tilhøjre. Her traf jeg en kone, som nu var enke, og som i mange aar havde været sognebaandsløser, og jeg gjorde da undskyldning for min fejltagelse. Men da jeg nu var kommen indenfor, vekslede vi dog et par venlige ord, og blandt andet sagde jeg, at nu havde grundtvigianerne jo dannet en valgmenighed, hvoraf hun vel ogsaa var medlem. Til min store forbavselse svarede hun: »Nej, det er jeg ikke og vil heller ikke være det.« Paa mit spørgsmaal hvorfor? svarede hun: »Jeg kan ikke lide denne agitation, og desuden er der slet ingen grundtvigianere i Skanderup sogn uden maaske præsten.« Ingen grundtvigianere i Skanderup! hvor mærkeligt i hendes mund. Men hun mente aabenbart rigtige grundtvigianere, »Guds riges grundtvigianere«, til hvilke hun vel altsaa selv hørte, og det var jo altsaa det, jeg selv saa tidt havde sagt. Det var mig virkelig en beroligelse at høre det bekræftet fra den side, for jeg kunne jo nok sommetider tænke, om jeg maaske tog fejl og var for haard i min bedømmelse af dem, som særlig pastor *Johs. Clausen* paa en ret ondartet maade havde angrebet mig for. Men altsaa, fra kompetent side: ingen sande grundtvigianere i Skanderup sogn i den nyoprettede valgmenighed.

Her skulle nu en ung mand (*Anders Nørgaard,* den senere saa kendte valgmenighedspræst i Vejstrup. Red), som tidligere havde været kapellan i Eltang, og som havde samtykket i at være valgmenighedens præst, til at tage fat, efter konens mening altsaa den eneste virkelige grundtvigianer. Han var aabenbart en stor idealist med et meget lyst syn. Han besøgte mig en dag, kort efter at han var kommen, og vi fik talt en del sammen i al venskabelighed. De folk, der havde valgt ham til præst, kaldte han for nogle »brillante« mennesker, et udtryk, som vist var moderne blandt den tids ungdom, men som jeg ikke rigtig forstod. Han sagde, at han var vis paa, at Gud havde kaldet ham til Skanderup, og at han havde en stor gerning at gøre her; han ville ogsaa sætte pris paa, om jeg ville besøge ham. Ved mig selv tænkte jeg paa Akabs ord: »Den, der spænder bæltet paa, rose sig ikke som den, der løser det«, men ham svarede jeg, at jeg først ville se, om Gud ville bruge ham, og saasnart nogen blev omvendt ved hans forkyndelse, ville jeg komme og række ham haand. »Omvende sig«, sagde han og rystede paa hovedet, det ord syntes for ham at være lige saa fremmed, som »brillant« var for mig. Han var her da i 6 aar, men jeg naaede aldrig at besøge ham, fordi jeg ikke skønnede, at betingelsen derfor var indtraadt.

Nu havde mine modstandere imidlertid faaet stort haab om et mægtigt grundtvigsk fremstød. De talte om, at jeg nu en gang havde den lille flok, som jeg overhovedet kunne naa; nu skulle hele det øvrige sogn slutte sig til valgmenigheden, og saa skulle der igen kunne aandes frit i ren luft efter det tunge og trykkende aag, der saa længe havde hvilet over sognet og hele egnen. Smukke drømme, der dog blev saa sørgeligt skuffede!

Der var nu først menighedsraadet, det maatte naturligvis erobres, og alle sejl blev ved det førstkommende valg sat til med en vældig agitation for at vinde flertallet. Men det gik daarligt; og af fire medlemmer fik de kun det ene. Og det blev ikke bedre de følgende gange, der var intet haab om ved næste præstevalg at kunne indstille en meningsfælle som nr 1. – Og saa var der sogneraadet. Her maatte det da kunne lykkes, for her var jo alle sognets folk særligt interesserede. I mange aar havde sogneraadet regeret som en heftig modstander af det, de kaldte »missionen«. Det var for et virkelig omvendt og troende menneske rent umuligt at blive valgt ind i sogneraad og skolekommission. Kun til snefoged og skorstenssyner agtedes en saadan person værdig. Men dette ændredes, da der indførtes forholdstal. Saa kunne dog nogle af de ni pladser blive besat med troende mennesker. Det er en selvfølge, at saa længe modstanderne havde flertal, var der ikke tale om ansættelse af en lærer, dersom man havde mindste mistanke om, at han var »missionsk«. At beholde denne overmægtige stilling i sogneraadet var et overmaade vigtigt spørgsmaal, og med valgmenighedsfolket som fører blev der arbejdet ihærdigt derfor. Men ogsaa her forregnede de sig. Antallet af valgmenighedens medlemmer var i alt med store og smaa kun ca halvfjerde hundrede af sognets 2400 indbyggere, og af disse fandt flertallet det dog urimeligt, at hele sognet skulle styres af nogle faa mennesker, der havde løst sognebaand. Saa blev resultatet, at de tabte en mængde stemmer. Missionens liste blev nu den sejrende, ved sidste valg endog 6 mod 3. Følgen heraf blev, at ved ledige lærer-embeder blev der ansat troende lærere, og da nu tilmed baade en lærer og en lærerinde havde omvendt sig, blev resultatet dette, at ved min afrejse 1922 var alle sognets lærere og lærerinder troende mennesker.

Der skyldes valgmenigheden en tak, fordi den saaledes, om end kun indirekte og uden selv at vide det, hjalp med til at fremme li-

vet. I aaret 1922 fik den bygget sin egen kirke; men nogen videre fremgang i Skanderup sogn naaede den aldrig at faa. At den har kunnet magte at bygge kirke tilligemed friskole og efterskole ligger i, at den ved ihærdig agitation har faaet tilslutning fra alle de omliggende sogne, hvori der er troende præster, særligt fra Andst.

Men nu vil jeg lade grundtvigianerne sove, kun endnu denne lille tilføjelse. Jeg véd, at mange betragter mig som en bitter fjende af alt det, der bærer Grundtvigs navn. Dette er dog ikke tilfældet. Den unge Grundtvig, der traadte saa frimodigt op mod rationalismen og skrev »Kirkens genmæle«, har jeg beundret og elsket.

Valgmenigheden fortrædigede jeg ikke paa noget punkt, men lod den arbejde som den vilde, blot den holdt sig til »regulativet« og lod mig være i fred, hvad den dog ikke altid gjorde. Jeg havde nok at gøre med mine egne sager, især da jeg aaret forud, 1909, var blevet medlem af Indre Missions bestyrelse. Jeg var nu 60 aar gammel, altsaa over den alder, da man kunde faa alderdomsunderstøttelse; men jeg kunde alligevel ikke sige nej til opfordringen om at indtræde i bestyrelsen; thi det var jeg klar over, at om der var noget sted, hvor jeg kunde befinde mig som fisken i vandet, saa var det dér. Megen glæde havde jeg ogsaa af det og mange gode dage, naar bestyrelsen samledes, og de store aarlige missionsmøder holdtes. Og saa kom der dog en tid, hvor jeg fortrød det og omgikkes med tanken om at træde ud. Det var, da formanden, provst *Zeuthen,* begyndte at tale om sin høje alder, og om, at der snart burde tænkes paa en anden formand. Enkelte gange sagde han til mig, at nu maatte jeg vist helst tage hans plads, og da jeg mærkede, at ogsaa andre talte i krogene om mig som hans eftermand, blev jeg meget bange. Jeg syntes, det var en umulighed, en ligefrem absurd tanke, jeg havde hverken legemlige eller aandelige kræfter til den post. Men en skøn dag, netop da jeg var klar over, at den sikreste vej til at undgaa den stilling, var at træde ud af bestyrelsen, hvad jeg nok med mine nu 67 aar kunne gøre uden misforstaaelse »paa grund af alder og svaghed«, kom der et telegram fra Fredericia: »*Zeuthen* død«. Jeg fik hjertebanken, – men hvad, der var da andre i bestyrelsen, der bedre end jeg kunne være formand, ogsaa fordi de havde siddet der mange flere aar end jeg; der var jo baade den gamle Chr. Sørensen og den unge Fibiger, det blev nok en af dem.

Den 5. marts 1915 blev *Zeuthen* begravet, og samme dag holdtes et bestyrelsesmøde, hvor den nye formand skulle vælges. Det blev mig – enstemmig. Var det virkelig Herrens villie? Jeg blev pludselig ganske stille. Der var nogle, der ansaa det for et stort misgreb, de mente, at nu vilde Indre Mission blive ledet i ulykke. Andre var glade og sendte mig baade mundtlig og skriftlig en mængde lykønskninger og opmuntringer. Jeg trøstede mig ved, at da jeg nu allerede var tæt ved de 68, kunde det da ikke vare længere end højst et par aar, hvis det skulde vise sig, at jeg ikke kunde magte det. Endnu følte jeg mig dog saa rask, at jeg mente at kunne sammen med denne nye stilling, hvis rækkevidde jeg jo ikke kendte, selv betjene mit embede. Det gik ogsaa under store anstrengelser et par aar. Min hustru, der var en af disse stille kvinder, der aldrig traadte offentlig frem, men heller aldrig holdt sin mand tilbage, og som var mig en stor støtte ved gæstfrit at aabne hjemmet for Guds børn, blandt hvilke hun havde sine eneste venner, mens familien skammede sig ved hendes mand, døde 1916. En svær sygdom tyngede hjemmet. Og saa brød det da ogsaa sammen for mig, pludselig en søndag midt under gudstjenesten. Lægen kaldte det hjerteforkalkning og tilraadede mig for fremtiden kun at arbejde med halv kraft. Saa fik jeg kapellan de sidste fire aar, jeg var i embedet, *Jørgensen,* der blev præst i Feldballe, og Dyssegaard, som blev præst i Ejerslev paa Mors. Jeg er dem begge taknemlig for den omsorg, de havde for at aflaste mig.

74 aar gammel forlod jeg Skanderup i aaret 1922, efter at have været præst der i 37½ aar, som jeg kun kan se tilbage paa med stor tak baade til Gud og mennesker. Ved en afskedsfest fik jeg talrige beviser paa mine venners kærlighed og en stor glæde er det at IMs prøvede og højtagtede ven, pastor *J. C. Berthelsen,* Harboøre, blev min eftermand.«

Da Carl Moe kom til Skanderup

Den gamle smed fra Skanderup, *Chr. N. Dall* fortæller i Hj og Tr XV, III bl a:

»I Skanderup fik jeg hurtigt nogle kammerater, og skønt jeg her fik fire kroner om ugen, kunde de ikke slaa til til dansen og kortspillet. Vi samledes hos en bager og sad til langt ud paa natten. Kl 12 fik vi kaffe og 5 øres kager.

Søndagen og natten gik, og pungen blev tom.

Anden paaskedag skulde der være bal og skyttefest udenfor byen. Jeg havde ingen penge, og min løn var optaget. Saa var der en enkemand, der laante mig 10 kr. Jeg morede mig til klokken fire den nat, og en halv time senere skulde jeg begynde i værkstedet igen, men det var der ikke megen fart i.

Jeg tænkte mindst af alt paa, at det var sidste gang, jeg var til dans.

Anden søndag efter paaske 1885 blev den nye præst indsat i Skanderup. Der var gaaet mange, vilde rygter om ham. Han kom fra *Harboøre* og hed *Carl Moe.*

Skønt Skanderup var et meget verdsligt sogn med drik, kortspil, dans og meget andet, og der om søndagen ofte kun var 3–4 mennesker i kirke, ja, til tider var der slet ingen gudstjeneste, saa skulde for rygternes skyld alle i kirke den søndag, baade unge og ældre. Jeg kom i følge med kirkesangeren. Han vidste ogsaa en hel del. »Men,« sagde han, »lad ham blot begynde med noget, saa skal jeg nok give ham besked.« Hvad han ellers oplevede sammen med præsten, ved jeg ingen besked om.

Kirken var overfyldt. Jeg kom til at sidde

under prædikestolen mellem ukendte mænd fra Taulov. Præsten prædikede over ordet: »Jeg er den gode hyrde. Den gode hyrde sætter sit liv til for faarene.« – Denne prædiken findes i pastor C. Moe's prædikensamling: »Naaden og sandheden«. – Præsten lignede os mennesker ved faar, de hvide og de sorte. Jeg syntes, det var løjer at høre ham. Men da præsten var kommet ned fra prædikestolen, sagde den ene af de mænd, jeg sad imellem: »Aldrig har der lydt en saadan røst fra Skanderup kirke.« Jeg tænkte paa, hvad det skulde sige. Senere kom jeg til at forstaa det.

Udenfor kirken stod folk i klynger, og paa hjemvejen gik de i store flokke og talte sammen. Det var noget nyt, og de havde aldrig hørt en saadan prædiken før. Det havde derfor ogsaa nyhedens interesse.

Hjemme stod mester og hans kone og talte om det samme. Mester sagde: »Jeg kan ikke forstaa, hvad det vil sige, at vi skal være hellige, som præsten sagde; thi der er jo ingen hellig uden Gud.« Konen svarede: »Min halvbroder i Vamdrup siger det samme.«

Nu kom en af byens gaardmænd ind og spurgte efter at have hilst: »Hvad siger I om den nye præst?«

Jeg fik ikke hørt mere af diskussionen, da en af mine kammerater i det samme stod ude paa pladsen og kaldte paa mig.

Han spurgte om min mening, og jeg svarede, at jeg syntes, det var morsomt at høre paa. »Det skal du nu ikke sige,« sagde han. »Jeg tror, der er noget i den mand. Men som gode kammerater skal vi saa ikke blive enige om at gaa i kirke 8 søndage i træk, saa skal vi nok blive klar over, hvad manden indeholder.« Jeg gik ind paa forslaget og holdt ud.

Der var en helt anden luft i sognet efter den første prædiken. Det var noget nyt, og pastor Moe havde en underlig evne til at faa folk i tale. Der var altid noget i præstens prædiken, der gav anledning til samtale. Det varede ikke længe, før en og anden kom i nød med sig selv. Ja, det skete vist den allerførste søndag. Det rygtedes vidt og bredt.

Præsten nævnede altid synden ved navn. Var der bal, revsede han det fra prædikestolen, saa der løftede sig et ramaskrig i hele sognet. Sad folk paa kroen og drak, fik de samme behandling. Det gav noget at tænke paa. Det varede heller ikke mange søndage, førend min kammerat og jeg kom i nød med os selv. Vi fik at se, at det liv, vi førte, vilde bringe os i Helvede. Vi begyndte derfor at bede og raabe til Gud. Gud hørte mig, og jeg blev glad og lykkelig, lovet være hans navn! Som det gik mig, saadan gik det mange baade unge og gamle.

Nogle forargede sig over, at det ikke var nok at holde møde om søndagen, men at ogsaa søgnedagene maatte tages med og det endda midt i høstens tid. Men mødet blev afholdt.

Vækkelsen gik trods alt sin gang.

I november var der »ynglingemøde« i præstegaarden. Præsten talte over salmen: »Hvorledes skal en ung holde sin sti ren.« Senere blev det skik, at vi samledes hver 14. dag, og præsten gennemgik romerbrevet for os. De unge piger havde møde en anden aften. Mellem jul og nytaar var der juletræ i præstegaarden. Vi fik kaffe og hver en pose. Præsten talte over ordet: »Jeg er det sande vintræ, og I er grenene.«

Om vinteren holdt pastor Moe bibellæsning i kirken, og selvom der ingen varme var i kirken, var denne dog fuld hver aften. Ved kirkedøren stod to mænd og delte traktater ud, naar folk gik hjem.

Det blev ogsaa af stor betydning for mange, at præsten besøgte alle hjem og kom i kontakt med den enkelte. Nogle tog imod præsten med frygt og bæven.

Saaledes blev en gammel kone i Dollerup meget bange, da hun saa, at præsten stod ude i gaarden. Og trods det, at hun gik meget daarligt ved stok, kom hun humpende ud i køkkenet med en saadan fart, at hun faldt pustende ned paa en stol og sagde: »Æ præst!« Naa, saa maatte manden ind og tage imod præsten, og de talte lidt sammen. Præsten sagde derpaa: »De har en gammel kone her, som jeg gerne vil tale med.« Saa maatte konen ind igen, og angst og bange kom hun frem: »For han vilde jo tage troen fra folk.« Men manden, der var svigersøn til den gamle kone, har siden fortalt, at præsten havde en forunderlig evne til at komme paa talefod med hende og vinde hendes tillid.

En eftermiddag, mens vi arbejdede i værkstedet, kom smedens kone farende derud: »Jens, Jens, præsten er her i byen, han er inde hos naboens!« Smeden lukkede porten ind til værkstedet. Konen gik ind og iførte sig den fineste kappe, hun ejede, og satte sig ind i »den pæne stue« for at afvente begivenhedernes gang.

Præsten kom ogsaa derind, og han siger til hende: »Jeg synes, her er saa mørkt herinde.« Ja, det skal jeg sige Dem, her pastor, jeg er fra skovegnen og holder saa meget af træer,« svarede konen. Der stod nemlig to store træer udenfor og tog meget af lyset. Præsten spurgte videre: »Naa, er der ogsaa mørkt i Deres hjerte?«

Ude i smedien henvendte smeden til mig: »Jeg maa vel ogsaa hellere se at komme ind til den præst.« Og smeden gik ind.

Ikke længe efter blev konen omvendt, men det varede nogle aar, inden smeden blev et troende menneske.

I aaret 1885 blev det første mejeri bygget i Skanderup by. Murerne boede paa en gaard i nærheden. Imidlertid udbrød der en epidemi, strubehoste, imellem folkene, og gaarden blev afspærret. En dag gik pastor Moe derind paa sygebesøg trods forbudet. Han vilde tale med de syge. Det vakte opsigt i byen, og folk beundrede præsten for hans mod. Der døde een mand af sygdommen. Han var et troende menneske.

Andre steder blev præsten mødt med haardhed, eller døren blev laaset for ham.

1886 var en haard vinter. En aften kom en ven af mig og vilde have mig med til møde i præstegaarden, trods det at vejret var slemt. Vi maatte gaa over markerne; thi vejene var fulde af sne, og vi var nær ikke kommet ind i præstegaarden for driver. Lidt efter kom to

andre unge mænd fra Lunderskov. Konfirmandstuen var mørk og kold, men præsten kom lidt efter og tog os med ind i sin egen stue. Han troede ikke, der var kommet nogen. Præsten fortalte os meget om mange ting, og til sidst var der en, der spurgte, om vi ingen forening maatte faa. Pastor *Moe* svarede: »Jo, dersom I vil bestille noget.« Manden, der spurgte, var den senere uddeler *Junge* i *Hjarup* brugsforening.

Vi begyndte nu at arbejde.

En søndag aften var der bal i Lunderskov, og vi var to, Junge og jeg, der da gik op til pastor *Moe* og spurgte, om vi ikke skulde gaa til Lunderskov og dele traktater ud. Præsten syntes godt om ideen og gav os nogle forholdsregler, saa vi ikke kom i strid med loven.

Vi blev seks, der gik til Lunderskov kro. Vi stod saa udenfor og advarede dem, der gik ind, og delte vore traktater ud. Det spurgtes inde i salen, og lidt efter kom værten ud for at vise os væk og skælde os ud. Han stillede sig overfor mig, inden han opdagede, hvem jeg var. Vi var nemlig fætre. Pludselig sagde han: »Hvad er du ogsaa med, Christian?« Saa gik han ind igen. Der kom nu andre ud, som raabte efter os og smed med sten.

En troende pige løste balbillet og gik ind i salen og delte traktater ud. Hun blev haanet og tilraabt paa forskellig maade; men hun kom godt ud og kunde gaa frit hjem.

Kort tid efter blev vor forening stiftet, og den blev paa 12–14 medlemmer. Tre aar efter trak pastor Moe sig tilbage som formand. Han vilde, at vi selv skulde arbejde.

Nogle aar senere blev det skik, at en del af os, som havde været med fra begyndelsen, men nu var blevet gift og bosat forskellige steder, kom sammen en søndag i aaret. Det var gerne den anden søndag i august, og meget ofte havde vi da pastor Moe iblandt os. Vi var otte familier, der samledes, og vi havde altid en god og hyggelig dag sammen«.

Pastor *J. C. Berthelsen* (1923–42) se ndf gik udmærket i Carl Moes spor. Han var afgjort IM, medlem af IMs bestyrelse, en trofast og solid præst. Der blev værnet om traditionerne, besøgene paa Harboøre fortsattes, Berthelsen havde selv i mange aar været sognepræst i Harboøre. IM befæstede sin stilling, og modsætningerne til valgmenigheden udjævnedes, selv om skellet holdtes skarpt.

Pastor *J. A. Danielsen* (1942–1964) skriver: Det er givet, at vi i dag lever kirkeligt set paa vækkelsen under pastor *Carl Moe*. Det viser sig i god kkg, og hele det organiserede arbejde inden for IM. Men som tiden gaar, kommer der mange tilflyttere, og de er ganske ukirkelige. Kkg 10 pct, stærkt præget af IM og valgmenigheden, sdsk, FDF, K spejdere, fh, KFUM og K, 150 sbl til valgmgh, ungdomssk, gr (85 elever). Gr friskole. Blandet bef, dels stationsby, dels landbrug, mange arbejdere og jernbanefolk, lidt fabriksvirksomhed. Menighedshuset i Lunderskov er fra ca 1945. Missionshuset i S fra 1889 blev solgt 1964. Arbejdet samles derefter om menighedshuset.

Pastor *H. C. M. Krarup* har virket her siden 1964. Pastor Krarup skriver: *Menighedshuset* i Lunderskov er en gammel tyskerbarak, som ligger paa en god, central plads i byen. Missionshuset i Skanderup blev solgt 1964, da man skulle koste meget paa det for at faa det gjort godt i stand. I stedet arbejdes der med planer om opførelse af et nyt menighedshus i Lunderskov paa pladsen, hvor det nuværende ligger.

Foruden menighedsmøder o l holdes her en mdl gudstjeneste med særligt henblik paa de ældre og regelmæssige sammenkomster for ældre. Desuden er der særlige ungdomslokaler – samlingssted for alt ungdomsarbejdet: KFUM og K, FDF og spejderne, ligesom den store KFUM og K idrætsafdeling her arrangerer bordtennis m v ved aabent-hus-aftener.

Efterhaanden som tiden gaar, mindskes skellet mellem sogne- og valgmenigheden.

Fællesskabet med Harboøre, som nu har fejret sin 80-aars dag (1965), lever stadig (1966 var vi 36 herfra i Harboøre til efteraarsfest).

IMs Kongeaakreds

Et forsøg paa udjævning af den gamle unaturlige grænse blev gjort med dannelsen af Indre Missions Kongeaakreds i 1941 bestaaende af sogne nord og syd for Kongeaaen. Formændene for disse sognes IM samlet til møde i Vamdrup missionshus den 14. februar besluttede at oprette kredsen med pastor **J. Chr. Berthelsen,** Skanderup, som formand. Der indkaldtes derpaa til et offentligt møde paa missionshotellet i Lunderskov den 14. maj. Pastor **Berthelsen** redegjorde for sagens udvikling og foreslog at kalde den nye kreds Indre Missions Kongeaakreds. Forsamlingen gik ind for forslaget saavel som pastor **Vriborgs,** Oksenvad, forslag at sætte ordet i 1. Johs. brev 5,4: »Vor tro er den sejr, der har overvundet verden« som kredsens motto.

Kredsen omfattede følgende ti samfund: Skanderup, Vamdrup, Andst, Vejen, Skodborg, Jels, Farris, Oksenvad, Sommersted og Vojens. Formændene for disse samfund udgjorde kredsbestyrelsen, og denne valgte et forretningsudvalg bestaaende af pastor **Vriborg,** Oksenvad, kolportør **H. Pedersen,** Vejen, og med pastor **Berthelsen** som formand.

Efter at dette praktiske var ordnet paa mødet i Lunderskov, holdes kredsens første møde samme eftermiddag. Realskolebestyrer **A. C. Andersen,** Vamdrup, indledte en forhandling over emnet: Bekymring og fortrøstning.

Der har gennem aarene været noget stabilt, traditionsbundet over arbejdet. Man begyndte med at holde fire kredsmøder aarligt, og det bibeholdtes paa skift mellem forskellige byer, dog er sommermødet altid paa Jels Voldsted. Mødets forløb er ogsaa uændret gennem aarene: Indledning over et emne, sædvanligvis efterfulgt af forhandling og en kort afslutning. Kaffe er et urørligt led paa programmet. Deltagelsen i forhandlingen har maaske før været livligere end nu, men kun ganske undtagelsesvis vover en kvinde sig frem.

Allerede i 1942 valgtes en ny formand, idet pastor Berthelsen rejste fra egnen, det blev lærer **J. Hansen,** Jels. Som formand har endvidere præsterne **Juul Nielsen,** Vamdrup, og **C. Lind,** Sommersted, fungeret. — Købmand **P. L. Nielsen,** Vejen, er nuværende formand.

Foruden kredsmøderne har kredsen gennem en længere aarrække bl a afholdt en mands- og husmoderlejr. Ikke mindst husmoderlejren samler overvældende tilslutning. Møderne samler sædvanligvis en stor forsamling, idet mange viser stor trofasthed mod dem, og derved bliver møderne festaftener. Der er ingen tvivl om, at Kongeaakredsens møder og øvrige virke har haft stor betydning for det aandelige liv paa egnen og befordret et godt sammenhold inden for kredsen. IM TId 1966, 372.

IM i Skanderup hører *ikke mere* til Kongeaa-kredsen, da man under krigen sluttede sig til *Koldingkredsen,* som pastor *Danielsen* var formand for 1947–59.

Blandt lægfolk nævnes:

De første ledere købmand *N. Juhl*, og træskomager *Søren Lund* (paa gravstenen staar: – Han var de hellige til megen nytte). – gaardejer *N. Fallesen*, Mariegaard, skænkede grunden til missionshuset, skrædder *Jens P. Østergaard (Moe sagde i sin ligtale: – Der er* slukket et lys i Nagbøl. Moe roste ellers ikke i ligtaler). Smed *Søren Hansen* i Dollerup, smed *Andreas Andersen* i Gelballe, han virkede som kirketjener for Moe, der ikke ville have lærer *Jørgensen*, der var tilsluttet valgmenigheden, men da han blev omvendt, vendte han tilbage til kirken og var kirkesanger og kordegn i mange aar og meget virksom inden for IM. – Kludehandler *Niels Friis*, Gelballe, der var en varm kristen og altid vidnende for mennesker, gaardejer *Laurids Nissen*, Solgaarden (DnA 1938, 71) gaardejer *Mathias Skovgaard*, Mariegaard, gaardejer *H. K. Nielsen*, Skanderup mm. Menighedshuset i Lunderskov, opført 1949. En tid drev IM et menighedshotel. Det gav stort underskud, og da hotellet blev solgt, fik IMs samfund overladt haven med en brandtomt af et snedkerværksted. En del af jorden solgtes og der opførtes *menighedshus* af tyskerbarakker, senere udvidedes med lokaler til ungdomsarbejdet, der har i Lunderskov siden 1943 været afholdt en maanedlig gudstjeneste, i begyndelsen i biografen, nu i menighedshuset. *Asmus Asmussen* (* 79, † 58), sønderjyde, meget bibelkyndig, mange aar søndagsskolearbejder, helstøbt, særpræget, hjertelig. *T. N. Andersen*, IM friskolelærer i Lunderskov, senere missionær. Ved friskolen i Lunderskov virkede ogsaa lærer *Johs. Andreas Sørensen*, 1912–17, da han blev missionær her til 1919, senere landssekretær for IM. † 1962, begravet her (hans søn er sognepræst i Kerteminde). Gaardejer *N. F. Skovgaard*, Mariegaard, Skanderup, sogneraadsformand og menighedsraadsformand. Gaardejer *Johs. Nissen*, Solgaarden. Uddeler *L. Hjort*, Lunderskov, er formand for IMs samfund. Indremissionær *P. Hansen* virkede her 1910–16 (DnA 1936, 107), om *Mads Thuesen*, se DnA 1928, 112.

Skolen

Lunderskov skole med realskole ledes af skoleinspektør *J. Hedegaard Laursen*.

N. P. Larsen virkede i mange aar som førstelærer og gjorde et stort arbejde blandt de unge som formand for KFUM. (Bagermester Jac. Nielsen har siden videreført arbejdet).

Lærer *Th. Madsen* (* 90, lærer i Gelballe 18–53, † 57) var fra Agger, en dygtig lærer og organist, i 25 aar dirigent for de kristelige sangkor, ivrig for KFUMs soldatermission, BM, Nr Nissum seminarium.

Proprietær *Vald. Thomsen*, (* 87) Rosenlund, en dygtig landmand, blev ftm 32 (Venstre), men var 1934 med til at stifte »Det frie folkeparti«, fra 1939, »Bondepartiet«, blev dettes formand. Ved folketingsvalget 1935 fik de 5 mand valgt, hvoriblandt hans broder, Jens Thomsen, de førte en aggressiv politik, angreb stærkt stats- og kommunestyre, ivrede for landbruget. (DBL XXIII, 590),.

1922 oplyses: (Prf bl, 1922, s 214): Ca 75 pct søger kirken mere eller mindre, som regel 400 i kirke hver søndag. IM smf, sdsk, KFUM og K, 1931: Kkg 20 pct, stort IM smf, 300 til valgm. 1939: Kkg 15 pct, splittet, stærkt præget af IM, gr og soc, 280 til valgm. 1947: Kkg 15 pct, gode, præget af IM og Gr, stort IM smf, 250 til valgm. 1955: Kkg 10–15 pct, gode, stærkt præget af IM og valgmgh, sdsk, FDF, KFUM og K, stort IM smf. 1965: Kkg 10 pct, gode, præget af IM, 258 til valgmgh, gr ungdomsskole (85 elever), sdsk, FDF, KFUM og K osv.

Skanderup kirke, ret centralt beliggende, ligger for sig selv, omkranset af sognets byer, er indviet til Sct Nicolai, anselig og smuk. Skib og kor er romanske, af granitkvadre, paa profileret sokkel. Korgavlen omsat ved restaur. 1675, da syddørens portal (med 2 par søjler) flyttedes til taarnets vestside og fik trekantet gavlparti. Portalen er beslægtet med Vamdrups nordportal, ligesom den i 1934 genaabnede norddør, med tilsvarende tympanon med den tronende Kristus ml Peter og Paulus. En række vinduer er genaabnet, korbuen har profilerede kragsten, væggene glatpudset. Koret har pudset loft, skibet bjælkeloft. Apsis er tilbygget 1936 i forb m en større restauration 1934—36. Svært taarn af munkesten fra middelalderen, af sønderjysk type med ottekantet, skifertækt spir. Taarnrummet er forhal med venteværelse. Skifertag, taarn og apsis hvidkalket, skib og kor staar med blanke kvadre. Alterbord med panel fra 1577, restaur 1934. Sengotisk fløjaltertavle fra ca 1500 med korsfæstelsen i midten og apostlene paa fløjene. Et nadverbillede paa tavlens predella vist fra 1693. Sengotiske stager. Bag altret er 1934 indrettet en lukket præstestol med dele af en præstestol fra 1577. Romansk granitfont med kumme af vestjysk type, foden af Weser-sandsten med smaa figurer. To daabsfade. Korbuekrucifix. Prædikestol med lydhimmel fra 1589 (stafferet 1695 med malerier af evangelisterne, gudslammet, Moses, Aron, Paulus), rest 1936. Renæssancestolegavle. Salmenummertavler med arkader og bibelske relieffer fra ca 1620. Series pastorum. Maleri af Luther, skænket paa Luthers 400 aarsdag af mgh. 2 store lysekroner skænket af mgh til Carl Moes 100 aars dag 1948. Klokke fra 1735. Barok-orgel-pulpitur med malerier af N. Steenholt (Kristus, 12 smaa profeter). Gravkamre (bl a for pastor Knud Buch, † 1604, der var med til at give prædikestolen, og som skrev rimede fyndord paa bjælkeloftet (nu forsvundet). 350 sd. Nyt orgel 1965. Paa kirkegaarden minde over 3 faldne soldater fra 1849. Ligkapel 1922. Mack D 166 f, 310, 319, 367, 408, Nye tid om lærde og curieuse sager, 1732, 497 f.

Folketal: 1850: 1056, 1901: 1791, 1925: 2454, 1965: 2589.

Altergæster: 1921: 1600, 1931: 1480, 1946: 1440, 1954: 1172, 1962: 1345. 1965: 1460.

Menighedsråd: 1922: 4 IM, 1 gr (valgmpræsten), 1930: 6 IM 2 gr, 1946: 5 IM 1 gr, 2 u p, 1954: 3 IM 2 soc, 3 borg valg, 1961: 4 IM, 2 soc, 2 borg, 1965: 5 IM, 1 soc, 1 borg, 1 fri liste. Fmd gdjr **N. F. Skovgaard.**

Sognepræst

Indt 1771: 260 rdl, 1857: a) 126 rug, 126 byg, b) 10 byg, 310 rdl, c) 22 lpd ost, d) 400 rdl, e) 135 td ld, 9 td hartk. Firlænget pgd i Nagbøl, opført 1824, dam i gaarden. — 1870: Regul 3136 kr, netto: 5842 kr. — 1913: 1. kl, 1946: 2. kl, 1958: 12. kl. — Pgd opf 1924.

14. 6. aug 1834–21. febr 70 (sp Venø 10. nov 30): **Ulrik Kjerulff Schmidth,** * 12. okt 98 Vaagø. Forældre: Sognepræst i Mesinge kstrd Jacob Christian S, † 48 og Ingeborg Lerche,. Stud Odense 18, c jan 27 (h), hjpr Mesinge 21. marts 28, † 21. febr 70. ~ 15. april 31 Julie Marie Bentzen, * 9. nov 06 Kbhvn, † ca 1885. Forældre: Grosserer Hans B og Charlotte Lovise Bruun. – Søstre: ~ Aagaard, Velling og Buchhave, Sal-Ejsing.

Pastor S mindedes af pastor Storch som en

nobel, værdig præst, velstillet, vellidt, højkirkelig. Paa den store gravsten over ham staar: 1. kor 16, 24: Min kærlighed være med eder alle i Kristus.

Hjælpepræst hos pastor Schmidt
1868—70: **C. F. Storch**, se Gierslev.

15. 30. april 1870–19. nov 84 (sp Hygum, Sdj 10. april 55, afsat p g a edsnægtelse 20. maj 67): **Niels Peter Jørgensen**, * 19. dec 11 Kolding. Forældre: Sp i Hjarup-V Jørgen J, † 36, og Cecilie Cathrine Worch. Stud Kolding 28, c jan 34 (1), huslærer hos provst Smith, Stege, sp Alslev-H 29. dec 38, afsk 19. nov 84, † 8. marts 85. ~ 6. aug 41 Petra Dorthea Julie Wolf, * 29. maj 11 Ødis, † 1. april 89. Forældre: Sp i Maugstrup-J Hans Eiler W, † 44, og Cathrine Elisabeth Groth. – Datter ~ Bøttiger, V Skerninge-U. Brødre: Sdr-Nr Bork og Vinding-V. Hustrus søster ~ Christiansen, Skarrild-A. Fætre: Wolf, Herslev-G og Nordrup-F.

Fr. Barfod omtaler J i sine erindringer (1928, s 65) som en af sine bedste studentervenner, en velbegavet og godmodig mand.

16. 20. jan 1885–31. maj 1922 (sp Harboøre-E 8. maj 77): **Carl Julius Moe**, * 22. maj 48 Roskilde. Faderen: Sp Sct Catharinæ k, Ribe, † 01, se der. Stud Ribe 66, c 72^2 (1) lærer Kbhvn, hjpr Stenstrup-L 20. okt 73, afsk 31. maj 22, † 21. juni 27. ~ 30. juni 74 Thalia Frederikke Michelsen, * 29. marts 45 Præstø, † 1. juni 16. Forældre: Kordegn i Roskilde Georg Christian M og Susanne Birgitte Louise Gottlieb af Finderup. – Broder: Sdr Bjert. Brodersønner: Ærøskøbing og Skjolde. Hustrus fætre: Gottlieb, Hobro-S og Gottlieb, Klinte-G, stamt 37.

BM DMS 1897—1907, BM Kirkelig foren f. IM 09, næstfmd, fmd 15, fmd børnehjemmet ved Vejlefjord, BM Magdalenehjemmet, Sct. Lukas stiftelsen, Kr dagblad, Kirk landsfbd af 1911, m m.

Udg 91: Postillen: Naaden og sandheden, 10: Skellet, 13: Er du søn eller træl? 18: Hvad IM er og hvad den vil, 26: Oplevelser. Talrige artikler og præd i IM tid, Kr dbl, m m.

Pastor *A. Fibiger* skrev (Dansk kirkeliv 1927, s 141 f).

»Kirkelig Forening for den indre mission i Danmark« holdt sit aarsmøde i Holbæk i aar.

Endnu stod der to brede ege i den danske kirkeskov, de to præstesønner *Otto* og *Carl Moe*. og for alle os yngre gav det en forunderlig følelse af tryghed, at vi havde dem iblandt os. Men nu, under Holbæk mødet, kom telegrammet om, at den ene af dem, Carl Moe, ogsaa var faldet for dødens le.

Otto var den ældste, * 1846, men, som han selv med smuk og værdig beskedenhed sagde ved broderens kiste, »Carl Moe var større end jeg, og en dygtigere Herrens stridsmand end jeg.«

Carl Moe var 67 aar, da han i marts 1915 efter stiftsprovst Zeuthens død blev valgt til formand for »Kirkelig forening for den indre mission i Danmark«. Med stor frygt og bæven gik han ind til denne ærerige, men ansvarsfulde post. Og det var ikke ham alene, der stod med ængstelse. Mange af de ældre frygtede for at se ham indtage den plads. Thi de kendte ham som den uforfærdede, men ogsaa hensynsløse stridsmand, der ofte kunde fælde skarpe domme og derved saare, ikke blot med Gudsordets sværd, men ogsaa med sit eget, der jo, som alle menneskevaaben, hverken var saa blankt, ej heller kunde bringe lægedom samtidig med, at det saarede, saadan som Guds ords sværd kan. Ogsaa mange af de unge frygtede – og ikke uden grund. Thi de kendte hans bidske kritik af overfladiskheden og udadvendtheden i det kristelige ungdomsarbejde. De vidste, at han kunde slaa haardt, og at han slog til uden personsanseelse eller menneskefrygt.

Nægtes kan det ikke – og skal det heller ikke, saa sandt som disse linier ikke skal tegne et glansbillede af en helgen, men skulde forsøge at give et billede »sandheden tro i kærlighed« – at der kunde være grund til at nære denne frygt. Thi Carl Moe var en personlighed, der bevarede sin originalitet og sit særpræg til det sidste, en mand, der havde baade sine dyder og sine dyders fejl, stærk indtil stejlhed, og eensidig indtil haardhed.

Og dog – hvor voksede han ikke en forunderlig skøn vækst under ansvaret og velsignelsen, der følger med det store kald og den betroede plads. Hans fjender blev faa, og hans venner mange i disse tolv aar. Hans kristelige karakter voksede sin hellige vækst op imod Kristi fyldes maal, og han gik i sin grav højtelsket af alle Indre Missions venner, æret og agtet af alle trosfæller i den danske kirke og velsignet af tusinder af Guds børn i vort land. Ja, det kan med sandhed siges, at Kristi kærlighed blev ved Helligaanden udgydt i hans hjærte.

Lad mig prøve paa at vise dette paa tre forskellige punkter: 1) i hans ledelse af Indre Mission, 2) i hans forhold til os andre i bestyrelsen og 3) som kristen personlighed.

Som leder af Indre Mission førte han tøjlerne med fast konservativ haand og dog med et smukt frisind overfor andre. Han var en mester i at tugte synden, ikke blot naar han i sine prædikener saa ypperligt skildrede det tomme, forløjede liv i verden, men ogsaa naar han stod overfor udskejelser hos Guds børn. Han kunde irettesætte indremissionærerne lige saa skarpt og hensynsløst, som han revsede den ugudelige verden. Og der er ingen tvivl om, at det menneskelig talt var *hans* ubestridelige autoritet, som holdt Indre Missions folket sammen og førte os frelst gennem den fare for spaltning, som truede gennem den saakaldte »midtjyske bevægelse« med dens udløbere i retning af dømmesyge og hjærteløs kritik. Endskønt han ikke var blind for, at denne bevægelse for en stor del udsprang af en alvorlig angst for, at Indre Mission skulde tabe sin saltkraft gennem en udglidende forkyndelse og et fortonet skel, og skønt han i sit inderste hjærte utvivlsomt havde den dybeste sympati med disse vore »bedste folk«, som han kaldte dem, stod han dog urokkelig fast som en tro søn af vor lutherske kirke og af Indre Missions bedste traditioner for at bevare den skønne, betroede skat: Samarbejdet mellem præsterne og lægfolket, og resolut henlagde han efteraarsmødet til bevægelsens centrum, hvor han ved sin vise fasthed og

kristelige sagtmodighed vandt en afgørende sejr. Mod Carl Moes autoritet vovede i virkeligheden ingen at kny, hvor mange andre der end blev »kasserede«. Hans egen personlighed, der aldrig havde unddraget sig, men snarere glædet sig over »martyriet« fra verdens og vantroens side, og fremfor alt hans præstelige bedrift paa Harboøre og i Skanderup, saa uomtvisteligt velsignet og beseglet af Herren selv gennem mange sjæles omvendelse og gennem opblomstringen af et rigt menighedsliv, forlenede ham med en saa stor kærlighed og autoritet fra alles side, saa stormen blev redet af, og faren for splittelse undgaaet.

Og som han stod fast her, stod han ogsaa paa den skønneste maade som en uforfærdet stridsmand og forsvarer overfor de unge. Ikke mindst dette fortjener at mindes. Under forhandlingen i Haderslev med repræsentanter for »Det gamle budskab« i Sønderjylland betonede han først, at der gaves kun én forening for Indre Mission i Danmark, saa der ikke kunde være tale om en særlig forening for Sønderjylland, og da det saa blev udtalt, at »Satan havde fat i den ene ende af Indre Mission gennem KFUM og K«, svarede Carl Moe, fast og værdigt, at dersom man mente at kunne komme nogen vegne overfor os med denne kritik, saa tog man fejl; thi selv om heller ikke han var blind for de farer, der kunde være, særlig ved arbejdet, som det blev drevet i købstæderne, *saa maatte de dog vide, at KFUM og K fra vor side blev lyst i kuld og køn som vore arvtagere,* og saaledes som arbejdet blev drevet ud over i landet i de tusinde smaa foreninger, hvor man samledes med de aabne bibler alene om Guds ord, var KFUM og K *vore ægtefødte børn.*

Saaledes viste han sit frisind og sin kærlighed paa smuk aandelig vis. Det skal de unge vide og mindes med tak og paaskønnelse.

I bestyrelsen fyldte han sin plads som den fødte fører. Hvor var vi trygge, naar vi havde ham iblandt os. Han sad dybt nedsunken i sin stol, ofte smaafrysende og indpakket i tæpper, men lysende klar i sin tanke og utrættelig i sin interesse.

Han havde god tid og gav os andre god tid, stundom lidt for megen, saa vi ofte »sejlede i dødvande«. Klokken brugte han kun sjældent, og afstemninger mindes jeg aldrig, vi har brugt, hverken i Zeuthens eller i hans tid. Vi forhandlede os altid til rette. Han yndede meget at holde sin egen mening tilbage, og naar vi andre saa havde fyret alt vort skyts af og opbrugt alt vor krudt, kom det ofte pludseligt – som et stød af en stilet mellem ribbenene – »Ja, kan man nu egentlig være vis paa *det?*« – og dermed væltede ofte det hele. Men lige saa ofte har vi set ham – til vor beundring – bøje sig for andres overbevisning og gaa imod sin egen lyst, fordi han skønnede, at her gik *Herrens* vej. Og *den* vilde han følge.

Hans andagter om morgenen, naar vi begyndte, er uforglemmelige. Korte, uden et eneste overflødigt ord, midtpunktsøgende og baarne af en forunderlig skøn, ydmyg og lydig tro. Og hvor kunde han ved sine »jubilæumstaler« til missionærerne lade sit vid spille, og med en blanding af skæmt og kærlighed hudflette al jagen efter ære og menneskedyrkelse.

Hans livserindringer, der jo paa mange maader er interessante, men som alligevel er svage, til dels paa grund af hans altfor store tilknappethed paa det personlige omraade, viser klart hans stærke særprægede karakter og hans hensynsløse uforfærdethed, blandet med en vis længsel efter en smule martyrium for sandhedens skyld. Det var saa vist ikke sin egen ære, han søgte, eller menneskegunst, han bejlede til.

Men »denne skat havde han i lerkar«, som han skrev under sit billede i sin ypperlige prædikensamling: »Naaden og Sandheden.«

Han var alle dage en svag mand, aldrig rigtig syg, men heller aldrig rigtig rask. Forbavsende længe holdt dog dette skrøbelige kar, runden, som han var, af en sejg rod.

Men sølvsnoren brister dog en gang, og da vi i maj maaned var til foraarsmøde i Skanderup, hvor han holdt sin sidste prædiken fra sin gamle prædikestol om Jesus som livets brød, var det klart for os alle, at det bar mod enden.

Hans dødsleje paa St Lukas stiftelsen var stakket og let. Egentlige smerter havde han ikke, og selve døden kom blidt.

Her satte hans ydmyghed sin skønneste blomst. »Jeg har saa meget at bede om tilgivelse for, – alle de øren, jeg i uforstandig nidkærhed har hugget af. Og saa ligger jeg her og skovler ind af kærlighed, og det er saa ufortjent altsammen. Hvis alle de bønner, de hellige beder for mig, skulde høres, saa kunde jeg aldrig dø; men det ydmyger mig saa dybt, for jeg er slet ikke al den kærlighed værd.« Og den før saa stærke mand græd som et barn.

Men han hvilede trygt i troen paa sin Frelsers naade og længtes efter Guds fred og hvile. Hans tanker drejede sig til det sidste om Indre Mission. Og hans øjne straalede, de dejlige øjne, vi ikke kunde blive trætte af at se ind i. De var saa underfuldt skønne, at mange af os ikke synes at have set en skønnere glans. Jesu kærlighed og himlens herlighed spejlede sig deri. Og saaledes gik Carl Moe ind til sin Herres glæde«. (A. Fibiger).

»Pastor Carl Moe havde i sit hjem mødt gammeldags kristentro, som student hørte han Frimodt, og som ung præst laa det ham paa sinde at prædikenen skulle være udtryk for, hvad Guds ord siger. Han tog sin præstegerning meget alvorligt. Med IM havde han oprindeligt ingen berøring, og om nogen omvendelse talte han ikke. Om hans gerning i Stenstrup-L, se her III, 395 f, og paa Harboøre, se her VI, Harboøre blev ved hans forkyndelse helt præget af IM (brændevinsprædikenen mod drikkeriet), alvorlig vækkelsesprædikener. »Ogsaa Skanderup sogn forvandledes aandeligt gennem hans forkyndelse, vældig opsigt vakte hans ligtale paa Harboøre november 1893 over de druknede fiskere. Han fik varme venner og bitre modstandere. Flere gange blev der klaget over ham til ministeriet, stor opsigt vakte statsminister N. Neergaards proces mod ham 1922. Men i IM styrkedes hans anseelse, og han blev IMs absolutte fører og stod med stor autiritet i IM til sin død.« (B).

Et medlem af IMs bestyrelse, sognepræst *Poul Sørensen,* Vejle, skrev (DnA 1948, s 83 f).

Den 22. maj 1948 er det hundrede aar, siden Carl Moe blev født. Hans ranke personlighed staar saa klart og tydeligt i den ældre slægts erindring, at det næsten kan synes overflødigt at skrive noget om ham. Men dels er der mange unge, der ikke kender ham eller snarere kender ham paa forkert maade, dels er hans betydning for »Kirkelig Forening for den indre Mission i Danmark« saa stor, at der er al grund til at mindes ham paa ny i hundredaaret for hans fødsel.

Der er ingen paa Jord, som er hadet saa meget som Jesus, men heller ingen, der er elsket som han. Hvad der saaledes gælder i absolut forstand om Jesus selv, gælder tilnærmelsesvis om hans tro disciple. Den, der virkelig vil tilhøre Jesus og tjene ham, kan ikke undgaa verdens had, Herren siger (i Joh 15, 18): »Naar verden hader jer, da skal I vide, at den har hadet mig før jer. Var I af verden, vilde verden elske sit eget, men fordi I ikke er af verden, men jeg har udvalgt jer af verden, derfor hader verden jer.« Og vi kender hans ord: »Ve jer, naar alle mennesker taler godt om jer« (Luk 6,26). Moe blev heller aldrig en »populær« præst, han havde altid mange modstandere, fordi han talte saa rent ud om de ting, der hører til Guds rige. Men til gengæld fik han de helliges kærlighed i hele landet, en stor skare af troende lægfolk og præster var altid rede til at forsvare ham og støtte ham.

Der var norsk blod i Moes aarer. Baade paa fædrene og mødrene side nedstammede han fra vort norske broderfolk, hvis bedste egenskaber han ejede i retning af fasthed indtil stejlhed, naar det gjaldt Guds riges sag. Han var en præstesøn, og barndomshjemmet var en tid i Skrydstrup syd for den senere Kongeaagrænse, derefter tæt ved grænsen, nemlig i Ribe. Denne forbindelse med Sønderjylland satte ogsaa sit præg paa ham.

Vil man vide noget om pastor Moes liv og gerning, set med hans egne øjne, vil jeg anbefale at læse hans »Oplevelser«, som han udsendte aaret før sin død. Naturligvis er det altid af største interesse at faa at vide, hvordan en mand har set paa sit eget liv. Dog kunde man nok ønsket ham en bedre levnedstegner, end han selv er. Han var en kritisk natur, en kampens mand, en Herrens stridsmand, men han var meget kærligere, varmere og venligere, end han skildrer sig selv. Vilhelm Beck giver i sine »Erindringer« et langt mere omfattende billede af sig selv; den bog er næsten et mønster paa, hvordan en selvbiografi skal være, lige saa frisk og varm som manden selv var.

Da Moes »Oplevelser« udkom, vakte den jo stor interesse. Baade hans venner og hans modstandere greb den med begærlighed for at se, hvordan han skildrede sine kampe, særlig efter ligtalen over de druknede Harboøre-fiskere i 1893, der havde vakt saa uhyre opsigt i sin tid. Men mange af os søgte noget andet og vigtigere i den bog: Hvordan var Carl Moe bleven omvendt? Og saa er det det mærkelige, at der ikke findes et eneste ord derom i bogen! Ingen tvivler om, at han var et omvendt menneske; men hvorfor har han saa ikke, som saa mange andre, skildret denne store oplevelse, hvad der jo kunde have været til hjælp for andre? Det er jo ikke muligt nu at give noget svar derpaa. Jeg ved ikke heller, hvad han har svaret dem, der spurgte ham derom. Maaske har han tænkt, at hans liv, hans arbejde, hans forkyndelse skulde vise, at han var omvendt, og at selve maaden, hvorpaa det skete, var af mindre betydning. Der var engang en nu afdød, nidkær præst, der spurgte sin provst, den senere biskop, Gabriel Koch, om han var omvendt. Provsten kneb øjnene lidt sammen og svarede: »Kan De ikke se det paa mit liv, saa kan det ikke nytte, at jeg siger Dem det med mine ord.« Saa talte de to ikke mere om den sag. – Det kan ogsaa tænkes, at C. Moe ikke har kunnet sige dag og time for sin omvendelse, og at han derfor ikke har skildret den i enkeltheder. Han prædikede jo ellers selv omvendelse saa klart og tydeligt, at det sang i ørene paa folk! Men han stillede aldrig noget krav om, at omvendelsen skulde dateres! Det er det, man med urette kalder »metodisme«, thi metodisterne forlanger heller ikke en pludselig omvendelse, hvilket jo ogsaa vilde være ganske ubibelsk. Moe har selv engang vist det urimelige i et saadant krav. Han sagde: Lad os tænke os et menneske, som har været syg hele vinteren, og som man nu træffer sund og rask hen paa sommeren. »Er du nu rask?« »Ja, nu er jeg helt rask.« »Hvornaar blev du det?« »Ja, det kan jeg ikke sige paa dag eller time.« Vilde det saa ikke være helt meningsløst at sige til ham: Naar du ikke véd det, saa er du syg endnu?« Saaledes er det ogsaa med det aandelige liv. C. Moe og A. Busch, der var saa nyttige i Herrens tjeneste og blev brugt af Gud til store ting i vort folk og i vor kirke, vidste ikke bestemt, hvornaar de havde fundet Jesus, men de vidste, at det var sket, og de kendte det store »før« og »nu« i deres liv (jfr Efes 5, 8). Forøvrigt var C. Moe, da han i 1877 kom til Harboøre som præst næppe mere end vakt og stod i alle tilfælde ganske uklar. Jeg har hørt, at han søgte aandelig hjælp hos Vilhelm Beck, og at han af Beck fik det gode raad at bede meget om Guds aand, som alene kan overbevise om synd og skabe troen i det knuste hjerte. Hvor har de hellige fiskere paa Harboøre og pastor Moe været til gensidig stor velsignelse for hinanden! Der er næppe tvivl om, at forholdene paa Harboøre i den første tid af Moes præstegerning netop bidrog til at give ham det klare, faste, aandelige standpunkt, der var saa karakteristisk for ham. Højskoleforstander Davidsen udsendte i halvfemserne en bog, der hedder »Harboøre« (3 udg 1941). Den maa meget anbefales enhver, der vil kende lidt til Moes præstegerning dér fra 1877–85. Drukkenskab, slagsmaal, usædelighed og strandtyveri gik frygteligt i svang i sognet, baade de aandelige og kulturelle forhold var langt nede. Men bag ved alt dette var der trods alt en del gammel gudsfrygt. »Paa Harboøre lempede jeg mig frem, thi der var en gammel gudsfrygt; men i Skanderup gik jeg lige frem, thi dér var intet,« udtalte Moe engang. Det er en forunderlig stor forandring, der skete paa Harboøre i C. Moes tid. Gud brugte hans

stærke, klare prædiken om synd og naade til en mængde menneskers frelse i aarenes løb. Deres liv blev skaanselsløst draget frem i prædikerne og stillet i Guds ords klare lys; de blev aandelig talt klædt af til skindet. Ordet blev talt med stor myndighed, og han forstod ikke blot at sigte, men at ramme, saa det kunde mærkes: Du er manden. Men saa kunde han ogsaa prædike Evangeliet med de fulde stærke toner om Kristi blod, saa at selv de haardeste hjerter maatte bøje sig og krybe til korset. Han prædikede saa klart om den snævre port, at enhver kunde forstaa, at omvendelsen maatte til, hvis man vilde til Himlen, og ellers gik rejsen til helvede.

Hvor maa det have været en uhyre stor forandring for Moe at komme fra Harboøre til Skanderup. Den djærve, stejle fiskerbefolkning deroppe mod nordvest havde han faaet naade til at vinde for Guds rige i en sjælden grad, saa at der ved hans afrejse var et stort samfund af troende mennesker og et rigt velsignet missionsarbejde. Skanderup var et stort, dødt sogn med en skikkelig, men ganske verdslig og vantro befolkning.

Hans broder, *Otto Moe,* var ogsaa en betydelig prædikant, men han havde ret, naar han ofte udtalte: »Carl, du prædiker meget bedre end jeg.« O. Moe sagde engang: »Carl hvor kan det være, at folk bliver meget mere vrede, naar du prædiker, end naar jeg gør det. Jeg taler dog ogsaa den fulde sandhed.« Dertil svarede C. Moe meget betegnende: »Du giver dem et floretstød, men jeg sætter kniven ind og drejer den rundt i saaret, til det for alvor gør ondt.« Hvor ville han gerne have folk til at se deres synd og trænge til Jesus!

Folk, der ikke selv havde hørt Moe, troede, at han var en vældig brøler som prædikant, at han raabte, tordnede og dundrede. Saadan var det jo slet ikke. Mere rolig og stilfærdig taler kan næppe tænkes. Han talte saa stille og sagte, at det ofte i store kirker vilde være vanskeligt at høre ham, hvis der ikke altid, hvor han talte, var lydstille.« (Poul Sørensen).

Et par smaa minder:

Indremissionær J. Sørensen skrev (DnA 1936):

Medens pastor Moe efter sin bortrejse fra Skanderup boede i Fruens Bøge ved Odense, kom han jævnlig ind til byen, især naar vi havde større møder derinde. Engang ved det halvaarlige samfundsmøde talte nu afdøde pastor Willer ved formiddagsgudstjeneste i St Hans kirke. Han talte især om det personlige vidnesbyrd. Ved gudstjenesten var ogsaa pastor Moe til stede. Efter gudstjenesten hilste jeg paa pastor Moe og spurgte, om han ikke vilde med os hjem i stedet for at tage ud til Fruens Bøge, saa kunde han hos os hvile sig lidt og saa gaa med til forhandlingsmødet i missionshuset om eftermiddagen. Nej, det vilde han ikke, han hvilte bedst hjemme, men han kom da til eftermiddagsmødet.

Det gjorde pastor Moe imidlertid ikke, og da jeg nogle dage efter traf ham, sagde jeg: »De kom ikke til forhandlingsmødet i søndags, pastor Moe.« – »Nej, Sørensen, jeg skal sige Dem, hvordan det gik mig. Da jeg sad hjemme og tænkte paa Willers prædiken, kom jeg til at se paa villaen lige overfor, og det slog mig: »Ja, men de mennesker har du jo aldrig talt med.« Og da jeg saa havde spist, gik jeg derover, og det tog for lang tid, saa jeg ikke kunde naa at komme ind til mødet.« – Dette var pastor Moes svar, og det viste igen, hvorledes han altid var i arbjde.

S. Magelund skrev (IM Tid 1954, 55):

»Tre ting greb mig straks hos pastor Moe:

1) En mand absolut ligeglad med, hvad mennesker sagde og syntes om ham.

2) Jeg har altid under prædikenen set taleren skarpt i øjnene hele tiden, og aldrig (og jeg har hørt mange gennem 50 aar) saa jeg dejligere øjne og renere blik end C. Moes! Han kunne taale at »ses lige ind i sjælen«. Og for en ung mand som alle – jeg siger trods alt afgjort alle – unge, higende efter renhed, kraft og sandhed, kunne man ej andet end gribes!

3) Naar C. M gik fra kirke, var der intet klikevæsen. Han gik lige gennem det hele til kirkehuset, hvor enhver, som ville tale med ham, var velkommen«.

Litt: Se under Harboøre-E, L. Blauenfeldt: IMs hist, 1912, Ebenezer, 1921, Kr dbl 22. juni 27, DBL XV, 620 Vilh. Beck: Erindringer, Johs. Clausen: Carl Moe og hans domme, 1899, A. Fibiger: Guds vandringsmænd, 1930, s 62 f, IM tid 1942, s 318, 33, 364, 397, 412, 429, 445, 461, 477, 493, 510, 1948, s 232 f, A. Nørfelt: A. Fibiger, 1938, s 68, 69, 196 f, 201 f, Jul. Steen: Et liv under Guds naade, II, 1931, s 18, H. G. A. Jørgensen: Ribebispen G. Koch, 1930.

Hjælpepræst hos pastor Moe

1917—20: **A. A. Jørgensen,** se Feldballe-N.
1820—22: **H. H. Dyssegaard,** se Utterslev, Loll.

17. 13. juni 1923–27. jan 42 (sp Harboøre-E 24. juni 01): **Jørgen Christian Berthelsen,** * 21. jan 72 Skallebølle, Vissenbjerg. Forældre: Lærer Niels B og Maren Dorthea Rasmussen. Stud priv 91, c 98^1 (h_2), hjpr Pjedsted 7. aug 99, r af Dbg 38, afsk 27. jan 42, † 27. maj 57. ~ 21. jan 02 Mathilde Ammentorp, * 21. jan 74 Lemvig, † 26. marts 17. Faderen: Sp Barrit-V, † 14, se der. – Søn: Søndbjerg-O. Dt ~ Hvas, Hjerm. Hustrus broder: Torning. Søster ~ Larsen, Torning. Søstersøn: Sand, Blistrup.

BM Fredehjemssagen, fmd 06—31 og 32—36. BM Kirk foren f IM i Danm 31—52, kredsfmd DMS 14—42.

Udg beretn om fredehjem, skrev flere aandelige sange, samt præd m m i IMtid.

Om pastor Bs gerning i Harboøre-E, se her VI, s 616.

Pastor B var en flittig og alvorlig præst, der havde en særlig naadegave i at være vejleder for de store IMsamfund i sine sogne. *Chr. Bartholdy* skr (IM tid 1957, s 314): »Der var noget bundsolidt ved ham, man følte sig tryg, og vi vidste altid, hvilken tillid vore venner havde til ham. Gud give os mange præster af hans type.« Han var præst i ordets bedste forstand, til det sidste aandsfrisk (han tog bolig i Middelfart) og førte lige til 1956 ordet ved stævnerne i Skanderup. Han vendte stadigt tilbage til sine gamle sogne. Da man 1906 begyndte fredehjemssagen for unge kvinder, blev han formand, og han gjorde gennem aarene et meget stort arbejde for denne sag,

maalbevidst og uselvisk, og 4 hjem blev rejst. Han var »en rigt nuanceret og fængslende personlighed« (Kr dbl).

En søn skriver:

»Skanderup kirke var det store sogns midtpunkt. Folk strømmede til kirke fra alle kanter i sognet. Festligt at komme hjem i ferierne ved højtiderne og være med til gudstjenesten.

Det var vist ikke let at være Carl Moes efterfølger. Jeg mindes, at der ofte blev sagt: Saadan har det nu været i 40 aar, hvorfor kan det ikke fortsætte? Far ville ikke reformere, men kirken skulle være det centrale. Men der var noget, som skulle ændres.

Kirken trængte til en grundig restaurering. Det skete i to tempi i 1934 og 1936. Apsis blev genopført – den tilmurede kvindedør genaabnet og retableret – daabsværelse indrettet i taarnrum. Senere fulgte maling af alt inventar, den gamle smukt udskaarne altertavle og prædikestolen straaler nu i de oprindelige farver. Det kostede mange forhandlinger og vist ogsaa nogen modvind at faa sagen gennemført, men bagefter kunne man glæde sig over forandringen.

Præsteboligen blev opført 1924, da den gamle Nagbøl præstegaard efterhaanden var ubeboelig, den blev solgt med jordtilliggende – det var en skuffelse for far, at ogsaa en mindre skovparcel gik med i købet. Far tog os ofte med herud paa spadsereture.

Den nye bolig blev opført paa en mark mellem kirken og missionshuset. En stor 1½ tdr land have blev anlagt i fransk parkstil med lange, lige gange. Det kostede uhyre arbejde at holde den, men far var utrolig flittig og en dygtig havemand, og hans 10 børn fik lov til at hjælpe med.

Minder fra missionshuset: de store efteraarsfester, hvor Harboøre menighed i sept besøgte Sk (og Sk i november besøgte Harboøre) med 2½ dages samvær og møder. De havde rigtig fars hjerte. Store skarer, ogsaa mange fra de omliggende sogne fyldte kirke og missionshus. Der var fest i hjemmene – og rørende afskedtagen paa Lunderskov st, hvorfra Harboørevennerne drog af med hvide melposer fyldte med Skanderup-æbler og under salmesang. Uforglemmeligt for en stor dreng at overvære.

Bedeugen i januar kunne ogsaa fylde det store missionshus baade med unge og ældre aften efter aften – og samfundsjuletræet nytaarsdag kl 17 med medbragt smørrebrød, som blev fordelt paa fade i køkkenet og serveret til the!

Jeg mindes pastor Moes begravelse fra Skanderup kirke i 1927. En 1000-tallig skare fulgte den gamle høvding til graven. Kirken kunne langtfra rumme den. Baaren stod i missionshuset og blev med blomsterstrøende søndagsskolebørn i spidsen ført ind i kirken.

Min broder og jeg fandt plads paa kirkeloftet, hvorfra vi gennem en lem kunne følge alt. Der blev kun holdt en kort højtidelighed i kirken – paa en nærliggende mark var rejst en talerstol, hvorfra en række mindetaler lød, som kunne høres af de 3000 tilhørere.

Far var en flittig præst, omhyggelig med alt sit arbejde, altid paa farten til husbesøg (pr cykel) i det udstrakte sogn – næsten for meget syntes vi børn. Det maa have været et stort savn med mange ensomme timer, at mor døde allerede i 1917.

De sidste aar i Skanderup var fars hjerte svagt, han maatte have hjælpepræst.

Afskedsprædiken blev holdt søndag den 25. januar 1942, da vi havde krigsvintrenes kulderekord: ÷ 30°. Ved afskedsfesten i det fyldte missionshus havde mange ordet baade fra Skanderup og Harboøre. Jeg mindes, at far sagde, at han i sine præsteaar gerne havde villet kalde mennesker til kirke – og derefter til samling og familieskab og fællesskab i missionshuset. Mine forældre er begravet i Harboøre. A. C. D. Berthelsen Søndbjerg.

Hjælpepræst hos pastor Berthelsen

1936—37: **E. E. Jessen**, se Thisted-T.
1938—39: **A. C. D. Berthelsen** (søn af B), se Søndbjerg-O.
1939—40: **S. M. Torp Pedersen**, se Helligsø-G.

18. 29. maj 1942–31. maj 64 (rkp Nakskov-B 25. marts 36): **Johannes Ansgar Danielsen**, * 27. aug 99 Kbhvn. Forældre: Kbmd Christen D og Ane Thomine Thomsen. Stud priv 18, c 25^2 (h_1). Kkp Ikast 16. okt 25, rkp smst 18. juni 28, sp Herredskirke-LL, 23. sept 30, afsk 31. maj 64. ~ 1. juli 28 Anna Helene Zwicky, * 23. aug 07 Frederiksberg. Forældre: Maler Frederik Georg Z og Anna Marie Petersen. – Datter ~ Baun, Understed-K. Hustrus broder: Rkp Trinitatis k, Kbhvn. Søster ~ Norup, Raklev. Kusine ~ Skjerbæk, Sandager-H.

Kredsfmd IMs børnegudstj 38—42 og 45—55, Kredsfmd IM 47—59.

19. 26. sept 1964 (sp Harring-S 22. jan 47): **Hans Christian Matthias Krarup**, 26. jan 11 Sæby. Forældre: Kbmd Jakob Gabriel K, af Nors-T og Olga Frederikke Andersen. Stud Haslev 39, c 46^1 (1-84), fg kordegn Frederiksberg slots k, 41. ~ 1. aug 42 Magda Katrine Stougaard, * 30. april 09 Røgen. Forældre: Kbmd Jens Madsen S og Maren Kristensen. – Søster ~ Neergaard, Laurbjerg-L. Farbroder: Tjustrup-H. Fætter: Rkp Luther k, Kbhvn. Stamt 52.

Kredsfmd DMS 49—64, BM IM i Sydthy 50—54, BM Vilsund strand 49—64, kredsfmd DMS 49—64, medl DMS repræsentantskab 50, medl udv f tilrettelæggelse af Vilsundmøderne 47—65. (Fmd 63).

Litt: Foruden ovenn: Aug. Fr. Schmidts bog fra S. Otto Korsgaard: Minder fra S i 1848 og 1864, Venstrebl f det sydl Jyll 28. dec 23, 12. jan 24, do: Folkeliv i S sogn, Fra Ribe a 1924, Aug. Fr. Schmidt smst 1923 (Stednavne i S sogn), Jørgen Nissen S 1794, om en præstepension, smst 1909, P. Eliassen: Strejftog, 1923, s 59 f, Saml t jy hist og top, 2. r, I, 13 (om Nagbøl pgd), Dsk mag 3. r, I, 1895, 39 f (Et dombrev af kong Hans om præstejord i S), Khst Saml 6. r, V, 305, Hj og Tr XV, 107. Ebenezer, udf af IM 15 f, 23, IM hist 1912 (v Louis Blauenfeldt).

SKANDERUP — HJARUP VALGMENIGHED

(Anerkendt ved kgl res 15. april 1910).

Forudsætningerne for Skanderup-Hjarup valgmenighed er at finde i det grundtvigske liv, som allerede tidligt fandtes paa denne egn, men den konkrete anledning til valgmenighedens oprettelse var reaktionen mod *Carl Moes* forkyndelse, som en del af egnens beboere ikke kunne med. Endnu lever der mange historier om denne første tid og de skarpe modsætninger, som dengang skabtes.

Hele Kolding-egnens grundtvigske liv kan føres tilbage til *P. Larsen-Skræppenborg*. Paa en rejse paa Fyn til Christiansfeld kom han gennem Ødis, og der mødte han en levende og vaagen mand, *Niels Thomsen* fra Hjarup, som var førende blandt de vakte. Han bad Skræppenborg komme til Hjarup for at holde et møde, og 22. dec 1835 holdtes saa en forsamling hos *Anders Jensen,* Østergaard. Det gav anledning til, at pastor *Jørgensen,* Hjarup, klagede til herredsfogeden (se under Hjarup-S), og lægprædikanterne blev idømt bøder (Nord Kirketid 1837). Da *Skræppenborg* 1841 købte en stor gaard i Dons ved Kolding, blev hans støtte og prædikantvirksomhed af stor betydning paa egnen og blev faktisk baggrund for denne valgmenighed,og andre valgmenigheder. Den første begyndelse skete, da man byggede et stort forsamlingshus i Hjarup 1900. Her kom flere præster og grundtvigske ordførere. Pastor *Find,* Hjarup, stod uvenligt over for dette, og da loven om sognebaandsløsning kom, blev den flittigt benyttet. Der var 5 grundtvigske præster, som man i sidste halvdel af 19. aarh søgte til: *Meyling* og *Lunddahl,* Kolding, *Wagner,* Seest, *Jessen,* Ødis, og *Sveistrup,* Vejen.

I Skanderup var der nogle grundtvigske blandt de mange tilflyttere, og fra 1900 fik de valgmenighedspræst *Axel Helweg,* Askov, til at holde 2 gudstjenester om maaneden i Skanderup kirke. Da han 1910 meddelte sine sognebaandsløsere, at han ikke kunne fortsætte, blev der holdt et møde i Hjarup forsamlingshus 17. jan 1910, hvor man besluttede at oprette en *valgmenighed,* og man bad *Anders Nørgaard* om at blive dens præst. Den endelige afgørelse faldt ved et møde i Lunderskov 11. marts, og 22 maj 1910 holdtes den første gudstjeneste. Om Carl Moes syn paa dette se s 229.

Pastor *Anders Nørgaard* (1910–17) havde været hjælpepræst i det nærliggende Eltang og faaet et godt navn i grundtvigske kredse. Han var vendelbo. Hans hustru var sønderjyde, og naboskabet til Sønderjylland fik stor betydning. Menigheden voksede, 1911 kom ca 50 familier fra Andst med, og N holdt derefter 2 gudstjenester om maaneden i Andst, og en del kom til, især fra Seest. Ellers holdtes gudstjenesterne fast i Skanderup og Hjarup sognekirker. Men da sognepræsterne kun ville afstaa een formiddagstjeneste hver maaned i hver af kirkerne, maatte valgmenigheden nøjes med eftermiddagstjenester, og det føltes utilfredsstillende. Der blev holdt maanedlige menighedsmøder i Skanderup skoles gymnastiksal med betydelige grundtvigske talere, og her kom mange. Desuden holdt pastor N møder i Hjarup, Gelballe, paa Dollerupgaard, samt ungdomsmøder i Skanderup og Hjarup. Alt dette vakte ikke sognepræsternes bifald, og jo stærkere modsætningerne blev til IM, des flere sluttede op om valgmenigheden.

1914 oprettedes en efterskole i Skanderup ved siden af præsteboligen, især for sønderjydske børn, men krigen bremsede tilgangen sydfra. Det gik dog ret godt, og efterhaanden blev tilslutningen god. 1915 begyndte man at holde gudstjeneste i efterskolens sal en gang om maaneden for derved at faa lidt mere samling paa menigheden. Derimod havde man ikke mod til at bygge egen kirke, og det var utvivlsomt medvirkende til, at N 1917 modtog opfordringen til at blive valgmenighedspræst i Vejstrup. (se her III, 544 f).

Pastor *Asger Eskesen* (1918–54), se ndf. Kredsen udvidedes, og fra 1920 prædikede E 2 gange maanedlig i Seest kirke. Senere kom ogsaa Vamdrup til. Men den største begivenhed var, at man nu fik mod til at rejse en kirke. Det er værd at bemærke, at budgettet kun blev overskredet med 2 kr. (Byggesum 40.000 kr). 24. sept 1922, da den konstituerede biskop stiftsprovst *Oluf Olesen* indviede kirken, er menighedens største festdag. Da talte ogsaa *Anders Nørgaard.* Om aftenen havde mange talere ordet paa efterskolen. 1925 gik valgmenigheden her sammen med Askov, Vejstrup og Silkeborg valgmenigheder sammen om at udsende *Olga Kaae* som missionær til Bombay og har senere støttet hende. Hun er nu forstanderinde i Løgum kloster. En stor fest oplevede menigheden ved pastor *Eskesens* 25 aars jubilæum her 1943. Fællesskabet kom smukt til udtryk, ikke mindst i Eskesens ord: »Jeg synes, at jeg *skal* være her, for her har jeg oplevet saa meget godt og velsignet. Det har været dejligt at dele sorg og glæde med jer. Det giver rigdom for livet. Tak fordi I vil dele alt med os!«

Pastor *H. Søgaard-Andersen* (1955–59), se ndf, døde allerede efter 4 aars tjeneste, og pastor *Thyge Svendsen* (1959–61) flyttede hurtigt. 1960 fejredes 50 aars jubilæet med taler bl a af *Anders Nørgaards* to sønner *Frederik* og *Svend Aage* Nørgaard.

Pastor *T. Gudmand-Høyer* har været valgmenighedspræst her siden 1961. Blandt dem, der har virket i menigheden kan nævnes den første formand, gaardejer *H. J. Bech,* Skanderup, en udvist sønderjyde, han boede senere paa Munkedam, Seest. Forstander *Palle Kirk* (* 1884, † 1953) var forstander for efterskolen 1914–38. Han var søn af friskolelærer *Kirk,* Sdr Næraa og hørte med liv og sjæl hjemme i den frie skole. I Aarsskr for Skanderup ungdomsskole skrev pastor *Eskesen:* »Han var en lærer af Guds naade«. Talentfuld, musikalsk, en dygtig oplæser af digternes værker, socialt interesseret, levede med i politik, kom i sogneraadet efter at han havde afhændet skolen. Han var formand for valgmenigheden, og Eskesen kalder ham: »Et menighedsbarn, der havde sit hjerte i menighedens lovsang, bøn og bekendelse. Han har øvet en god indsats i

Pris for dette hefte:

Pris 18 kr plus oms og porto, ialt 20 kr. Beløbet bedes venligst snarest (inden 3 uger) tilsendt P. N., Vestersøgade 54, Kbh V. *Postgiro 2 15 42*. De sparer den dyre opkrævningsporto ved selv at indsende Beløbet. Trykning og oms skal betales om en måned.

Patronatet for Dansk Præste- og Sognehistorie:

Baun, C., biskop, Viborg. *Birkelund, Palle,* rigsbibliotekar, Kbhvn. *Fabricius, L. P.*, dr theol, sognepræst, formand. *Fabritius, Albert,* dr phil, kgl historiograf, Kbhvn. *Fuglsang-Damgaard, H.*, dr theol, biskop, Kbhvn. *Holt, Paul,* seminarierektor, Aarhus. *Hvidtfeldt, Johan,* dr phil, rigsarkivar. *Riisager, Vagn,* mag art, provst, Randers. *Sommer, Otto,* kordegn, Horsens (redaktionssekretær). *Topsøe-Jensen, Helge,* dr phil, overbibliotekar, Kbhvn.

Som medlemmer af patronatet er for *Ribe stift* indtraadt:
A. Bork Hansen, sp, Løgumkloster. *Steen Christiansen,* provst, Gram. *A. Fog Pedersen,* højskoleforstander, Rødding. Dr theol *V. Grønbæk,* domprovst, fh Ribe. Chefredaktør *Knud Rée,* Esbjerg. *M. L. Skovsborg,* sp, Lem. *Ingrid Vig-Jensen,* overbibliotekar, Esbjerg Centralbibliotek.

Medlem af patronatet, værkets gode støtte og medarbejder, provst *P. Gadegaard,* Skjern, afgik ved døden 5. okt 1966.

Redaktørens adresse er: Vestersøgade 54, Kbhvn V.

Kirkelig Haandbog 1967 kan forudbestilles af abonnenter paa nærv værk ved henv til P. N inden 1. marts, til favørpris, c 100 kr + oms og forsendelse. Efter at den er udkommet, kan den kun faas til bogladepris (c 150 kr).

DUPLEX-TRYKKERIET